

אוניברסיטת תל אביב
הפקולטה למדעי הרוח
החוג לארכיאולוגיה ותרבויות המזרח הקדום

רצפת החרותות ממגידו

עדות לנוכחות מצרית בצפון הארץ
בתקופת הברונזה הקדומה 1

עבודת גמר לתואר מוסמך

מאת
עדי קינן

בהנחיית ד"ר רפאל גרינברג וד"ר דבורה סוויני

אלול תשס"ז

תודות

ברצוני להודות בראש ובראשונה למנחי התיזה, רפי גרינברג ודבורה סוויני: תודה על האמונה, היצירתיות, הידע והנסיון, ההכוונה וההדרכה.

אנשים רבים וטובים עזרו לי במהלך עבודת המחקר והכתיבה, בהכוונה, עצה טובה, רעיון מקורי או מידע חיוני, ולהם נתונה תודתי מקרב לב: בני זאס, אלי ינאי, ארלט דוד, רפי ונטורה, ג'ון גודניק-ווסטנהולץ, מיכל ארצי, ברוך ברנדל, אסנת מיש-ברנדל, סטיב רוזן, רוני שימלמיץ, נוגה בלוקמן, נורמה פרנקלין, דוד אוסישקין, ערן אריה, נעמה שפטלוביץ', אסף יסעור-לנדאו, נורית גושן, איציק פז ושרית פז.

תודה לאלגרה סבריאגו ולאריה רוכמן ממוזיאון רוקפלר שעזרו בגישה לאריחים ואיתור כל המידע אודות האריחים החרותיים שהגיעו למוזיאון. תודתי נתונה גם לעובדי המכון המזרחני בשיקגו, ג'ון לרסון ובייחוד גבריאל נובצ'ק, על שליחת העתק של יומני החפירה של תל מגידו משנות השלושים וכן צילומים חדשים ועדכניים של האריחים שהגיעו לשיקגו.

אני מודה לישראל פינקלשטיין ומשלחת מגידו וכן לזאב הרצוג והמכון לארכיאולוגיה באוניברסיטת תל אביב על מילגות שהעניקו לי למטרת הצגת התיזה בכנס ASOR בושינגטון בנובמבר 2006.

תודה גדולה ומיוחדת ליובל יקותיאל מאוניברסיטת בן-גוריון על ההשראה לנושא כתיבת התיזה ועל עזרתו בתחילת המחקר.

וכמובן, מחקר זה לא יכול היה להתבצע ללא עזרתם ותמיכתם של חברי ובני משפחתי, גילה, גלעד ויניב קינן.

לכולם תודה רבה מכל הלב!

עדי.

תוכן העניינים

4	רשימת איורים
8	רשימת טבלאות
9	1. מבוא
9	1.1. נושא העבודה
10	1.2. כנען ומגידו בתקופת הברונזה הקדומה 1
10	מגמות בהתפתחות היישוב בכנען בתקופת הברונזה הקדומה 1
14	מגידו בתקופת הברונזה הקדומה 1ב'
16	1.3. תולדות המחקר
18	1.4. מטרות ושאלות המחקר
20	2. הצגת רצפת החרותות באופן מפורט
20	2.1. חשיפת הרצפה
27	2.2. שחזור רצפת החרותות
29	שיטת השחזור
35	תוצאות
36	משמעויות
37	2.3. תיאור מפורט של החרותות
69	2.4. סיכום
70	3. הקשר המצרי
70	3.1. השוואת החרותות לאומנות מצרית
72	3.1.1. השוואה על בסיס דמיון ויזואלי
105	3.1.2. השוואה על בסיס רעיוני-אידיאולוגי
111	3.2. סיכום
114	4. דיון
114	4.1. ממצא מצרי ודמוי-מצרי במגידו
123	4.2. קשרים בין צפון כנען לבין מצרים
126	4.3. משמעות חרותות מגידו
133	5. סיכום
135	6. ביבליוגרפיה
152	נספח מס' 1 : צילומי האריחים
172	נספח מס' 2 : צילומי שטח J במגידו, אוקטובר 2006

רשימת איורים

10	1.1	מקדשי שכבה XIX והחצר המרוצפת.
11	1.2	מפת קשרי מצרים-כנען בברונזה הקדומה ב'.
21	2.1	צילום עבודה בעת חשיפת הריצוף, לכיוון מערב. 30 בדצמבר 1937.
21	2.2	צילום עבודה בעת חשיפת הריצוף, לכיוון מזרח. 30 בדצמבר 1937.
22	2.3	קטע מהריצוף, עם אריח 276 במרכז. 30 בדצמבר 1937.
23	2.4	חשיפת הריצוף, צילום לכיוון מערב. 30 בדצמבר 1937.
24	2.5	צילום לאחר חשיפת האריחים החרותים ולפני הסרתם, לכיוון צפון-מערב.
24	2.6	צילום תקריב של האריחים החרותים לפני הסרתם, לכיוון צפון.
25	2.7	צילום הרצפה לאחר הוצאת האריחים החרותים, לכיוון דרום-מזרח.
25	2.8	צילום הרצפה לאחר הוצאת האריחים החרותים, לכיוון דרום.
26	2.9	צילום תקריב של הרצפה העליונה והתחתונה לאחר הסרת האריחים החרותים, לכיוון צפון-מערב.
28	2.10	שרטוט כללי של מיקום האריחים החרותים בלוקוס 4008, לפני ואחרי עיבוד.
31	2.11	שלב ראשון של השחזור : תמונה כללית של מיקום האריחים (לא לפי קנה מידה), מבט לכיוון מערב.
32	2.12	שלב שני של השחזור : תמונה מדוייקת יותר של מיקום האריחים ברצפה, מבט לכיוון מערב.
34	2.13	שלב שלישי של השחזור : הרצפה התחתונה עם ציורי הסצינות ; מבט לכיוון מערב.
36	2.14	צילום ריצוף 4008 במגידו, אוקטובר 2006 ; מבט לכיוון צפון.
38	2.15	אריח מס' 1 : ע"פ 1 : Loud 1948: pl. 271.
39	2.16	אריח מס' 2 : ע"פ 2 : Loud 1948: pl. 271.
40	2.17	אריח מס' 3 : ע"פ 3 : Loud 1948: pl. 271.
41	2.18	אריח מס' 4 : ע"פ 4 : Loud 1948: pl. 272.
42	2.19	אריח מס' 5 : ע"פ 5 : Loud 1948: pl. 273.
44	2.20	אריח מס' 6 : ע"פ 6 : Loud 1948: pl. 273.
45	2.21	אריח מס' 7 : ע"פ 7 : Loud 1948: pl. 273.
46	2.22	אריח מס' 8 : ע"פ 8 : Loud 1948: pl. 274.
47	2.23	אריח מס' 9 : ע"פ 9 : Loud 1948: pl. 275.
48	2.24	אריח מס' 10 : ע"פ 10 : Loud 1948: pl. 275.
50	2.25	אריח מס' 11 : ע"פ 11 : Loud 1948: pl. 275.
51	2.26	אריח מס' 12 : ע"פ 12 : Loud 1948: pl. 276.
51	2.27	אריח מס' 13 : ע"פ 13 : Loud 1948: pl. 276.

52	2.28	אריח מס' 14 : ע"פ 14 : Loud 1948: pl. 277:
53	2.29	אריח מס' 15 : ע"פ 15 : Loud 1948: pl. 277:
54	2.30	אריח מס' 16 : ע"פ 16 : Loud 1948: pl. 277:
55	2.31	אריח מס' 17 : ע"פ 17 : Loud 1948: pl. 278:
55	2.32	אריח מס' 18 : ע"פ 18 : Loud 1948: pl. 278:
57	2.33	אריח מס' 19 : ע"פ 19 : Loud 1948: pl. 278:
58	2.34	אריח מס' 20 : ע"פ 20 : Loud 1948: pl. 278:
59	2.35	אריח מס' 21 : ע"פ 21 : Loud 1948: pl. 279:
60	2.36	אריח מס' 22 : ע"פ 22 : Loud 1948: pl. 279:
61	2.37	אריח מס' 23 : ע"פ 23 : Loud 1948: pl. 279:
62	2.38	אריח מס' 24 : ע"פ 24 : Loud 1948: pl. 280:
63	2.39	אריח מס' 25 : ע"פ 25 : Loud 1948: pl. 280:
63	2.40	אריח מס' 26 : ע"פ 26 : Loud 1948: pl. 280:
64	2.41	אריח מס' 27 : ע"פ 27 : Loud 1948: pl. 280:
64	2.42	אריח מס' 28 : ע"פ 28 : Loud 1948: pl. 280:
65	2.43	אריח מס' 29 : ע"פ 29 : Loud 1948: pl. 280:
65	2.44	אריח מס' 30 : ע"פ 30 : Loud 1948: pl. 281:
66	2.45	אריח מס' 31 : ע"פ 31 : Loud 1948: pl. 281:
66	2.46	אריח מס' 32 : ע"פ 32 : Loud 1948: pl. 281:
67	2.47	אריח מס' 33 : ע"פ 33 : Loud 1948: pl. 281:
67	2.48	אריח מס' 34 : ע"פ 34 : Loud 1948: pl. 282:
68	2.49	אריח מס' 35 : ע"פ 35 : Loud 1948: pl. 282:
68	2.50	אריח מס' 36 : ע"פ 36 : Loud 1948: pl. 282:
73	3.1	תיאור אדם על כלי מנקדה.
73	3.2	תיאור אדם על קנקן מתל ערני.
74	3.3	תיאור אדם על חותם מבאב אד-דרע.
74	3.4	תיאור אדם ובעלי חיים על חותם מהלוואן.
74	3.5	תיאור אדם בגרפיטי ממצרים העליונה.
74	3.6	תיאור אדם בגרפיטי ממצרים העליונה.
75	3.7	תיאור אנשים מתוך ציור הקיר בקבר 100 בהירקונפוליס.
75	3.8	תיאור אדם וג'ירפות על כלי חרס מסוף נקדה II.

76	3.9	תיאורי אדם ובעלי חיים בפלטת הציידים.
76	3.10	תיאור אדם על טביעת חותם מצרית מעין בשור.
77	3.11	תיאור אדם על גבי לוח השחיקה מטרחרן.
78	3.12	פלטת נערמר.
78	3.13	דמות אדם מזוקן על טביעת חותם מצרית מעין בשור.
78	3.14	גברים מזוקנים בטביעת חותם ממצרים מהתקופה הארכאית.
79	3.15	דמויות מזוקנות בתבליטים על לוחיות שנהב מה'מצבור המרכזי' בהירקונפוליס.
79	3.16	דמויות מזוקנות על תגיות עצם ושנהב חרותות מהקברים U-j ו-U-e באבידוס.
80	3.17	אדם עם כובע מחודד, גרפיטי ממצרים העליונה.
80	3.18	המלך דן עם הכתר הלבן המצרי על גבי תווית מהשושלת הראשונה.
81	3.19	תיאור אדם עם כיסוי לובי ממצרים העליונה.
81	3.20	דמות שליט עם חנית על גבי טביעת חותם גליל מאורוק.
82	3.21	דמויות מחזיקות חנית/מקל ודמות עם אלה בגרפיטי מגבל ג'אוטי.
83	3.22	דמויות המחזיקות במוט על גבי טביעות חותם מהתקופה הארכאית.
83	3.23	דמות מחזיקה מטה על גבי טביעת חותם מצרית מעין בשור.
84	3.24	דמויות אוחזות בנסים על גבי ראש האלה של נערמר מהמצבור הגדול בהירקונפוליס.
84	3.25	הורוס אוחז במגן, מתוך סרח' של המלך חור-אחע.
86	3.26	תיאור של סירה מאחורי דמות נגן הנבל.
88	3.27	תיאורי שוורים על גבי פלטת השור.
89	3.28	תיאור שור בחריטה על כלי חרס מהירקונפוליס.
90	3.29	תיאור אריה מתקיף אדם על גבי פלטת הקרב.
90	3.30	תיאור אריה מתקיף אדם, חריטה על גבי כלי חרס מנקדה.
90	3.31	נמרים על סכין ברוקלין מאבו זיידן.
91	3.32	בעלי חיים על גבי פלטת שני הכלבים מהירקונפוליס.
91	3.33	בעלי חיים על גבי פלטת הערים.
92	3.34	בעלי חיים על גבי פלטת ארבעת הכלבים.
92	3.35	תיאורי כלבים על גבי פלטת כלבי הפרא מהמטרופוליטן.
93	3.36	ידית הסכין מגבל אל-ארק.
93	3.37	תיאור צבוע או אריה על פסל האל מין מקופטוס.
94	3.38	תיאורי יעלים על גבי כלי חרס במצרים מתקופת נקדה II.
94	3.39	חריטה של חיה מקרינה על גבי כלי חרס מקריית אתא.
94	3.40	תיאור אייל חרות, פלטת האייל.
95	3.41	תיאור ג'ירפה בגרפיטי מאזור האשד הרביעי, נוביה.
95	3.42	תיאורי בעלי חיים על ידית-אלה מצופה זהב מסייאלה, נוביה.
96	3.43	תיאור ג'ירפה על כלי חרס מבית הקברות L בקוסטול, נוביה.
96	3.44	תיאורי ג'ירפות בגרפיטי ממצרים העליונה.

96	ג'ירפה חרותה על גבי כלי חרס מנקדה.	3.45
96	ג'ירפות מגולפות במסרק דיוויס.	3.46
96	ג'ירפות על לוחות שחיקה בברלין.	3.47
97	היפופוטמים מפוסלים באבן, נקדה II.	3.48
97	היפופוטמים חרותים על כלי חרס מנקדה.	3.49
98	היפופוטמים וחיות אחרות בגרפיטי ממצרים העליונה.	3.50
98	לוח שחיקה בצורת דג.	3.51
98	דגים חרותים על קרמיקה מאבידוס מהשושלת הראשונה.	3.52
99	דגים מעוצבים בטיץ.	3.53
99	דגמי דגים על חותמות מסוף נקדה II.	3.54
100	דגמי רשת חרותים על קרמיקה מאבידוס.	3.55
101	דגם רשת חרות על לוח שחיקה כחלק מעיטור גופו של פיל.	3.56
101	דגם רשת חרות על לוח שחיקה כחלק מעיטור גופם של יעלים וצבאים על קרמיקה.	3.57
101	דגם רשת תחום בתוך מעגל על קרמיקה מאבידוס.	3.58
101	דגם רשת תחום בתוך 'טיפה' על קרמיקה מאבידוס.	3.59
101	הגרפיטי מגבל שייח' סולימאן, נוביה.	3.60
102	ענף עם עלים בשני צדיו על גבי תווית 77 מקבר U-j.	3.61
102	ענף עם עלים בשני צדיו על קרמיקה מאבידוס.	3.62
102	ענפים עם עלים בצד אחד על קרמיקה מאבידוס.	3.63
103	דגמים מלבניים על קרמיקה מאבידוס.	3.64
103	דגמים דמויי F' על קרמיקה מאבידוס.	3.65
103	דגם דומה לדמוי ה-F' על אסטלה פרטית מאחת הקבורות המשניות באום אל-קאב, אבידוס.	3.66
103	דגמי 'פפיון' על קרמיקה מאבידוס.	3.67
104	כוכב מחומש על כלי חרס.	3.68
104	כוכב מחומש מעל דמות המלך המצרי, ע"ג ידית הסכין מהמטרופוליטן.	3.69
104	דגם 'דמוי סולם' על כלי חרס.	3.70
105	האות H על אסטלה פרטית מתקופת המלך דן.	3.71
105	תו יוצר דמוי האות H על קרמיקה מאבידוס.	3.72
117	טביעות חותם על קרמיקה ממגידו.	4.1
117	טביעת חותם על קרמיקה ממגידו.	4.2
119	חרסים חרותים ממגידו, חפירות לאוד.	4.3
120	חרסים חרותים ממגידו, עונת החפירות 1996.	4.4

רשימת טבלאות

13	1.1	טבלת כרונולוגיה של מצרים וכנען.
30	2.1	טבלה מסכמת של המידע עבור כל אריח.

1. מבוא

1.1. נושא העבודה

בשנות ה-20 וה-30 של המאה הקודמת חפרה במגידו משלחת אמריקאית מטעם המכון המזרחני בשיקגו. המשלחת חשפה שרידים מתקופת הברונזה הקדומה ב'1 בשכבות XVIII ו-XIX, ביניהם מכלול הכולל שני מקדשים וחצר תחומה, אשר ריצופה השתמר באזורים מסוימים (**איור 1.1**). אחד האזורים בהם נשתמר הריצוף, לוקוס 4008, כלל 44 אריחי אבן, עליהם נחרתו ציורים של דמויות אדם ובעלי חיים יחד עם דגמים רבים נוספים (Loud 1948: pls. 271–282). כך מתאר לאוד את רצפת המקדש וחשיפתה:

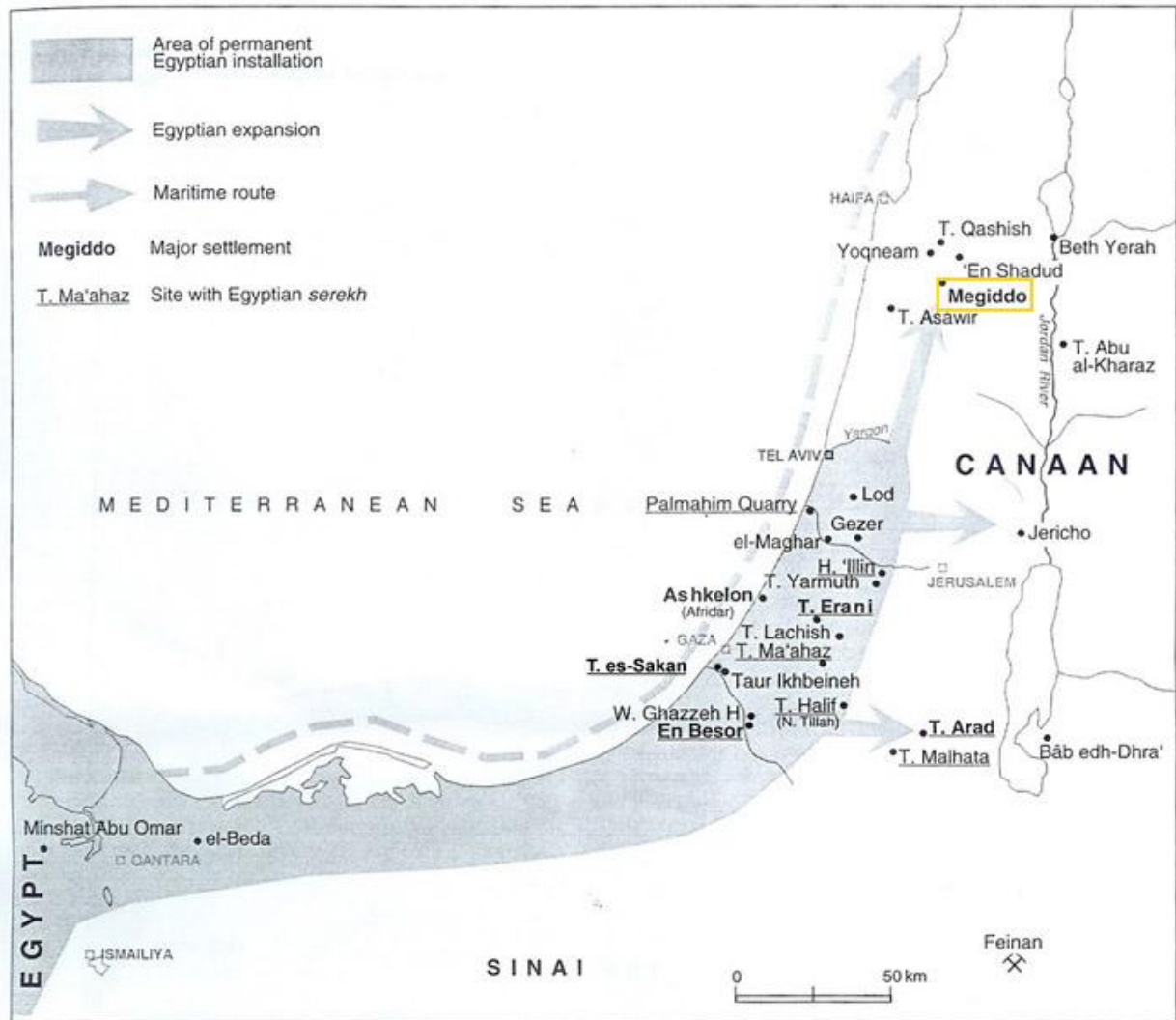
"ריצוף 4008 נוטה במדרון די תלול. בחלקו הריצוף הוא כפול, עם אדמה בין השכבות, כשהשכבה העליונה כנראה נבנתה באותו הזמן של המקדש המאוחר יותר בחדר 4050. השכבות הולכות ונעשות מופרדות יותר באופן הדרגתי כלפי מזרח, כאילו היה צורך בפילוס השיפוע שהתרחש בתקופות מאוחרות יותר. בעוד שהאבנים המרכיבות חלק מהשכבה התחתונה יותר מונחות בשורות דמויות מדרגות, הן כנראה יוצרות רמפה ולא גרם מדרגות. על אבנים משתי השכבות נחקקו ונחרתו ציורים של דמויות אדם וחיות יחד עם דגמים רבים, אשר היו למטרת קישוט בלבד או כנראה סימנים ואותיות שאינם מפוענחים נכון להיום" (Loud 1948: 61).

תיארוכה המקובל של רצפה 4008 הוא תקופת הברונזה הקדומה ב'1 (Finkelstein and Ussishkin 2000a: 38-55), והיא שייכת לשלב J-2—השלב הקדום ביותר במגידו המתוארך לתקופה זו. תיאורי האנשים כוללים דמויות מזוקנות ערומות הלוכדות חגורה עבה, עם או בלי כובע לראשן, דמויות ערופות ראש, דמות בלבוש ארוך עם חנית ארוכה בידה ודמות האוחזת בנבל. סוגי החיות החקוקות על האבנים כוללות שוורים, צבועים, תנים, שועלים וגירפה. מספר חרותות מתארות חפצים או סימנים שפירושם אינו ברור. כאשר המכלול נתגלה, חקר תקופת הברונזה הקדומה היה בחיתוליו, ודומה שמלוא משמעות הממצא לא הובן על ידי חופרי מגידו. מאז, על רקע דלות האומנות הפיגורטיבית של תקופת הברונזה הקדומה בארץ ישראל (בק 1995), הולכת ומתבררת מרכזיותו של מכלול ציורים זה. ואולם, על אף התייחסויות ספוראדיות לרצפה כמכלול, וטיפול מפורט במרכיבים מסויימים בה, טרם נעשה ניסיון לבחון את הרצפה כולה כמכלול, לאור ההתפתחויות הניכרות בחקר התקופה. מטרת עבודה זו היא לגלות מחדש את רצפת החרותות—להבין היכן היא מוקמה, איך היא נראתה, מי יצר אותה—ומה משמעותה.

1.2. כנען ומגידו בתקופת הברונזה הקדומה 1

תקופת הברונזה הקדומה 1 (להלן: ב"ק 1) מאופיינת במגמה של התרחבות יישובית ודרגתית בארץ ישראל. לקראת סופה דומה שהחלה להיווצר היררכיה יישובית אשר התאפיינה בדומיננטיות כלכלית של אתרים אינדיבידואליים, שליטה יישובית על מקורות עבודה ועודפים חקלאיים, ועדות לארכיטקטורה דתית, המצביעה על תפקידם החשוב של המוסדות הדתיים בחברה (Joffe 1993; Greenberg 2002). יש הסבורים כי בשלהי הב"ק 1ב' בכנען החלו להיווצר ערים בכל אזורי הארץ. בהמשך לסברה זו, המרכזים העיקריים של חיי החברה העירוניים היו ככל הנראה המרכזים הפולחניים והמקדשים. ההתפתחות החברתית-כלכלית בכנען של הב"ק 1 הושפעה באופן מכריע מן הנוכחות המצרית המסיבית בחלקה הדרומי-מערבי. הקשרים עם מצרים, החלו כבר בסוף התקופה הכלקוליתית (Kaplan 1959; Perrot 1959), כחלק מאינטרקציה דו-כיוונית. האיזון

בקשר בין שני האזורים הלך והופר במהלך הב"ק 1, והסתיים עם כניסתם של מתיישבים מצריים אל תוך הארץ, במטרה להקל על הניצול הכלכלי של דרום כנען ושליחת מוצריה למצרים (Miroschedji 2002: 39–44; **איור 1.2**). תהליך כניסתם של המצרים לדרום הארץ יצר מערכת יישוב מצרית, שהשתרעה מהדלתא של הנילוס עד לדרום מישור החוף (Joffe 1993: 52).

איור 1.2. מפת קשרי מצרים-כנען בברונזה הקדומה ב'1; מפה מקורית ע"פ: Miroschedji 2002: 45, fig. 2.4.

קיימים כ-30 אתרי ב"ק ב'1 בארץ שבהם התגלה ממצא מצרי (van den Brink 1998: 216). באתרים הכנעניים נמצאה קרמיקה מצרית מיובאת, עשויה מטין נילוטי מצרי, ולצידה קרמיקה שיוצרה מטין מקומי, אך בסגנון מצרי. נמצאו ממצאים מצריים מובהקים רבים, כמו ראשי אלה, לוחות שחיקה, קמיעות, חרוזים

ועוד. כמו כן, באתרים רבים נמצאו חריתות סרח' על קנקנים, בייחוד כאלו של נערמר (למשל: Weinstein 1984; Kempinski 1992; Gophna and Gazit 1985; Porat 1992; Levy *et al.* 1995; Kansa and Levy 2002; van den Brink and Braun 2002). לפי התיאוריה המרכזית במחקר כיום, התקיימה במהלך התקופה קולוניה מצרית, אשר במסגרתה אוכלוסיה מצרית השתלבה עם התושבים המקומיים (Andelković 1995; Miroschedji 2002; Braun 2003). הקולוניה המצרית בדרום-מערב כנען באה לידי ביטוי ברשת אתרים עם נוכחות מצרית בולטת, הכוללים בין השאר את תל אס-סקן, לוד, תל ערני, תל חליף, תל מאחז, אתרי עין הבשור ועוד. עוצמת הנוכחות המצרית נעה בין אתרים מצריים מובהקים (תל אס-סקן, עין בשור), שהיו כנראה מוצבים רשמיים של המדינה המצרית, דרך אתרים המדגימים נוכחות קבועה אך פחות דומיננטית של מצרים (חליף, ערני, לוד), ועד אתרים עם השפעה מצרית או נוכחות מצומצמת (כמו ערד, תל אבו חרוז) (van den Brink 1998; Braun 2003). היישוב המצרי המרכזי ביותר בקולוניה זו הוא תל אס-סקן, אתר שהיה מצרי באופיו כמעט באופן מוחלט, והיה מבוצר בב"ק 1 (Miroschedji and Sadek 2000a; 2000b; Miroschedji *et al.* 2001). אזור הקולוניה ('אזור הגרעין') כולל את הנגב הצפוני, דרום השפלה ומישור החוף עד הירקון. אזור נרחב זה נשאר תחת השפעה מצרית עד לסוף הב"ק 1 בארץ, תקופה המקבילה לתחילת השושלת הראשונה במצרים.

יש לראות את התרחבותה של מצרים לתוך כנען במסגרת של תהליך איחוד מצרים העליונה והתחתונה, והיווצרותה של המדינה המצרית תחת שליט אחד. בתקופת נקדה II, שהחלה סביב 3,500 לפנה"ס, החל תהליך האיחוד—השתלטות הדרום על הצפון (Kemp 1991: 35–46; Wilkinson 1999: 44–47; Savage 2001). מצרים של אותה התקופה מאופיינת בהתפשטות תרבות נקדה ממצרים העליונה למצרים התחתונה (נקדה IIC–D)—תהליך השתלטות שנמשך כמה מאות שנים לפחות ומטרתו היתה בעיקר להשיג גישה ושליטה על דרכי הסחר בצפון (von der Way 1992: 9), בעקבות היווצרות תחרות בין יישויות פוליטיות בדרום, תחרות אשר בעקבותיה עלה הביקוש לחפצי יוקרה שמקורם מחוץ למצרים (Savage 2001: 106, 130–131). בהמשך לתהליך זה והחל מתקופת נקדה IIIA, התרחשה התפשטות מצרית מסיבית לכיוון המזרח ומיסוד קשרי הסחר עם כנען.

בעבודה זו אשתמש בטבלת הכרונולוגיה הבאה, הכוללת סינכרוניזציה מפורטת בין סוף התקופה הכלקוליתית ועד תחילת הב"ק 2 כנען, לבין תקופת נקדה במצרים הקדם שושלתית (מתוך: Hendrickx 2006: 92, Table II: 1.7, 1.8):

<u>מצרים</u>	<u>דרום הלבנט</u>
נקדה I	כלקולית מאוחר
נקדה IID1–IIA	ב"ק 1א'
נקדה IIIA1–IID2	תחילת ב"ק 1ב'
נקדה IIIA2	אמצע ב"ק 1ב'
נקדה IIIC1–IIIB	סוף ב"ק 1ב'
נקדה IIID–IIIC2	תחילת ב"ק 2

<u>מצרים</u>	<u>תאריך אבסולוטי</u>
נקדה IIB–I	3,900–3,600 / c. 4,000 לפנה"ס
נקדה IID2–IIC	3,600–3,350 c. לפנה"ס
נקדה IIIA1	
נקדה IIIA2	3,350–3,150 c. לפנה"ס
נקדה IIIB	
נקדה IIIC1	3,150–3,100 c. לפנה"ס
נקדה IIIC2	3,000–2,920 c. לפנה"ס
נקדה IIID	2,920 c. לפנה"ס והלאה

טבלה 1.1. טבלת כרונולוגיה של מצרים וכנען.

מבחינה גיאוגרפית, הנוכחות המצרית היתה מוגבלת לדרום הארץ והתבטאה בקשרי מסחר בלבד בצפון הארץ. עדויות לקשר מצרי-כנעני החלו להיות מורגשים בצפון הארץ רק בסוף תקופת הברונזה הקדומה 1 (Miroschedji 2002: 52). העדויות להשפעה המצרית המובהקת במגידו הינן יוצאות דופן בתקופה זו בשל המיקום הגיאוגרפי שלה—היא מרוחקת מאזור הגרעין של ההשפעה המצרית. השפעה זו באה לידי ביטוי בממצא החומרי שנחשף בשכבות השונות של תקופת הב"ק 1ב', כמו כלי חרס מצריים בייצור מקומי, ראשי אלה וממצאים רבים נוספים, וכמו כן, כפי שאראה בהמשך—באומנות המצרית הנראית ברצפת החרותות.

מגידו בתקופת הברונזה הקדומה 1ב'

הרצף הסטרטיגרפי של שכבות XIX ו-XVIII, כפי שנחפר על ידי משלחת שיקגו, לא היה ברור והוא אף יוחס לתקופה הכלקוליתית ולב"ק 1 ו-2. בעקבות החפירות המחודשות בתל מאז שנות התשעים עידנו פינקלשטיין ואוסישקין את הרצף הסטרטיגרפי של שכבות אלו, וייחסו את שתיהן לתקופת הב"ק 1ב' על ידי חלוקה לארבע פאזות שונות: J-2, J-3, J-4a ו-J-4b (Finkelstein *et al.* 2006: 52, Table 3.1), באופן הבא:

- J-1 ניאולית, כלקולית וב"ק 1, שכבה XX; שרידים מעטים.
- J-2 ב"ק 1ב', שכבה XIX; מקדש מתחת למקדש 4050 ורצפת החרותות.
- J-3 ב"ק 1ב', שכבות XVIII ו-XIX; מקדש 4050.
- J-4b ב"ק 1ב', שכבה XVIII; עיקר קיומו של המקדש המונומנטלי.
- J-4a ב"ק 1ב', שכבה XVIII; המקדש המונומנטלי אחרי שיפוצו בעקבות רעידת אדמה.
- J-5 תחילת ב"ק 3, שכבה XVII.

תקופת הב"ק 1ב' מיוצגת לראשונה במגידו בשכבה J-2, עם תחילת קיומו של המתחם המקודש, שכלל מקדש בצורת חדר-רוחב (Finkelstein and Ussishkin 2000a: 36–37, figs. 3.10–3.11) ורחבה גדולה מרוצפת—אותה רחבה שכללה את רצפת החרותות. המקדש נבנה לפי המסורת המקומית המוכרת של חדר רוחב, ארבעה בסיסי עמודים מוקמו לאורכו ומזבח מטויח נבנה מול הכניסה הפונה מזרחה. שלושה בסיסי עמודים קטנים יותר ניצבו ליד הקיר המערבי, ועוד אחד ליד הקיר המזרחי. צורת בניה זו מוכרת בדרום הלבנט החל מהתקופה הכלקוליתית (המקדש העיסולי בעין גדי, ראה: Ussishkin 1971: 26), והמשיכה לתוך תקופת הברונזה הקדומה. מתחם מקודש זה המשיך להתקיים בשלב J-3, עם השינויים הבאים: מקדש 4050 נבנה מעל המקדש של השכבה הקודמת, לצידו נבנו מקדש נוסף (4047) וחדר אחסון ביניהם, וסביב הרחבה המרוצפת נבנה קיר או חומה. המזבח במקדש 4050 ממשיך להתקיים גם בשלב זה, אך עובר שיפוץ. שחזורים שונים הוצעו עבור מבנה המתחם המקודש השייך לשלב זה (אפשטיין 1973; קמפינסקי 1993: 36, 160; Dunayevsky and Kempinski 1973; Finkelstein and Ussishkin 2000a). כפי שציין לאוד (Loud 1948: 61), הרצפה כוללת שני שלבים—רצפה תחתונה—קדומה יותר, ורצפה עליונה—מאוחרת יותר. הקיר התוחם את המתחם

המקודש כנראה נבנה מעל הרצפה התחתונה, ובאותו שלב כרונולוגי של הרצפה העליונה, אם כי שני שלבי הרצפה, שמרכיבים את החצר המרוצפת, שוייכו לשלב J-2 (Finkelstein and Ussishkin 2000a: 38, 51-53). חשוב לציין, כי קיימת אפשרות סבירה ביותר שהריצוף התחתון, הקדום יותר, ממשיך צפונה, מתחת לקיר התוחם של המתחם המקודש לכיוון החתך הצפוני.

מאוחר יותר, בשלב J-4 (=J-4b), הוחלף מקדש 4050 על ידי מקדש גדול ומונומנטלי יותר, צפונית-מערבית לו. על פי שחזור המבנה של מקדש זה (Finkelstein *et al.* 2006: 49, fig. 3.29), ניצבו באולם המרכזי שמונה עמודים בשתי שורות של ארבע עמודים. מבנהו דומה למבנה של מקדש 4050 בכך שגם מקדש זה נבנה בצורת חדר רוחב, עם שורת עמודים במרכזו. זוהי צורת בניה אופיינית למקדשים בא"י למן התקופה הכלקוליתית ובמהלך כל תקופת הב"ק. בסיסי העמודים במקדש במגידו עשויים בזלת וגדולים בצורה יוצא דופן. מזבח ממוקם במרכז אולם המקדש מול הכניסה הראשית, הפונה לכיוון צפון-מזרח. מקדש זה ננטש באופן זמני לאחר נזק שנגרם למבנהו בעקבות רעידת אדמה (Finkelstein *et al.* 2006: 49–50; Marco *et al.* 2006). לאחר פרק זמן מסויים, עדיין בסוף תקופת הב"ק 1ב', המקדש חזר לפעילות וניכר שעבר שיפוצים בכמה מקומות. עם תום הב"ק 1, הופסקה הפעילות במתחם המקודש במגידו, וחודשה רק בב"ק 3, בשלב J-5.

במהלך תקופת הב"ק 1ב' ובמקביל לקיום המתחם המקודש בתל, קיימת עדות להתרחבות היישוב למרגלותיו, בצד המזרחי. אף הוצע כי אזור זה, המוכר על פי סקרי פני-שטח בלבד, היה היישוב אותו שימש המתחם הדתי-פולחני המפואר, על מקדשיו. סקרים בשטח שנפרש למרגלות התל ממזרח גילו אזור פעילות בגודל של כ-500 דונם, אזור המתוארך בעיקר לב"ק 1ב'. כבר מהסקר של רבן משנות השבעים עלה, כי היישוב מתקופת ב"ק 1 המשיך הרבה מזרחה וצפון-מזרחה, וכלל בתוכו גם את מעיין עין אל-קובי (רבן 1999: 95–100, 103, אתרים 142–144, 147–149, 162). אזור זה נסקר שנית ב-1995, הפעם באמצעות סקר אלקטרומגנטי (Eppelbaum and Itkis 2000). שרידי יישוב נתגלו בכל האזור הנסקר, ופורשו כבורות פסולת או קבורות, תעלות עם מילוי אדמה מגנטית ואולי קירות לבנים ושרידים אפשריים של ארכיטקטורת אבן—קירות או ריצוף. פינקלשטיין ואוסישקין (Finkelstein and Ussishkin 2000b: 583) פירשו זאת כאזור עירוני, פרשנות לפיה מגידו היתה המרכז העירוני הגדול ביותר בב"ק 1ב' באזור זה. בסוף תקופת הב"ק 1ב' ננטש חלק זה של היישוב ביחד עם המתחם המקודש המונומנטלי של המקדש ב-J-4.

כפי שאראה בהמשך (פרק 4), ממצא מצרי או בעל השפעה מצרית התגלה במגידו בכל שכבות הב"ק 1ב' בתל, ועל כן ניכר כי היא היתה בעלת חשיבות עבור המצרים באופן רציף ולכל אורך התקופה. כפי שראינו,

רצפת החרותות שייכת לשלב הקדום ביותר של הב"ק ב'1' במגידו. אולם, לא ניתן לקבוע האם שלב זה (J-2) מקביל לתחילת תקופת הב"ק ב'1', אמצעה או סופה, ולכן אין לדעת לאיזה שלב בקיום הקולוניה המצרית בדרום מקבילה שכבה זו, אם בכלל. בנוסף, אם ניקח בחשבון את האפשרות שהרצפה היתה חשופה לאורך תקופת הב"ק ב'1', נראה כי הציורים יכלו היו להחרת בכל זמן בו האריחים היו עדיין חשופים. מכאן, שתארוך החרותות יכול באופן תיאורטי להשתייך לכל שלב בב"ק ב'1'. בכל מקרה, מבחינת הכרונולוגיה היחסית של מגידו בב"ק ב'1'—שלב בניית הרצפה הוא השלב הקדום ביותר בתקופה זו.

1.3. תולדות המחקר

ההתייחסות לרצפת החרותות בפרסום דו"ח החפירה של משלחת מגידו ב-1948 כללה פסקה אחת בלבד (ראה לעיל, Loud 1948: 61), וכן לוחות עם צילומים וציורים של החריתות. לא כל החריתות צולמו או צוירו, ובמקרים רבים ניתן להבחין בקלות יחסית כי הציורים אינם מדויקים. מאז פרסום זה של לאוד, חוקרים מעטים בלבד התייחסו אל חרותות מגידו וניסו לפרשן. כל ההתייחסויות הללו היו מוגבלות בהיקפן, והתייחסו באופן כוללני לחרותות או לחלופין—באופן פרטני לסצינות נבחרות. אהרון קמפינסקי (1993) ופריחה בק (1995) סברו שהסצינות משקפות פולחן מאגי מקומי, כשדמויות האדם מייצגות כוהנים או שליטים מקומיים. לדעתם של רות עמירן (1992) ואליוט בראון (Braun 1993), מקור הציורים הוא מצרי. רעיון זה הורחב על ידי אורנית ודוד אילן והוצג בהרצאה בכנס ASOR (Ilan 2005). ון דר סטין (2005) אף היא נתנה לחרותות פרשנות משלה, לפיה הסצינות מייצגות סמלים של שבטים מקומיים, אשר השתמשו באתר המקודש במגידו כמרכז פולחני אזורי. לאחרונה, יקותיאלי (Yekutieli 2005; forthcoming), שהסכים עם שיוך הציורים לעולם המוטיבים המצרי, פירש את רצפת החרותות כעדות להתנגדות המקומיים לקולוניה המצרית.

לפי קמפינסקי, אשר סקר את רצפת החרותות בספרו המקיף על חפירות מגידו, החרותות שימשו את האוכלוסיה המקומית למטרות מאגיות, בכך שהן סייעו בצייד או מנעו מחיות הבר לטרוף את הבקר, וכן שימשו כהגנה מול אויבים אנושיים. לדעתו, סיוע מאגי זה ניתן לשליט האזור על ידי הכוהנים שפעלו במקום. אחד הייצוגים מהווה לפיו עדות לפולחן אלוהות נשית, אולי אישתר. החרותות הרבות של בעלי החיים, ובמיוחד של השור, מייצגות טיפוס קדום של האל בעל-הדד, משום שצייד והגנה על בעלי חיים, ובמיוחד הייצוג

הבולט של השור, מאפיינים אלוהות זו (קמפינסקי 1993: 161–163). בק, במאמרה על אומנות תקופת הב"ק בארץ ישראל, מתייחסת להופעת תיאורי הבקר בתור סמל לחקלאות. גם היא מציינת כי הופעת השוורים בלוחות מגידו קשורה אולי גם לפולחנו של אל הסער, השולט במקורות הגשם ומבטיח את פוריות האדמה והעדרים. לפי בק, יש לראות את החרותות כביטוי לדמות שליט בן התקופה. היא מסתמכת בין השאר על תיאורים דומים של מנהיגים או שליטים ממסופוטמיה ומתל אל-עיסול (בק 1995).

לעומת זאת, ון דר סטין, במאמרה על מקדשי הב"ק ב'1 במגידו, טוענת שתיאורי אנשים וחיות אלו מביעים סמלים לשבטים שהתקיימו באזור עמק יזרעאל. לפיה, האזור המקודש במגידו שימש כמקום מפגש לשבטים מהאזור. לכל שבט היה צורך להביע את זהותו אל מול השבטים האחרים, והוא עשה זאת באמצעות סמלים מסויימים המייצגים אותו. לפי פרשנות זו, סמלים המופיעים על החרותות כגון נגן הנבל, הציידים או בעלי החיים ייצגו כל אחד שבט נפרד על ידי כך שהם מהווים את סימן ההיכר שלו (van der Steen 2005). החרותות, אם כן, מהוות עדות לקשר החזק שהיה קיים בין השבטים השונים באזור עמק יזרעאל, ומגידו היתה מקום המפגש, המרכז הפולחני של האזור.

בהרצאה שלא זכתה לפרסום מפורט, הציעה רות עמירן שהחרותות בוצעו בידי צייר או אומן מצרי, ושללה את האפשרות שמדובר בחיקוי מקומי של אמנות מצרית (עמירן 1992). גם בראון, במאמרו על החותם מבאב אד-דרע, מציע שמדובר באומנות מצרית (Braun 1993), וכך גם שרואר וקיל, בקטלוג מקיף של אומנות ארץ ישראל והמזרח הקדום (Schroer and Keel 2005: 178, 198, 222). יקותיאלי (Yekutieli 2005; forthcoming) בחן את תמונות האריחים (כפי שפורסמו על ידי לאוד) באופן מדוקדק, ומצא שרובם ככולם כוללים חריתות נוספות אשר להן לא יוחסה חשיבות והן לא פורסמו כחלק מציורי החריתות. בהתייחסות מפורטת לחמש חריתות, הוא קובע שקיימת סטרטיגרפיה של חריתות, ושהיא בעלת משמעות רבה לפירוש החרותות. לטענתו, הסצינות שנחרתו ראשונות הן מצריות, ומסמלות את עוצמת השלטון המצרי. זמן מסויים לאחר חריתת סצינות אלו (אך עדיין במהלך הב"ק ב'1), הן נמחקו או שונו באופן מכוון, כך שהמשמעות המקורית שלהן חדלה להתקיים, מניפולציה שנעשתה על מנת להעביר מסרים המנוגדים לאלו המקוריים. יקותיאלי מציע שפעולת ביטול זו של הסצינות המצריות מקורה באוכלוסיה המקומית, שהתנגדה לקולוניזציה המצרית. לעומתו, מייחסת בק את תופעת החפיפה בחריתות (כלומר חריתת דגם על דגם קיים) למסורת ציורי הסלע, ולדעתה הנוהג של 'גרפיטי' היה מקובל בקרב המבקרים במקדשים, והם הוסיפו מידי פעם דמויות מבלי

להתחשב באלו שכבר היו קיימות (בק 1995: 11; דוגמאות לתופעת החפיפה בחריתות ניתן למצוא ב: Anati 199, 197–194: 1963).

עד עתה, אם כן, חלק מהחוקרים התייחסו לחרותות כתופעה מקומית כנענית, בעלת השפעה אומנותית זרה, וחלקם האחר מצא את הדמיון ביניהן לבין האומנות המצרית של אותה התקופה. עמירן, בראון ויקותיאלי הציגו בקצרה את השקפתם, לפיה מדובר בהשפעה מצרית. אולם, לא נעשתה השוואה יסודית בין הציורים לבין מופעים דומים באומנות המצרית, ואף חוקר לא התייחס באופן מקיף למשמעות השפעה זו. כמו כן, ההתייחסות לחרותות נעשתה באופן פרטני ולא בראייה כוללת של הממצא המצרי ממגידו.

1.4. מטרות ושאלות המחקר

לאור ההתפתחות במחקר מאז גילוי רצפת החרותות, המעמידה את מגידו כמרכז היישובי והפולחני הבולט בצפון כנען, ומאירה באור חדש את היחסים המורכבים בין כנען ומצרים, ראוי לבחון מחדש ובאופן מפורט את המכלול האומנותי הייחודי הזה. בהעדר מחקר מקיף המתייחס אל האריחים החרותים בתור מכלול יחיד, אל הקשר המיקום בו הם נמצאו והקשר התקופה בה הם צויירו, יש מקום לנסות ולהבין את היחסים בין החריתות לבין המתחם המקודש והקהל להן יועדו. שאלות רבות עולות בדרך לפירוש רצפת החרותות: מה היה המיקום המדויק של האריחים החרותים בתוך המתחם המקודש? האם הסידור הפיסי שלהם יכול לעזור להבין את משמעותם או חשיבותם? אם הסצינות אכן מצריות—מדוע חרתו מצרים ציורים בתוך מתחם פולחני מקומי, ומהי משמעות הסצינות עבורם? ומהו הקשר בין סצינות אלו לבין הנוכחות המצרית בארץ?

מובן, כי על מנת לגבש פרשנות עבור משמעותן של חריתות אלו, יש לצאת מנקודת הנחה שהחרותות אלו אכן טומנות בחובן משמעות סימבולית וחברתית, ושמטרתן היתה להעביר מסר מסוים. ההנחה היא כי החרותות מייצגות מסורת אומנותית מגובשת, ושאפשר לזהות מסורת זו במרחב ולעמוד על משמעותה על ידי השוואות עם מכלולים אומנותיים דומים. מטרת עבודה זו היא להשיג את היעדים הבאים:

א. הצגת החרותות, המידע על אופן הימצאן וסידורן המקורי באופן נרחב ומלא, תוך התייחסות פרטנית לכל ציור בנפרד מחד גיסא, והתייחסות לחרותות כמכלול אחד מאידך גיסא.

ב. ניתוח אומנותי והשוואתי: הדגמת הקשר בין ציורי הרצפה במגידו לבין האומנות המצרית הקדם-שושלתית, על מנת להראות שציורים אלו הינם מצריים באופיים ולא מקומיים.

ג. הצגת פרשנות עבור משמעות הסצינות החרותות, במטרה להשיג הבנה טובה יותר של רצפת החרותות ושל אופי הנוכחות המצרית במגידו.

עבודה זו נחלקת לשלושה חלקים: בחלק הבא (פרק 2), אתאר את החרותות ואופן מציאתן, אציג שחזור של הסיפור המקורי של האריחים החרותים כחלק מריצוף המתחם המקודש, ואראה כיצד הסצינות נצפו בתוך ההקשר של כל המתחם. לאחר הצגת השחזור, אנסה לבסס את התיאוריה לפיה המכלול כולו הינו מצרי (פרק 3), על ידי הצגת מופעים אומנותיים דומים מתוך האומנות המצרית הקדם-שושלתית, והצגת האידיאולוגיה העומדת מאחורי תיאורים אלו. רקע מקיף זה על מיקומם המדויק של האריחים בתוך המתחם המקודש והבנת המשמעות שעומדת מאחורי הסצינות, יוביל לפרק הדיון (פרק 4). בחלק זה של העבודה אדון בממצא המצרי הנוסף ממגידו של אותה התקופה, ובהשפעה המצרית והאופן שבו היא באה לידי ביטוי באותה תקופה בצפון הארץ באופן כללי; זאת על מנת להבין את אופי הנוכחות המצרית במגידו לאור פרשנות רצפת החרותות והממצאים המצריים האחרים מצד אחד, ולאור התמונה הרחבה יותר של ההשפעה המצרית בב"ק 1 בצפון הארץ מצד שני. שילוב בין המידע החדש אודות מיקום האריחים החרותים, הבנת הציורים במסגרת האומנותי לו הם שייכים וראייתם בהקשר של מיקומם, בהקשר של הממצא האחר סביבם ובהקשר של התקופה, יוביל לתשובה אפשרית לשאלה: מהי המשמעות העומדת מאחורי חרותות מגידו?

2. הצגת רצפת החרותות באופן מפורט

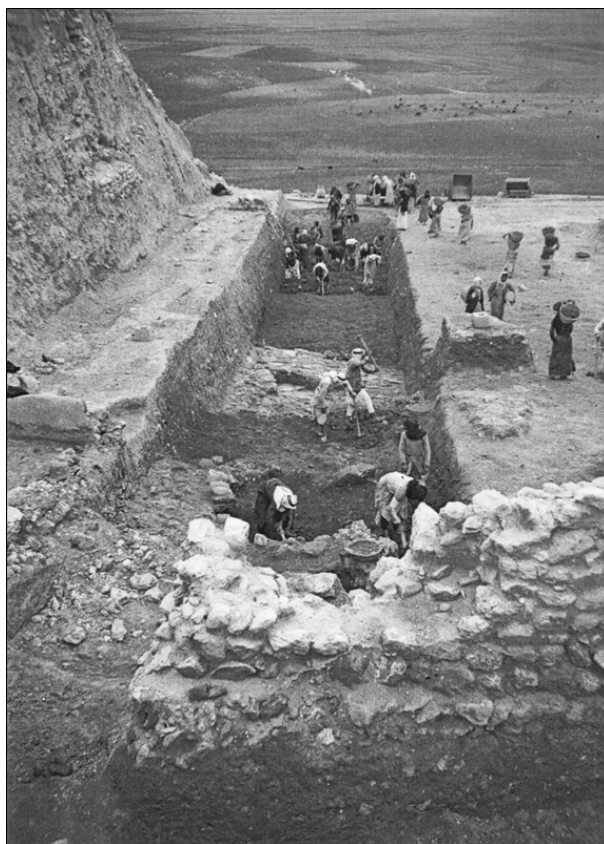
2.1. חשיפת הרצפה

כפי שצויין, המידע שפורסם על ידי לאוד אודות גילוי הרצפה והסידור המקורי של האריחים החרותים הינו מצומצם ביותר. על מנת להוסיף מידע חדש פניתי לעיון מחודש בימני החפירה המקוריים של משלחת שיקגו, במטרה למצוא תשובות לשאלות הבאות: מתי ואיך נחשפה רצפת החרותות? מה היה סידורם המקורי של האריחים החרותים? אלו ציורים נמצאו אחד ליד השני? לאיזה כיוון פנו הסצינות, ואיך הן נצפו על ידי קהל היעד שלהן?

לפי הפרסום ויומני החפירה, רצפת החרותות נחשפה בריבוע N-15, שכבה XIX, ומספר הלוקוס שלה הוא 4008. הריצוף החל להיחשף יום אחרי תחילת החפירה של החתך הגדול במזרח התל, בחלקו הצפוני של המתחם המקודש. הריצוף התגלה בעומק של שני מטרים מתחת לשרידי שכבות XVI-XVII, לאחר שלא נמצאו שרידים בנויים שניתן היה לייחס בודאות לשכבה XVIII מעליו. כך מתוארת ביומן החפירה תחילת חשיפתה של הרצפה: "28 בדצמבר 1937: ... מספר אבנים מתוך ריצוף מוזר כולל חריתות, אשר יכולות להוות צורה קדומה של כתובות." ביום למחרת, הריצוף ממשיך להיחשף: "29 בדצמבר 1937: ... באזור הנמוך, כל העבודה התמקדה בחתך, היכן שהריצוף שהתגלה לראשונה אתמול ממשיך לכיוון מזרח בשיפוע גדול כלפי מטה. נכון לעכשיו אין לנו כלום מעבר לריצוף ולקיר אחד, אך הבניה היא די נחמדה, ומופיעות עוד אבנים עם הכתובות הקדומות המשוערות שלנו. בוועם אומר שחלק מהאותיות יכולות להיקרא כאותיות בעברית, אך תופעה כזו היא באמת מוזרה בתקופה כל כך קדומה." לפי תיאור זה וכיוון החפירה של הריצוף, מדובר ברצפה העליונה, שאינה כוללת דמויות או בעלי חיים—רק סימנים או סמלים. ביום המחרת, פועלים משטח חפירה אחר הועברו לעבוד בחפירת החתך. לראשונה ביום זה, התגלה אחד הציורים: "30 בדצמבר 1937: ... ההתרגשות האמיתית של השכבה החדשה שהופיעה בחתך למטה: חיה מקרינה—דמויית-יעל—המתוארת בצורה יפהפיה—חרותה על אחת מאבני הריצוף, בחיתוך דומה לזה השייך לסימנים, היכולים להיות כתובות או אותיות. עם הידיעה שחיתוך זה הוא מכוון, האפשרות שיש בידינו אותיות של ממש מתחזקת מאד." בעקבות גילוי זה, צולמו באותו היום ארבע תמונות מאותו שטח חפירה (איורים 2.1, 2.2, 2.3, 2.4).

איור 2.1. צילום עבודה בעת חשיפת הריצוף, לכיוון מערב. 30 בדצמבר 1937.

איור 2.2. צילום עבודה בעת חשיפת הריצוף, לכיוון מזרח. 30 בדצמבר 1937.

איור 2.3. קטע מהריצוף, עם אריח 276 במרכז. 30 בדצמבר 1937.

איור 2.4. חשיפת הריצוף, צילום לכיוון מערב. 30 בדצמבר 1937.

רק כעבור חודש הבחינו החופרים בחריתות האחרות על גבי אריחי הרצפה התחתונה: "26 בינואר 1938: ... מהשטח התחתון מגיעה ההפתעה הגדולה ביותר של היום, כשמוחמד קסים מגלה במהלך ארוחת הצהריים שעל רוב האבנים של ריצוף XIX שלנו בחתך מופיעים דגמים חרותים—נערות רוקדות, חיות, כלי נשק, איש מנגן בנבל, וכו'. הם שייכים לאותו הריצוף שבו מצאנו את היעל החרות, אך ציורן של אלו עדין יותר—בקושי יותר משריטות. הן כל כך לא מובחנות, כך שבעת חשיפת הריצוף לראשונה התעלמו מהן לגמרי, ולראשונה אנו יכולים להיות אסירי תודה לגשמים הכבדים של השבוע שעבר, אשר שטפו את האבנים וניקו אותן, כך שהדמויות הובחנו. ריצוף זה כעת ממשיך לכיוון דרום אל תוך אזור גדול יותר, כך שיקח לפחות עוד כמה ימים עד שנדע את כל היקפו. אם הריצוף נרחב, וכולל כל כך הרבה ציורים על כל מטר [מרובע], כפי שקורה בחתך, אזי יהיה לנו אוסף גדול של אומנות מוזרה זו של סוף האלף השלישי."

אך האריחים מדרום לקבוצת החרותות לא היו חרותים, למעט אחד (שלא פורסם, ולא ידוע מה תואר עליו). שתי תמונות נוספות של רצפת החרותות צולמו לאחר סיום חשיפתה ולפני הוצאת האריחים החרותים (איורים 2.5, 2.6). עם סיום חשיפת הריצוף כולו לכיוון דרום והוצאת האריחים החרותים, צולמו שלוש תמונות נוספות (איורים 2.7, 2.8, 2.9). האריחים החרותים חולקו בין מחלקת העתיקות המקומית לבין המכון המזרחני בשיקגו. חשוב לציין, כי לפי קטלוג הממצאים ביומני החפירה של שיקגו, נחשפו 40 אריחים חרותים. אולם, בשרטוט המשלחת, המציין את מיקומם של האריחים החרותים באופן סכימטי, יש התייחסות ל-43 אריחים חרותים—וזאת ללא האריח הראשון שנחשף (Loud 1948: pl. 276: 12). מכאן, שנמצאו 44 אריחים חרותים. 17 אריחים הגיעו לשיקגו ו-6 אריחים הגיעו לירושלים, חמישה מהם למוזיאון רוקפלר ואחד למוזיאון ישראל. מיקומם של 21 האריחים הנוותרים אינו ידוע. חלקם אף לא תועדו, לא בציור ולא בצילום, על ידי המשלחת האמריקאית. אולם, סביר להניח כי האריחים בעלי הסצינות המשמעותיות יותר אכן תועדו בשטח על ידי החופרים, ובהמשך פורסמו על ידי לאוד. תמונות עדכניות של האריחים המאוכסנים בירושלים צולמו על ידי במוזיאון רוקפלר, ותמונות האריחים בשיקגו צולמו על ידי גבריאל נובצ'ק מהמכון המזרחני (ראה נספח 1). איחוד כל התמונות סיפק קורפוס מלא, מסודר ועדכני של תמונות כל אריח ואריח. לרוע המזל, הרבה מהחריתות אינן נראות או כמעט אינן נראות יותר כיום. הסיבה לכך היא הצטברות של בקטריה כהה המצפה את האריחים, הנשמרים בתנאי לחות במחסני המוזיאונים, הן בירושלים הן בשיקגו. הכיסוי הכהה על חלק גדול מן האריחים הקשה על עבודת השחזור, ולעתים לא ניתן לראות היכן ממוקמת החריתה על גבי האריח, ואין דרך לבחון אותה מחדש באמצעות הצילומים העדכניים.

איור 2.5. צילום לאחר חשיפת האריחים החרוטים ולפני הסרתם, לכיוון צפון-מערב.

איור 2.6. צילום תקריב של האריחים החרוטים לפני הסרתם, לכיוון צפון.

איור 2.7. צילום הרצפה לאחר הוצאת האריחים החרוטים, לכיוון דרום-מזרח.

איור 2.8. צילום הרצפה לאחר הוצאת האריחים החרוטים, לכיוון דרום.

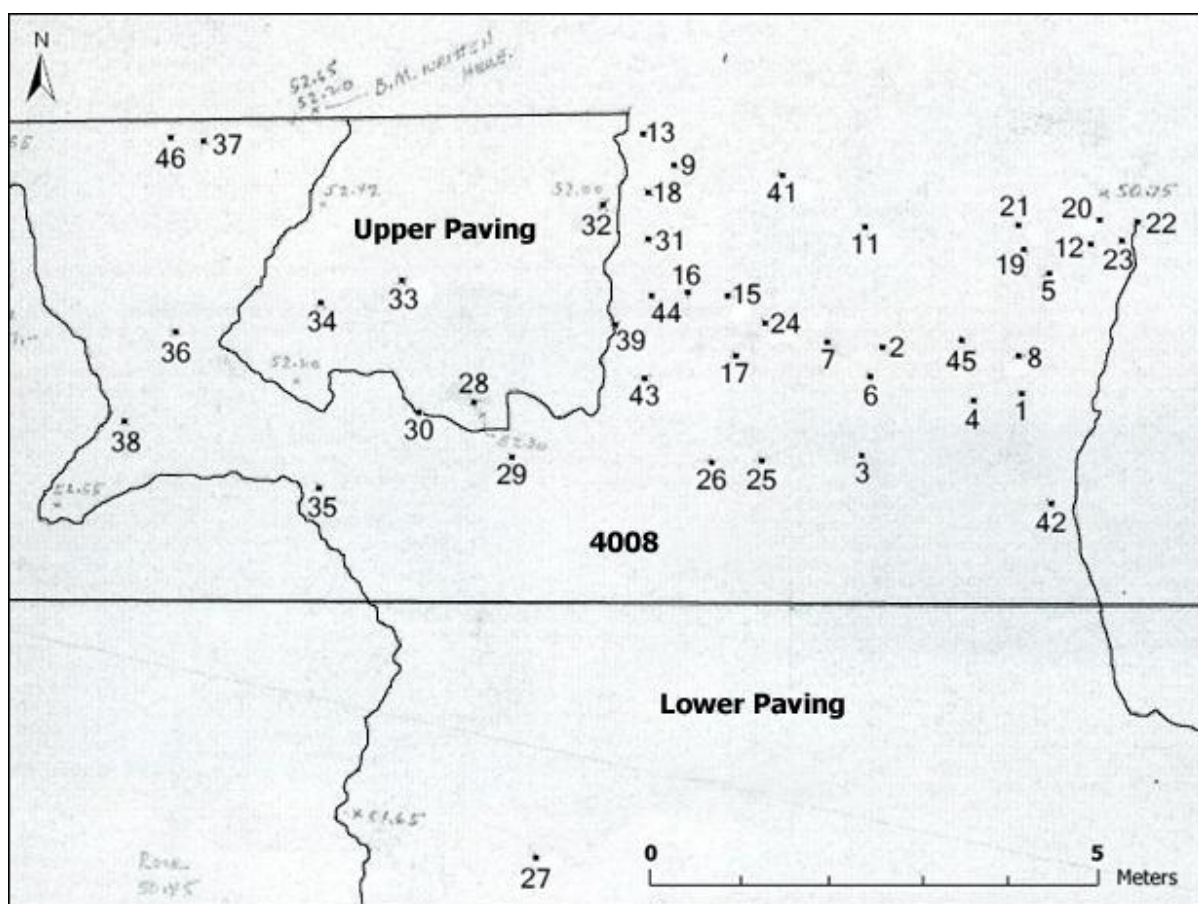
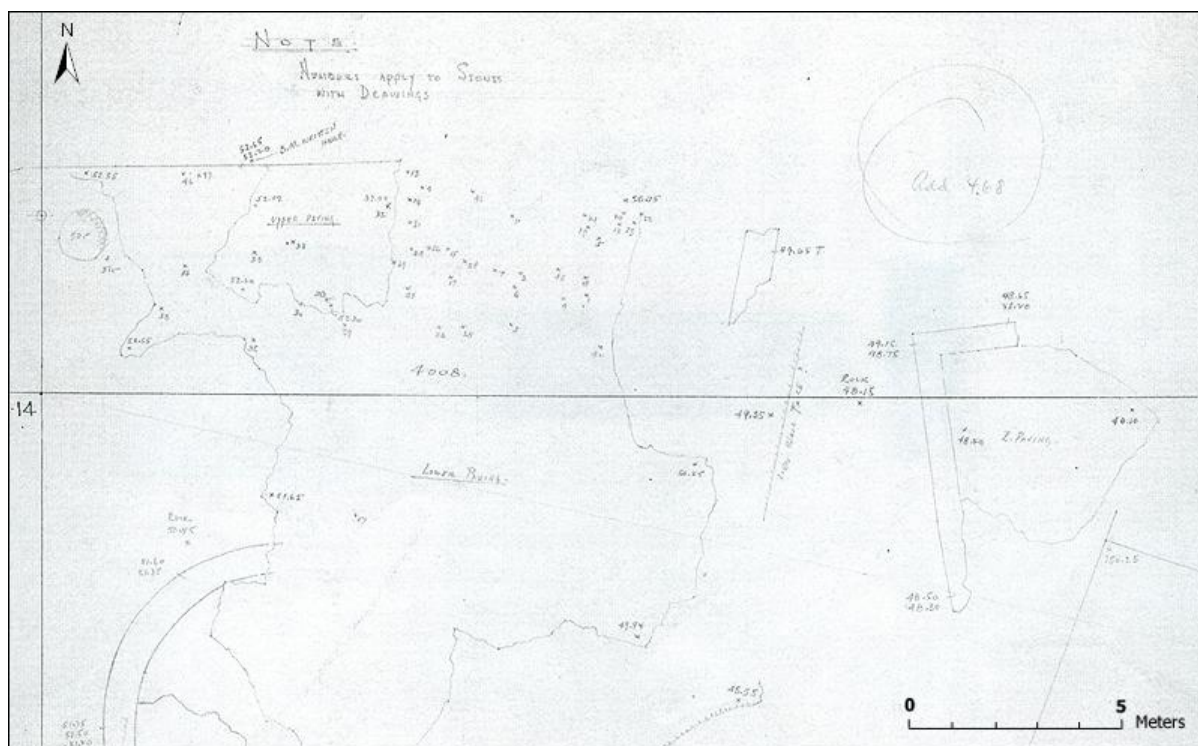
איור 2.9. צילום תקריב של הרצפה העליונה והתחתונה לאחר הסרת האריחים החרוטים, לכיוון צפון-מערב.

לקראת התחלת עבודה השחזור עלתה השאלה אם התגלו אריחים חרוטים נוספים לאחר חפירות לאוד. ובכן, חריתות על גבי אריח נוסף, השייך ללוקוס 4064 (שכבה XIX, אזור ריצוף נוסף מאותה שכבה של רצפת החרותות) שנחשף כבר בחפירות של לאוד, התגלו באחת מעונות החפירה האחרונות באתר (Finkelstein and Ussishkin 2000a: 52). מדובר באריח ועליו מעגל של שקעים קטנים, בדגם ספירלי. אריח זה הוא חלק מריצוף המתחם המקודש, אך אינו מהווה חלק אורגני מרצפת החרותות בלוקוס 4008. אריח נוסף התגלה בקרבת מגידו, אך מפאת חוסר תיעוד אין לדעת האם קיים קשר כלשהו בינו לבין רצפת החרותות *.

* עזרא מאירהוף כתב על מערות קבורה מתקופת הברונזה הביניימית והברונזה הקדומה בקיבוץ הזורע, הממוקם כ-9 ק"מ צפונית-מערבית למגידו. באחת המערות (מס' 33, נחפרה ע"י מאירהוף בשנת 1982), בשכבה מעל שכבות הב"ק, נמצאה אבן חרותה: "במפלס התחתון של שלב זה [ברונזה ביניימית] הונחו הרבה אבנים גדולות... בין האבנים הגדולות היתה אחת, שעליה חריתה של חיה. ספק, אם החריתה היתה מעשה ידי אנשי הברונזה התיכונה א' או הובאה על ידם למערה עם הציור המוכן" (מאירהוף 1986: 34). לפרסום זה לא צורפו תמונה או ציור של האבן החרותה המדוברת, ולכן לא ניתן לדון בה במסגרת העבודה, או להעריך האם קיים קשר בינה לבין רצפת החרותות.

2.2. שחזור רצפת החרותות

מתוך פרסומי עונות החפירה של לאוד ושל פינקלשטיין ואוסישקין, אנו יודעים כי: (א) האזור החרות של הרצפה ממוקם באופן כללי בפינה הצפון-מזרחית של המתחם המרוצף; (ב) קיימות שתי שכבות של רצפה זו—מעין ריצוף עליון וריצוף תחתון (Loud 1948: 65, fig. 145). הריצוף העליון, המאוחר יותר, ניגש לקיר התוחם את האזור המרוצף, והוא שייך כנראה לאותו שלב כרונולוגי (Finkelstein and Ussishkin 2000a: 38, 51–53); ו-(ג) האריחים היו מונחים באופן מסודר אחד ליד השני, בשורות. במהלך החפירה, האריחים החרותים הוצאו ממקומם, אך לא הוכנה תוכנית מקיפה המציינת את מיקומם המדויק של כל אחד מהאריחים. מכאן נשאלות השאלות הבאות: היכן בדיוק היה ממוקם כל אריח ואריח? אלו אריחים היו ממוקמים אחד ליד השני; ולאיזה כיוון פונות הסצינות החרותות? מטרת שחזור רצפת החרותות היא לקבל תמונה רחבה ככל האפשר של האופן בו הרצפה היתה מונחת בתקופת ה"ב", והאופן בו היא נראתה על ידי מבקרי המקדש. על מנת לקבל תמונה רחבה ככל האפשר של רצפת החרותות המקורית, נדרשו שני דברים עיקריים: תמונות עדכניות של כל אחד מהאריחים, ויומני החפירה המקוריים של עונות החפירה של השנים 1935–1939. יומני החפירה המקוריים סיפקו מידע רב שהיה לעזר בתהליך שחזור הרצפה. הדבר המרכזי והחשוב ביותר היה שרטוט כולל של לוקוס 4008, אם כי סכימטי למדי, של מיקום האריחים החרותים בתוך מכלול הרצפה (איור 2.10). נוסף על כך, החופרים מספרו את האריחים החרותים וציינו את מספרם, לוח הפרסום ומספרי הצילום בכמה טבלאות שונות. בנוסף לשרטוט ולטבלאות, קיימות תמונות של הריצוף שצולמו מכיוונים שונים במהלך חשיפת הרצפה ואחריה. בעזרת התמונות שצולמו בדצמבר 1937, לפני הוצאת האריחים החרותים, ניתן לראות כיצד שולבו האריחים בתוך הרצפה ואת מיקומם אחד ביחס לשני. התמונות המאוחרות יותר, שצולמו עם סיום חשיפת הרצפה כולה והוצאת האריחים החרותים, מספקות "נגטיב" של רצפת החרותות—שכן ניתן להבחין מהיכן נעקרו האריחים.

איור 2.10. שרטוט כללי של מיקום האריחים החרותים בלוקוס 4008, לפני ואחרי עיבוד. המספרים בשרטוט מתייחסים לאריחים החרותים כפי שמוספרו על ידי משלחת לאוד (ראה עמודה שניה בטבלה 2.1).

שיטת השחזור

השלב הראשון של עבודת השחזור התבסס על שרטוט השדה ויומני החפירה של משלחת שיקגו: בראש השרטוט מצוין כי המספרים המופיעים עליו מתייחסים לאריחים. כמו כן, בעזרת השרטוט ניתן לראות בבירור אילו אריחים חרותים שייכים לריצוף העליון, ואילו לריצוף התחתון—דבר שלא היה ידוע לפני כן. הטבלאות הכלולות ביומני החפירה איפשרו התאמה בין השרטוט לבין מספרי האריחים בפרסום הסופי. הטבלה המסכמת (טבלה 2.1) כוללת, איפוא, את הערכים הבאים:

(1) מספר אריח, כפי שניתן על ידי החופרים. יש לציין כי לא כל האריחים מוספרו, וכן לא כל המספרים קיימים (למשל, יש דילוג על המספרים 10, 20, 21 וכו'—לא ברור מדוע). לא מצאתי היגיון בשיטת המספור של האריחים.

(2) מספר שדה, שהוא מספור נוסף שניתן לכל אריח על ידי החופרים, והוא מופיע גם בלוחות הפרסום הסופי של דו"ח החפירה.

(3) מספר/י צילום / נגטיב עבור האריחים שצולמו. ניתן לראות כי לא כל האריחים החרותים שנמצאו צולמו, ולכן אין לדעת מה היה חרות עליהם.

(4) מספר הלוח בפרסום הדו"ח הסופי על ידי לאוד.

(5) מיקום האריח כיום.

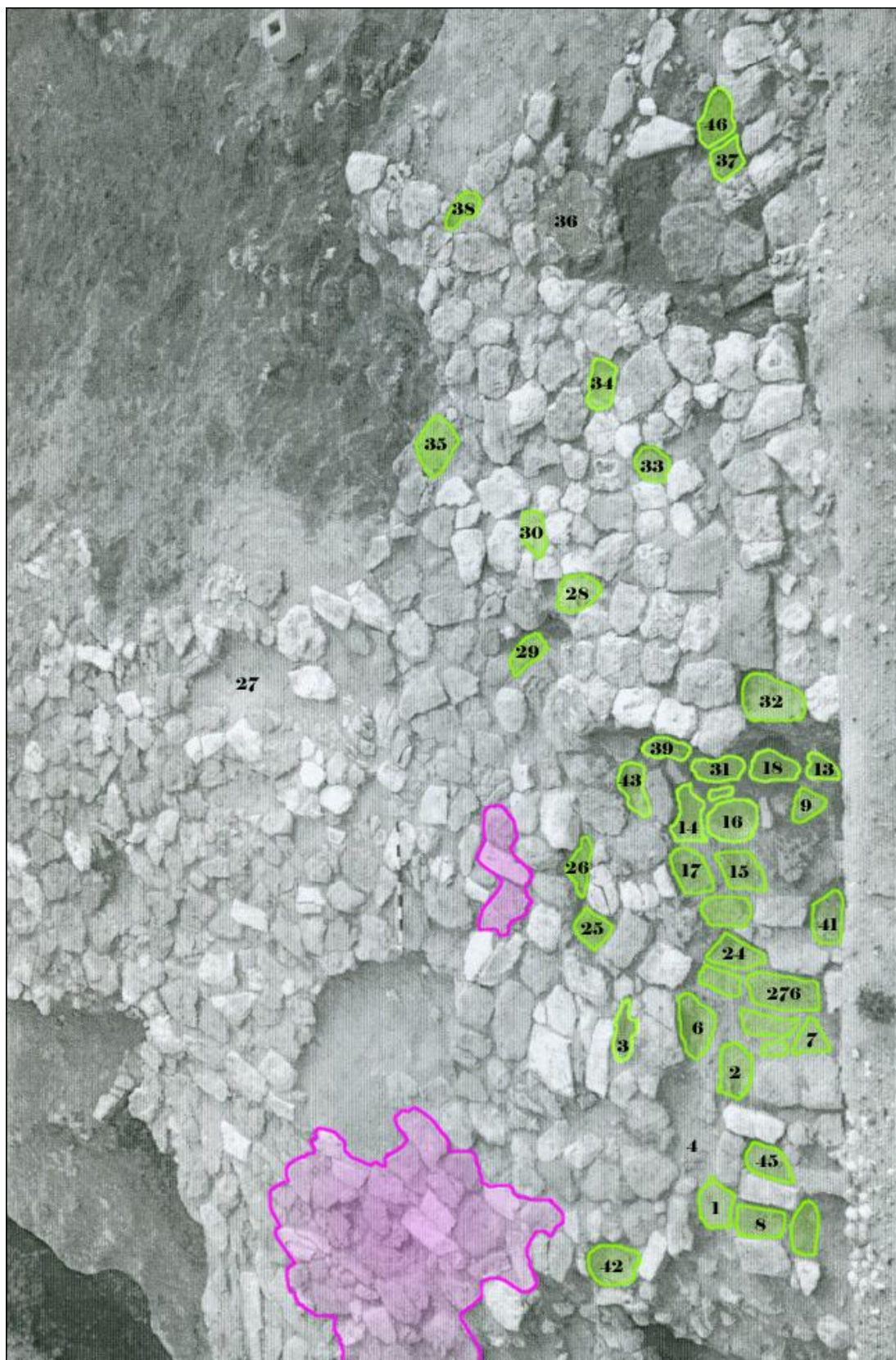
(6) תאריך תיעוד האריח; תאריך זה שונה מזמן גילוי האריח.

(7) שיוך האריח לרצפה העליונה או התחתונה, לפי השרטוט והתמונות.

באמצעות שילוב המידע בין השרטוט לבין הטבלה, התאפשר שיבוצם של מרבית האריחים. עם זאת, נותרו אריחים שהטבלאות לא ממספרות, וכן מספרים בשרטוט, אותם לא ניתן לשייך לאף אריח (מס' 42 ומעלה). מסיבה זו, לא ניתן לאתר את מיקומם המדויק של כל האריחים ברצפה. מתוך המידע שהופק מהשרטוט ומיומני החפירה, התקבל השחזור הראשוני של רצפת החרותות: תמונה כללית של מיקום האריחים (**איור 2.11**). השלב הבא של השחזור כולל שימוש בתמונות האריחים ובתמונות של רצפת החרותות שצולמו במהלך החפירה. לפי צורת כל אחד מהאריחים וצורות החללים שנותרו ברצפה לאחר הוצאת האריחים החרותים, ניתן לקבל תמונה מדויקת יותר של מיקום האריחים ברצפה (**איור 2.12**).

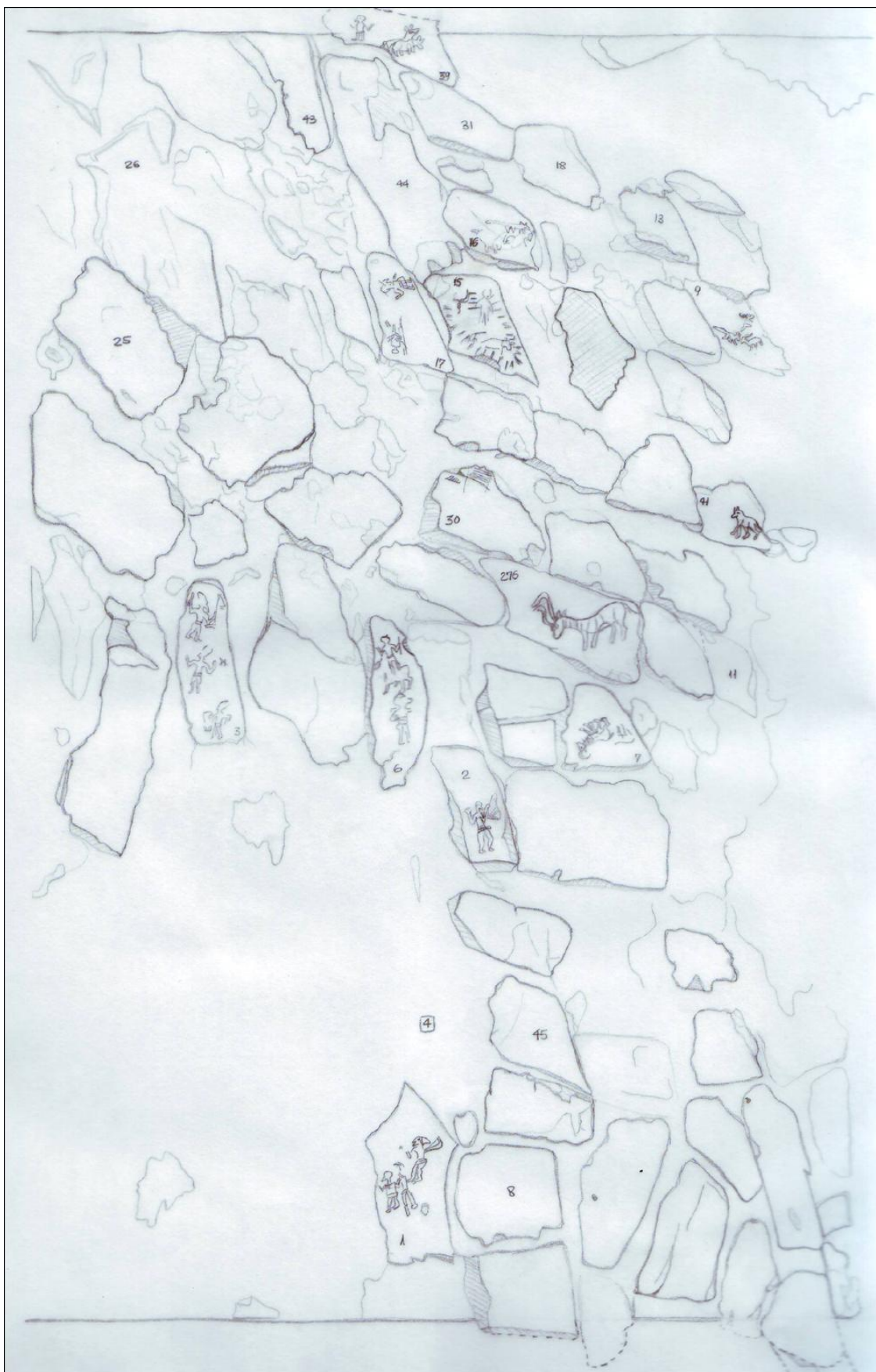
מס' סידורי	מס' אריח לפי יומני החפירה	מס' שדה	מס' צילום	לוח בפרסום לאור	מיקום האריח	תאריך תיעוד	מידות האריח בקירוב (ס"מ)	מידות החריטה בקירוב (ס"מ)	רצפה / תחתונה / עליונה
1	1	c 307	#4285-6 (A22538); 30267, 30268	271: 1	המכון המזרחני, שיקגו	7 במרץ 1938	48 x 34	23 x 19	ת
2	-	d 282	#5225 (A23833)	271: 2	המכון המזרחני, שיקגו	25 בפבר' 1939	57 x 28	8 x 7	ת
3	17	c 322	#4296 (A22546)	271: 3	המכון המזרחני, שיקגו	7 במרץ 1938	45.5 x 28	9.5 x 8; 11 x 10	ת
4	35	c 334	#4302/3 (A22547); 30258, 30259	272: 4	המכון המזרחני, שיקגו	7 במרץ 1938	50 x 30	40 x 22	ת
5	2	c 308	#4286	273: 5	מוזיאון ישראל, ירושלים	7 במרץ 1938	42 x 21.5	14 x 13	ת
6	3	c 309	#4287/8 (A22539)	273: 6	המכון המזרחני, שיקגו	7 במרץ 1938	61 x 24	32 x 14	ת
7	5	c 311	#4290	273: 7	לא ידוע	7 במרץ 1938	-	17 x 10	ת
8	15	c 320	#4294 (A22545)	274: 8	המכון המזרחני, שיקגו	7 במרץ 1938	48 x 32	32 x 25	ת
9	-	d 283	#5226 (A23834)	275: 9	המכון המזרחני, שיקגו	25 בפבר' 1939	35.5 x 30.5	13 x 9	ת
10	6	c 312	#4291 (A22541); 30263	275: 10	המכון המזרחני, שיקגו	7 במרץ 1938	58.5 x 32	33 x 17	ת
11	39	c 336	#4323, #4304	275: 11	מוזיאון רוקפלר, ירושלים	7 במרץ 1938	64 x 19.5	26 x 13	ת
12	-	c 98	#4107, 4128 (A22494 A,B); 30217	276: 12	המכון המזרחני, שיקגו	9 בינואר 1938	60 x 26	36 x 18	ת
13	8	c 314	(A22543)	276: 13	המכון המזרחני, שיקגו	7 במרץ 1938	48 x 30.5	19 x 12	ת
14	-	d 280	#5207 (A23831)	277: 14	המכון המזרחני, שיקגו	25 בפבר' 1939	57 x 35.5	16 x 9	ת
15	7	c 313	#4289 (A22542); 30264	277: 15	המכון המזרחני, שיקגו	7 במרץ 1938	48 x 33	22 x 15	ת
16	-	d 284	#5224, #5227	277: 16	מוזיאון רוקפלר, ירושלים	25 בפבר' 1939	42 x 29	18 x 11	ת
17	14	c 319	#4293	278: 17	לא ידוע	7 במרץ 1938	-	13 x 8	ת
18	-	d 281	#5205 (A23832)	278: 18	המכון המזרחני, שיקגו	25 בפבר' 1939	51 x 45.5	14 x 14	ת
19	9	c 315	#4292 (A22544); 30262	278: 19	המכון המזרחני, שיקגו	7 במרץ 1938	48 x 27	15 x 11	ת
20	16	c 321	#4295	278: 20	מוזיאון רוקפלר, ירושלים	7 במרץ 1938	45 x 20.5	26 x 16	ת
21	-	d 279	#5206	279: 21	מוזיאון רוקפלר, ירושלים	25 בפבר' 1939	45 x 20.5	20 x 19	ת
22	41	c 344	#4324	279: 22	מוזיאון רוקפלר, ירושלים	7 במרץ 1938	59 x 25.5	6 x 6	ת
23	-	d 285 (A,B)	A=#5208-#5210, B=#5208 (A23835 A,B)	279: 23	המכון המזרחני, שיקגו	25 בפבר' 1939	61 x 48	12 x 6; 8 x 5; 12 x 5.5; 11.5 x 6	ת
24	18	c 323	#4297	280: 24	לא ידוע	7 במרץ 1938	-	16 x 8	ת
25	-	d 278	#5209 (A23830)	280: 25	המכון המזרחני, שיקגו	25 בפבר' 1939	47 x 25.5	9.5 x 8	ת
26	33	c 332	#4300	280: 26	לא ידוע	7 במרץ 1938	-	16.5 x 11	ע
27	4	c 310	#4289 (A22540)	280: 27	המכון המזרחני, שיקגו	7 במרץ 1938	23 x 12.5	7 x 4	ת
28	36	c 335	#4301	280: 28	לא ידוע	7 במרץ 1938	-	8 x 7	ת
29	34	c 333	#4301	280: 29	לא ידוע	7 במרץ 1938	-	18 x 16	ע
30	24	c 325	#4297	281: 30	לא ידוע	7 במרץ 1938	-	16 x 11	ת
31	32	c 331	#4298	281: 31	לא ידוע	7 במרץ 1938	-	10 x 10; 6.5 x 4.5	ע
32	11	c 316	#4293	281: 32	לא ידוע	7 במרץ 1938	-	15 x 14	ת
33	31	c 330	#4316	281: 33	לא ידוע	7 במרץ 1938	-	15 x 14	ת
34	13	c 318	#4300	282: 34	לא ידוע	7 במרץ 1938	-	26 x 22	ת
35	28	c 328	#4298	282: 35	לא ידוע	7 במרץ 1938	-	15 x 7; 15 x 12	ע
36	30	c 329	#4299	282: 36	לא ידוע	7 במרץ 1938	-	23 x 18	ע
-	19	c 324	לא צולם	לא פורסם	לא ידוע	7 במרץ 1938	-	-	ת
-	25	c 326	לא צולם	לא פורסם	לא ידוע	7 במרץ 1938	-	-	ת
-	26	c 327	לא צולם	לא פורסם	לא ידוע	7 במרץ 1938	-	-	ת
-	12	c 317	לא צולם	לא פורסם	לא ידוע	7 במרץ 1938	-	-	ת

טבלה 2.1. טבלה מסכמת של המידע עבור כל אריח.

איור 2.12. שלב שני של השחזור: תמונה מדויקת יותר של מיקום האריחים ברצפה, מבט לכיוון מערב. המספרים בשרטוט מתייחסים לאריחים החרוטים כפי שמוספרו על ידי משלחת לאוד (ראה עמודה שניה בטבלה 2.1 וכן איור 2.10). האזורים הורודים מסמנים את אריחי רצפה 4008 החשופים במגידו נכון ל-2006 (וראה איור 2.14).

השלב השלישי והאחרון של השחזור התמקד באזור העיקרי של הרצפה התחתונה, בו נמצאו רוב החריתות, אלו המשמעותיות יותר. שחזור זה התאפשר אודות לאחד מצילומי התקריב של הרצפה התחתונה, שצולם לפני הוצאת האריחים (איור 2.6). מתאר האריחים הועתק אל גליון נייר שקוף, ולאחר השוואה עם צילומי האריחים, התאפשר שיבוץ מדויק שלהם בציור הרצפה. בעזרת צילומי תקריב של האריחים באוספי ירושלים ושיקגו, ניתן היה לראות ברוב המקרים (אך לא בכולם, בשל מצבם הירוד שהוזכר לעיל) היכן מוקמה החריתה ביחס לאותו אריח, ולכן התאפשרה הוספת הסצינות החרותות לציור (איור 2.13). על מנת להציג את הדברים בצורה ברורה, הסצינות צויירו מעט בהגדלה וללא קנה מידה—אך במיקום היחסי הנכון שלהן על גבי האריח, ובאוריינטציה הנכונה.

איור 2.13. שלב שלישי של השחזור: הרצפה התחתונה עם ציורי הסצינות; מבט לכיוון מערב.

תוצאות

הרושם הראשוני המתקבל משחזור רצפת החרותות, הוא אופיה המאורגן והמסודר. רוב האריחים החרותים, המסודרים פחות או יותר בשורות, מרוכזים ליד חלקו המזרחי של הריצוף הכללי, ובגדול—סמוך לחלק הנמוך ביותר של כל הקומפלקס וקרוב לקצה המזרחי של התל. מספר אריחים, אשר אינם כלולים בריכוז הגדול של האריחים החרותים, פזורים בסמוך מאד לריכוז זה וממערב לו. רובם המוחלט של האריחים החרותים ממוקם בסמוך מאד לקו הקיר או לקו המתאר של הקיר, אשר הקיף את המתחם המקודש בשלב המאוחר יותר שלו.

אם נתייחס למיקום הסצינות ביחס לכל רצפת החרותות, נבחין כי קיימות עקביות מסויימת באופן פיזורן. באופן כללי, החלק המזרחי ביותר והנמוך ביותר של הריצוף המצויר כולל את תיאורי האנשים, בעוד תיאורי החיות מופיעים מעל אזור זה, לכיוון מערב. שתי קבוצות אלה כלולות בחלקה העיקרי של הרצפה התחתונה, המהווה את השלב הקדום יותר של הריצוף כולו. בהמשך הריצוף, לכיוון מערב, מופיעה קבוצת הסימנים או הסמלים הלא מזוהים, רובם כלולים בשלב המאוחר יותר של הריצוף, הגבוה יותר—הרצפה העליונה.

תמונה ממוקדת יותר עולה מהריצוף התחתון, שם מיקמתי באופן ודאי 13 אריחים חרותים. מתוך אלו, עשרה אריחים מכוונים לאותו כיוון, לפי הסצינה המצוירת עליהם. נראה שהיתה כוונה שהסצינות החרותות יראו מאותו כיוון—מזרח. אריחים רבים אחרים שובצו באזור זה של הרצפה התחתונה באופן ודאי, אך מפאת סיבות שונות (ציפוי הבקטריה, חוסר תיעוד וכד') לא ניתן לדעת היכן בדיוק נחרתה הסצינה על גבי אותם אריחים.

בכדי לקבל תמונה מקיפה יותר של האזור המרוצף בחלק זה של המתחם המקודש, לנסות ולאתר את מיקומה המדויק של רצפת החרותות בשטח ולחפש אריחים חרותים אבודים, ד"ר רפי גרינברג ואנוכי בדקנו את שטח J במגידו באוקטובר 2006. בדיקת השטח העלתה כי חלק מרצפת המתחם המקודש נסחף מאז החפירה בשנות השלושים, וכן כי כמה חלקים של הריצוף, כולל האזור של רצפת החרותות, נמצאים כיום מתחת לשכבה עבה של מפולת אדמה ואבנים (**איור 2.14**; לתמונות נוספות מהאתר ראה **נספח 2**).

איור 2.14. צילום לכיוון צפון. האזור הירוק מסמן את המפולת הממוקמת מעל לאזור המקורי של רצפת החרותות. האזורים הורודים מסמנים את קטעי ריצוף 4008 שנשתמרו באתרם.

משמעויות

מתוך השחזור עולה, כי מדובר באומנות מאורגנת, לפחות באופן חלקי—ראשית, מכיוון שהאריחים החרותים נמצאו באותו מיקום בתוך המתחם המקודש—בחלקו המזרחי ביותר ; שנית, חלק גדול מן האריחים החרותים היה מסודר בשורות; ושלישית, רובם מכוונים לאותו כיוון. אין זה ברור האם האריחים נחרתו קודם ואז הונחו כחלק מהרצפה, או ההיפך. גודלם ומשקלם של האריחים מאפשרים נשיאה ידנית, בטווח שנע בין אריח אחד למספר אריחים לאדם בוגר—אולם לא ניתן לדעת אם נישאו לאתר הפולחני במגידו לפני או אחרי החריתה. בכל מקרה, ניכר כי האריחים הונחו במקומם באותו זמן, לאור הארגון שלהם. הכניסה לאזור המקודש היתה בחלקו המזרחי, והרצפה ערוכה בשיפוע העולה לכיוון המקדש. האנשים אשר טיפסו במעלה רמפה מרוצפת זו, יכלו לצפות בסצינות האנשים והחיות בדרכם למקדש. מיקום בולט זה מחזק את המשמעות הסימבולית של הסצינות החרותות.

2.3. תיאור מפורט של החרותות

כפי שכבר צויין, דו"ח החפירה המקורי מספק רק פסקה אחת אודות רצפת החרותות. תיאורים מפורטים של ציורי הרצפה לא מופיעים באף מאמר, ונראה כי החוקרים שהתייחסו לרצפה הסתמכו על ציורי המשלחת, שאינם תמיד מדויקים. מכיוון שההתייחסות לציורים, גם אם ברמת התיאור בלבד, הינה סובייקטיבית ופרשנית בהכרח—יש צורך לתאר את הנראה בחרותות, ולא לצאת מנקודת הנחה כי כל מתבונן רואה בדיוק את אותו הדבר. התייחסות ספציפית לאלמנטים שפורשו על ידי חוקרים אחרים מופיעה בחלק הבא של העבודה.

על מנת לתאר באופן המדויק ביותר את החריתות, ולאור מצבם העגום של אריחים רבים והעדרם של רבים אחרים, השתמשתי בצילומים ובציורים של משלחת שיקגו, כפי שהם פורסמו בדו"ח. תיאור כל חריתה מתבסס על התבוננות משולבת בצילום ו/או בציור שלה, תוך נסיון לתאר את הנראה בפירוט רב ככל הניתן. האריחים מתוארים לפי סדרם בטבלה 2.1*. תיאורים אלו מהווים את הבסיס להשוואה האומנותית בפרק הבא.

1. לוח 271 : 1

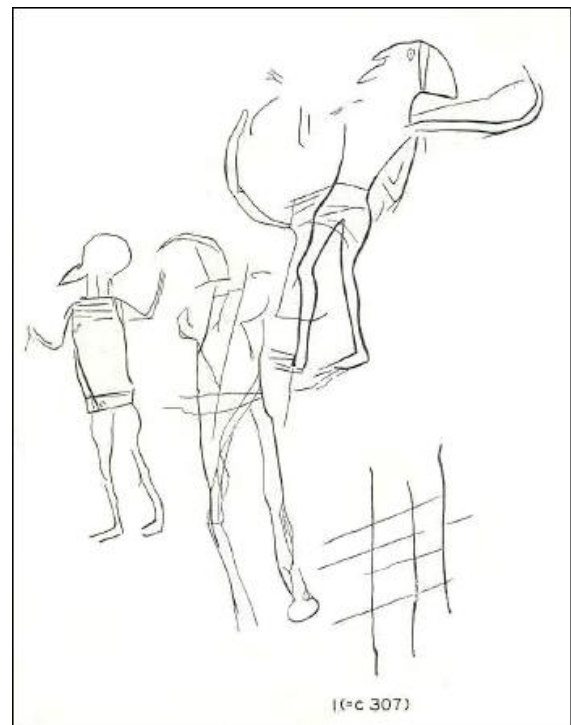
אריח זה כולל תיאורים של שלוש דמויות אדם, ולצידן דגם רשת של קווים הסדורים שתי וערב. שתי הדמויות מימין ומשמאל הן בבירור גברים, בעוד הדמות ביניהן אינה מספיק ברורה. הדמות הימנית ביותר, הממוקמת גבוה יותר משתי הדמויות האחרות, היא של גבר בעל זקן ואף מחודדים, וכובע דמוי משולש, מחודד אף הוא, עם רצועה לאורכו. הגבר פונה שמאלה, ראשו מתואר בפרופיל ונוטה מעט מעלה. עינו נראית באופן ברור, עם האישון באמצעה. שתי ידיו מכופפות ופונות שמאלה וכלפי מעלה; נראה שכמה קווים קצרים החרותים בקרבת ידו הימנית מתארים את אצבעות כף היד. כפות הרגליים פונות אף הן לכיוון שמאל, ובהן האצבעות מודגשות באופן ברור, אם כי כל כף רגל כוללת רק ארבע אצבעות. הרגליים מתוארות באופן ריאליסטי, כשהירכים מעט עבות יותר מהשוקיים, ומתאר הברך נראה בבירור ברגלו הימנית, ואחורי הברך נראים בבירור ברגלו השמאלית. הדמות לובשת לגופה חגורה עבה, המתוארת באמצעות שני קווים אופקיים מקבילים. בצמוד לגבר

* על מנת לאתר את מיקום האריחים המתוארים בשרטוטי השחזור (איורים 2.10, 2.12), יש לבדוק את המספר המקביל להם בטבלה 2.1 בעמודה השניה, הממספרת את האריחים לפי שיטת החופרים.

ומאחורי ראשו מופיע חפץ הנראה כמו קשת; נראה שהיא תלויה מאחורי גבו ולא מוחזקת בידיו. על גבי דמות זו ולצידה מופיעות עוד חריתות, עמוקות פחות, אשר משמעותן אינה ברורה.

הדמות השמאלית ביותר מתארת אף היא גבר, אך ללא כובע, ובפניו לא נראים האף או העין—מופיע רק הזקן המחודד. הדמות פונה שמאלה, הראש והרגליים בפרופיל בדומה לדמות הראשונה, אך הידיים מכופפות ופרושות לצדדים. גם כאן הראש מופנה מעט מעלה. כפות הידיים חסרות, וכמו כן אצבעות כפות הרגליים. הדמות לובשת לגופה לבוש עליון כלשהו, ללא שרוולים. חלקו העליון מתואר עם שלושה קווים מקבילים באזור החזה—אולי צווארון הבגד, והוא מסתיים ברצועה עבה, כנראה חגורה, באזור המתניים.

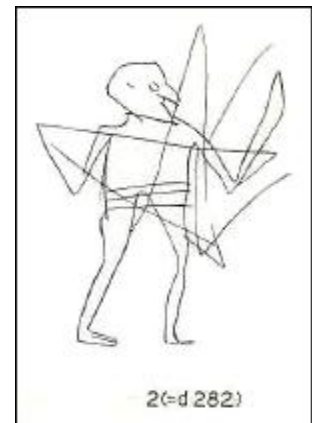
הדמות השלישית, הממוקמת בין שתי הדמויות המתוארות לעיל, מתוארת באופן סכמטי, וקיים ספק אם אכן זוהי דמות אדם. ניתן להבחין במה שנראה כמתאר של גוף עם שתי רגליים, רגל אחת מסתיימת במין עיגול, והשניה אינה מסתיימת כלל. נראה שדמות זו גם היא לובשת חגורה לגופה, למרות שה'חגורה' יוצאת מגבולות הגוף וממשיכה שמאלה ממנו. במקום שבו אמור להיות הראש, מופיעה חריתה דמויית מצנפת בצורת חצי סהר. גם על גבי דמות זו, או מתחתיה, מופיעות חריתות נוספות, לא ברורות. מימין לדמות האמצעית ומתחת לדמות הימנית ביותר מופיע דגם שתי וערב, המורכב משלושה קווים מאונכים וארבעה קווים אופקיים. לא נראה קשר ברור בין שלוש הדמויות ו/או הרשת החרותה קרוב אליהן.

איור 2.15. אריח מס' 1: ע"פ 1: Loud 1948: pl. 271.

2. לוח 271 : 2

אריח זה מתאר דמות גבר, הפונה לכיוון ימין. הגבר עומד בפרופיל, בפניו נראית עין אחת—עינו השמאלית, ואולי זכר גם לשניה, וכן אף וזקן מחודדים. הגבר לובש לגופו חגורה עבה, המתוארת באמצעות שלושה קווים מקבילים. ידיו כפופות ופרושות לצדדיו, פונות כלפי מעלה. הידיים אינן כוללות כפות ידיים. רגליו פונות לכיוון ימין, ובהן נראות בבירור הירכיים, השוקיים וכפות הרגליים. על גבי הדמות חרותים קווים נוספים, שמשמעותם אינה ברורה.

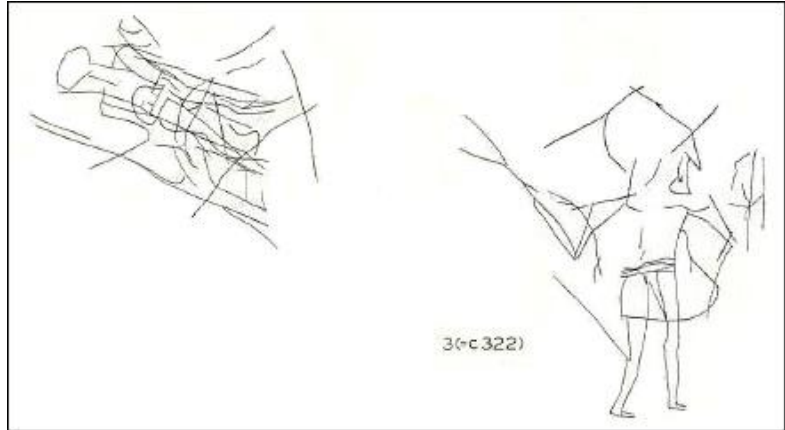
איור 2.16. אריח מס' 2 : ע"פ 271: pl. 1948: Loud.

3. לוח 271 : 3

אריח זה כולל שני תיאורים, אשר לא נראה ביניהם קשר. בחלק הימני מופיעה דמותו של גבר, הפונה לכיוון ימין. ראשו נראה בפרופיל, וכולל אף מחודד וכנראה גם הזקן. הידיים מכופפות ופונות כלפי מעלה. כפות הידיים חסרות. לגופו הוא לובש חגורה עבה, ומה שנראה כחצאית. לא ברור אם אכן מדובר בחצאית, או בחריתה שהוספה לאחר חריתת הדמות. רגליו פונות שמאלה, כפות רגליו מתוארות אך לא האצבעות. לא ברור האם הוא חובש כובע גדול לראשו או מחזיק דבר מה בידיו, או שמדובר בקווים שאינם קשורים לתיאור דמותו.

התיאור השמאלי יותר אינו ברור, משום שהוא כולל לפחות שתי שכבות של חריתות החופפות אחת את השנייה. דמות אנושית אחת נראית לעין בבירור. דמות זו שונה מרוב הדמויות המתוארות בחרותות, בכך שהיא מופיעה, ככל הנראה, באופן חזיתי, או שבאופן מכוון נחרתה ללא אף וזקן. ראשה עגול וצווארה ארוך במיוחד. ידה השמאלית כפופה ופונה כלפי מעלה, וככל הנראה כך גם הימנית. גופה, החל מאזור החזה מטה, כולל

הרגליים, אינו ברור משום שחרותים עליו קווים נוספים. לא נראה כל דגם או סידור ברור בקווים החרותים אשר אינם קשורים לדמות.

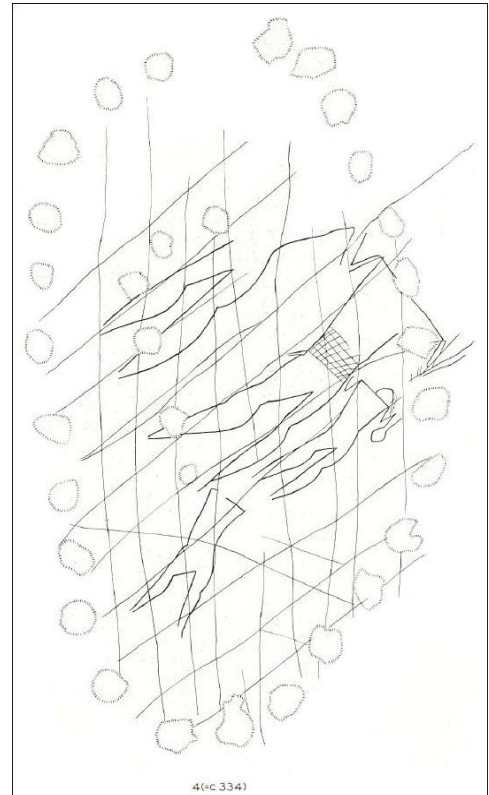

איור 2.17. אריח מס' 3 : ע"פ 3 : pl. 271: Loud 1948.

4. לוח 272 : 4

אריח זה כוללת שלושה תיאורים, החרותים אחד על השני וקשורים אחד לשני. התיאור הקדום יותר כולל ארבע דמויות אדם, המתוארות באופן דומה אחת לשניה. שלוש מהן מופיעות בשורה, זו לצד זו, כשהדמות הימנית ביותר גודלה כמחצית מגודל אלו שלצידה. הדמות הרביעית מופיעה מתחת לשורה זו, בצד ימין, וגודלה כגודל הדמות הקטנה. המשותף לארבע הדמויות הוא שכולן ערופות ראש וללא כפות רגליים, חלקן גם ללא ידיים. רגליהן מתוארות באופן דומה, בהן נראים בבירור הירכיים, הברכיים והשוקיים. הדמות השמאלית ביותר בשורת הדמויות מופיעה רק באופן חלקי. קו אחד מתאר את חלקו הימני של גופה, וכן מופיעה ידה השמאלית. הדמות האמצעית, הממוקמת מימינה, שונה משאר הדמויות בכך שלגופה היא לובשת חגורה עבה במיוחד, המתוארת על ידי שישה קווים אופקיים מקבילים ותשעה קווים אנכיים, היוצרים יחד דגם שתי וערב. נראה שמצד שמאל של החגורה, בחלקה הנמוך ביותר, יוצא דבר מה, אולי נדן לפגיון. נראה שגם לדמות זו יש

יד אחת—ידה השמאלית, גם היא מכופפת ופונה כלפי מעלה; אך לא לגמרי ברור האם זו אכן היד שלה. נראה שלדמות הימנית ביותר בשורה, הוספו ידיים קצרצרות ומאד סכמטיות. אף הן מכופפות ופונות כלפי מעלה. נראה שידה השמאלית אף מחזיקה חפץ כלשהו, הדומה לאלה הפוכה. הדמות הרביעית, המופיעה מתחת לשורת הדמויות, מחוסרת ידיים או לבוש. נראה רק גופה חסר הראש, ושתי רגליה, ללא כפות הרגליים. החלק השני והמאוחר יותר של התיאור כולל קווים רבים, אנכיים ואופקיים, בדגם רשת החרות על גבי כל שטח האבן ועל גבי תיאורי הדמויות. החלק השלישי כולל מעגל של שקעים עגולים וגדולים סביב מתאר האבן, ועוד כמה שקעים דומים בתוך שטח הפנים שלה, בסידור היוצר דגם הדומה לספירלה. מעגל שקעים זה, שנוצר ככל הנראה באמצעות מכות באבן על האריח, נעשה לאחר חריתת הדמויות.

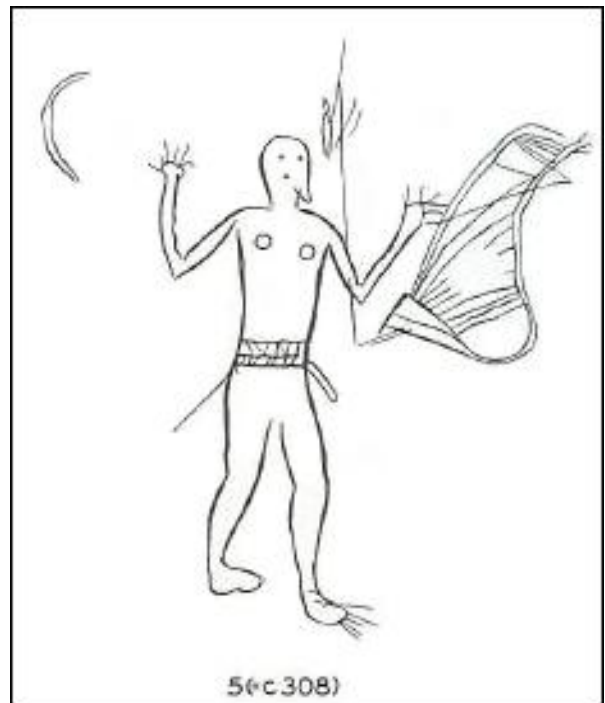
איור 2.18. אריח מסי 4: ע"פ 4: pl. 272: Loud 1948.

5. לוח 273 : 5

אריח זה כולל חריתת דמות של גבר ולצידו, בגובה ידו השמאלית, מתואר נבל או לירה בפירוט רב. מצידו השני מופיע סהר. הדמות, המתוארת בפרופיל, פונה לכיוון הנבל. ראשו של הגבר כולל שתי נקודות בחלקו העליון ונקודה נוספת בחלקו התחתון—תיאור סכמטי של עיניים ופה, וכן זקן מחודד (היכול להתפרש גם כמקור של

ציפור). באופן יוצא דופן, חזהו של האיש מודגש באמצעות שני עיגולים. ידיו מכופפות ופונות כלפי מעלה, וכפות הידיים כוללות אצבעות—שש או שבע בכל יד. לגופו הוא לובש חגורה עבה, המתוארת בשלושה קווים אופקיים וקווים קצרים מאונכים רבים. מצידה הימני משתלשל מה שנראה כנדן של פגיון, או אולי כיסוי לאבר המין. מצידה השמאלי של החגורה יוצא קו נוסף, אשר כנראה לא קשור לדמות. שתי רגליו פונות לכיוון הנבל, כף רגלו השמאלית כוללת חמש אצבעות.

חלקו האחורי של הנבל נוגע באצבעות יד שמאלו של הגבר, ונראה שהוא מחזיק בו אך אינו מנגן בו. חלקו התחתון כולל בסיס עבה, אליו מחוברת קשת מעוקלת בצורה דמויית 'S'. בחלקו המרכזי והעליון של הנבל מופיעים המיתרים: בחלק המרכזי מתוארים תשעה מיתרים, ובעליון—חמישה. מאחורי ידו השמאלית של הגבר ומתחת לבסיס הנבל מופיעים קווים נוספים, אשר משמעותם אינה ברורה. במרכז הנבל מופיע נקב או חור, שנוצר לאחר החריתה, ולא ברור אם הוא נעשה במכוון.

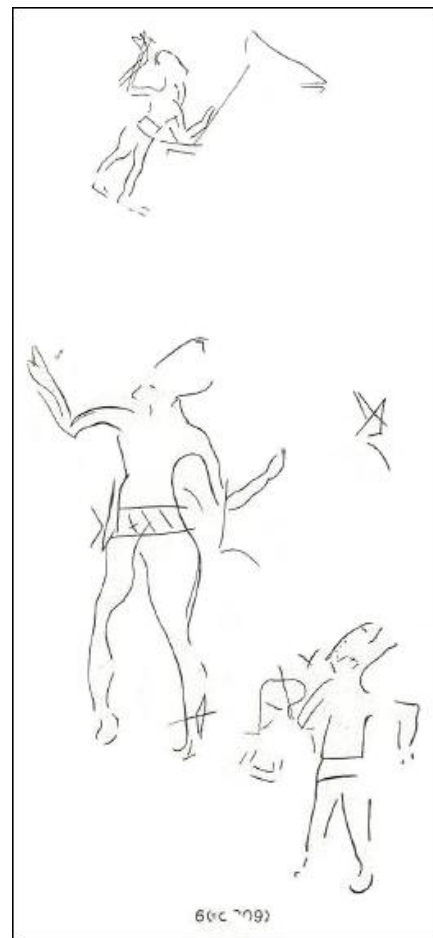
איור 2.19. אריח מס' 5 : ע"פ 5: pl. 273: Loud 1948.

6. לוח 273 : 6

אריח זה כולל תיאורים של שלוש דמויות גבריות, אשר לא ברור הקשר בינהן. הדמות העליונה ביותר היא גם הקטנה מבין השלוש. מתואר גבר בפרופיל, פונה ימינה. ראשו יחסית גדול, ונראה כי הוא חובש סוג של כובע מעוגל. ראשו מוטה מעט כלפי מעלה, אפו קטן ולא בולט במיוחד, זקנו ארוך ומעוקל, והוא מגיע עד כתפו הימנית. שתי ידיו מכופפות ופונות כלפי מעלה, שתיהן אוחזות בחפצים מסוימים. ידו הימנית מחזיקה חפץ דמוי בומרנג, והשמאלית מחזיקה מוט ארוך, בקצותיו העליון והתחתון חרותים קווים נוספים לא ברורים. האיש לובש לגופו חגורה עבה וצרה. רגליו פונות לכיוון ימין, וכוללות גם את כפות הרגליים. אצבעות הידיים והרגליים חסרות.

מתחת לדמות זו מופיעה דמות נוספת, גדולה יותר. גם היא מתוארת בפרופיל דמות גבר, ככל הנראה, וראשו מוטה מעט מעלה. האיש חובש כובע מוארך, חסר קצה. ניתן להבחין בזקנו הקצרצר והמחודד. שתי ידיו כפופות ופונות כלפי מעלה. על מרפק יד שמאלו חרות קו ובצמוד לו קו נוסף, משמעותם אינה ברורה. האיש לובש לגופו חגורה עבה, המתוארת בשתי קווים אופקיים מקבילים, ושלושה קווים אלכסוניים קצרים ביניהם. בצמוד לחגורה, לצד חלקו הימני של הגוף, חרותים קווים נוספים אשר משמעותם אינה ברורה. רגליו של האיש מתוארות בסכמטיות יחסית, ואינן שוות בגודלן—רגלו השמאלית עבה בהרבה מזו הימנית. כפות הידיים והרגליים מופיעות, אך ללא אצבעות. מימין לדמות, פחות או יותר בגובה הצוואר שלה, מופיע מה שנראה כחלקו העליון של כוכב מחומש.

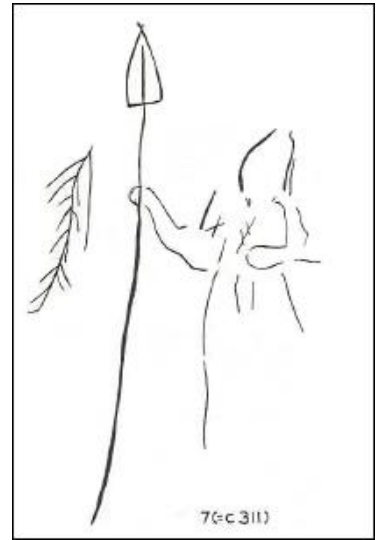
הדמות השלישית מופיעה לצידה הימני התחתון של זו המתוארת לעיל, והיא קטנה ממנה אך גדולה יותר מזו העליונה. גם זוהי דמות גברית המתוארת בפרופיל הפונה שמאלה. לראשה היא חובשת כובע מוארך ללא קצה, בדומה לדמות שלצידה. במרכז הכובע מופיע קו קצר נוסף. אפה הקטן של הדמות מופיע, ואולי אף אוזנה, אך היא מחוסרת זקן. יד שמאלה מכופפת ופונה כלפי מטה, באופן יוצא דופן. ידו הימנית אוחזת בחפץ כלשהו, אולי מגן. הדמות לובשת חגורה, המתוארת בשני קווים אופקיים מקבילים. רגליה, הפונות לכיוון שמאל, מתוארות מאד בסכמטיות, ורק רגלו השמאלית כוללת את כף הרגל.

איור 2.20. אריח מס' 6: ע"פ 6: pl. 273: Loud 1948.

7. לוח 273: 7

אריח זה מתאר דמות, לא ברור אם מדובר בדמות גבר או אישה. הדמות, הנראית בפרופיל ופונה לכיוון שמאל, לובשת שמלה ארוכה, בניגוד לשאר הדמויות החרותות. לראשה היא חובשת כובע ארוך, ההולך ומתחדד לקראת קצהו החסר. פניה אינן מתוארות כלל, ללא אף או זקן. שתי ידיה כפופות ופונות שמאלה, הימנית מבינהן אוחות בחנית ארוכה במיוחד, אשר קציה המשולש והמחודד פונה כלפי מעלה. על גבי חזה וגופה של הדמות מופיעים מספר קווים, אשר משמעותם אינה ברורה. מתאר גופה אינו ברור, שכן חלקו השמאלי נקטע באזור החלציים, והימני מתואר רק בקו אחד היורד כלפי מטה, ונראה שהוא מתאר את המשך השמלה. החנית הארוכה גבוהה יותר מהדמות, וכן מסתיימת תחתיה. משמאל לדמות ולחנית מופיע ענף ארוך של צמח כלשהו. הענף מעוקל מעט, וכולל עלים רבים בשני צידיו.

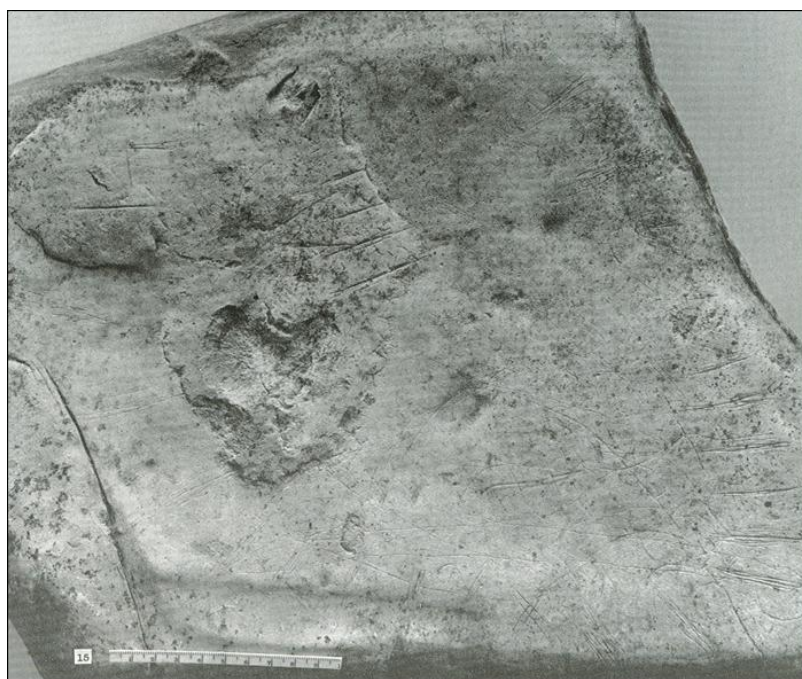
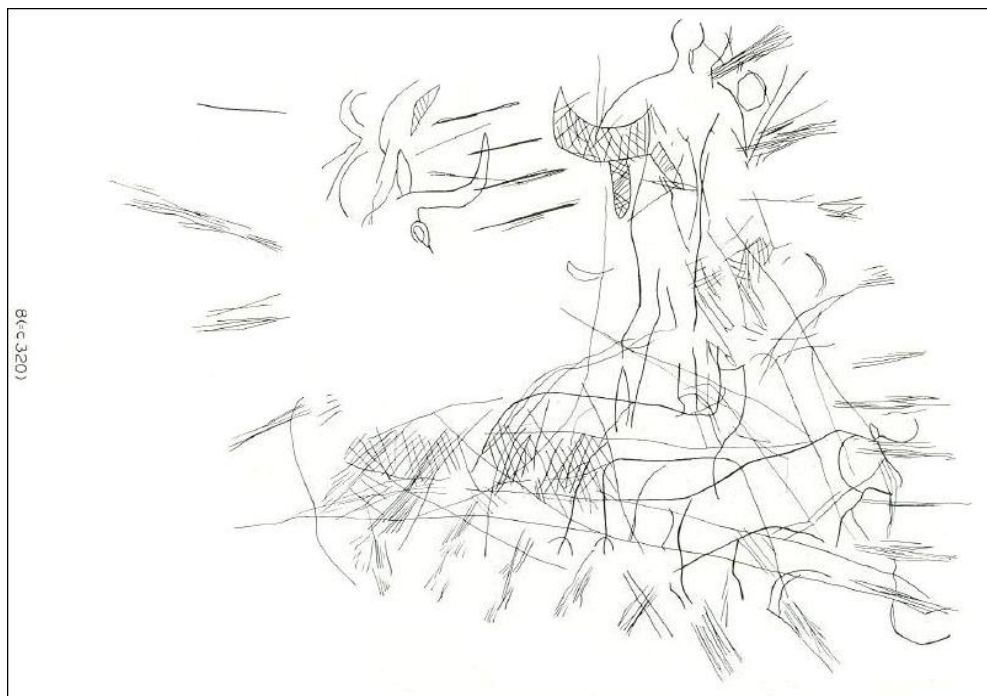
איור 2.21. אריח מס' 7: ע"פ 7: pl. 273: Loud 1948.

8. לוח 274 : 8

אריח זה מורכב מתיאורים במספר חלקים, המופיעים אחד לצד השני או אחד על גבי השני, והקשר ביניהם אינו ברור. בחלקו הימני העליון של האריח מופיעה דמות אדם באופן סכמטי ביותר. פלג גופו העליון נראה באופן חזיתי, ראשו המעוגל קטן וחסר פרופורציה יחסית לגופו. שתי ידיו שמוטות כלפי מטה, ומתוארות רק באופן חלקי. לגופו חגורה דקה. רגליו אינן מופיעות במלואן, אך נראה שלפי תיאור הברכיים, הדמות פונה ימינה. על גבי האיש, באזור פלג גופו העליון השמאלי, חרות חפץ לא מזוהה, דומה לגרזן או לסירה. החפץ כולל חלק מרכזי, בצורה הדומה לבומרנג קצר ועבה, ושטח פניו כולל קווים רבים החרותים שתי וערב, בדגם רשת. מה שנראה כשתי 'רגליים' או שתי ידיים יוצאות ממרכזו של חפץ זה ומקצהו הימני. זו הימנית מעוטרת בפסים קצרים לרוחבה; השמאלית, בדומה לחלק המרכזי של החפץ, מעוטרת בקווים בדגם רשת. חפץ בלתי מזוהה זה מופיע שוב על גבי שני אריחים אחרים (ראה מס' 25 ו-27 להלן). מתחת לדמות האיש חרותה ציפור, בקווי מתאר לא ברורים. שתי רגליה, בעלות שלוש אצבעות כל אחת נראות בבירור, אך קשה להבחין היכן מתחילים ומסתיימים קווי המתאר של גופה וראשה.

באזור החופף את רגלי הציפור ובייחוד משמאל לאזור זה, חרותים קווים רבים וצפופים בדגם שתי וערב. לימין הציפור ומתחתיה, באופן סכמטי ביותר, מופיע שור, הפונה ימינה. ראשו מובדל מגופו באמצעות קו מעוגל. אוזן קטנה וקרן אחת דקה ומעוקלת יוצאות מקדמת ראשו. ארבעת רגליו מתוארות באופן חלקי. משמאל לדמות האדם ולחפץ הצמוד אליו, מופיע מה שנראה כחלק מפניו של שור. הפנים נראות באופן חזיתי, ומתוארות רק קרנו השמאלית, המתעקלת כלפי מעלה, ועינו הימנית. בין שור זה לבין האדם חרותים ארבעה

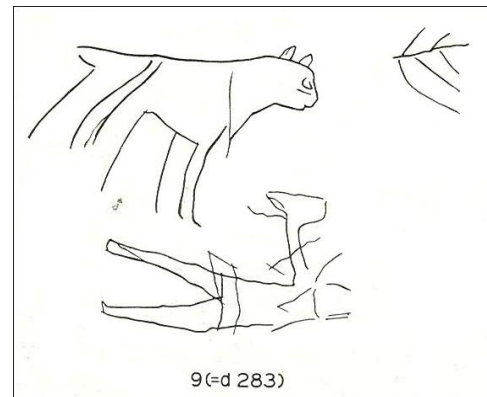
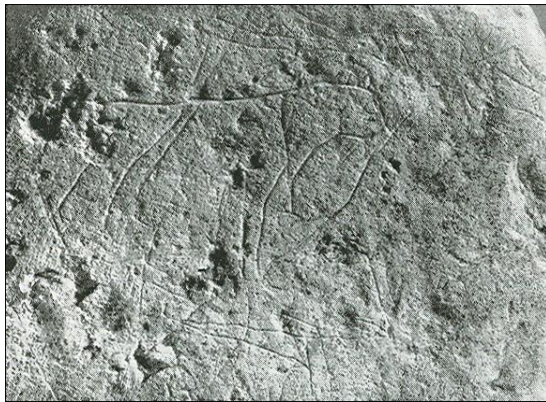
קווים אופקיים המקבילים אחד לשני. סביב כל האזור החרות, למעט החלק העליון שלו, חרותים קווצות של קווים, שנחרתו בשלב מאוחר יותר לאזור התיאורים הנ"ל ומגדירים את תחומם. בכל אזורי האריח חרותים קווים רבים, אשר משמעותם אינה ברורה.

איור 2.22. אריח מס' 8 : ע"פ 8: pl. 274: Loud 1948.

9. לוח 275 : 9

על אריח זה חרותה חיה ממשפחת החתוליים, אולי אריה, לביאה או נמר, רוכנת מעל דמות אנושית שוכבת. החיה פונה ימינה. ראשה, המתואר בפרופיל, כולל שתי אוזניים קצרות וזקופות היוצאות מחלקו העליון, עין גדולה ופה. ארבעת רגליה מופיעות כולן, אך לא בשלמותן. לחיה יש זנב קצר ועבה. חיה זו רוכנת מעל דמות אדם, הנראית כמתגוננת מפניו. הדמות מתוארת באופן סכמטי ביותר. ראשה כולל שני קווים קצרים בלבד. ידו האחת מושטת קדימה, מחזיקה חפץ הנראה כמו מגן. לגופו האיש לובש חגורה עבה, המתוארת באמצעות שני קווים מקבילים, מתארה יוצא ממתאר גופו של האיש. שתי רגליו מתוארות בסכמטיות, ללא כפות רגליים. בחלקו הימני העליון של התיאור מופיע ענף של צמח כלשהו, בעל שני עלים או ענפים קטנים יותר מצידו השמאלי, ושלושה מצידו הימני. בצילום האריח נראות חריתות נוספות לא ברורות, בעיקר מעל החיה, ונראה כי הפס העבה שיורד מגבה לכיוון רגליה האחוריות שייך לחריתה המופיעה מעל החיה.

איור 2.23. אריח מס' 9 : ע"פ 9 : pl. 275: 9. Loud 1948.

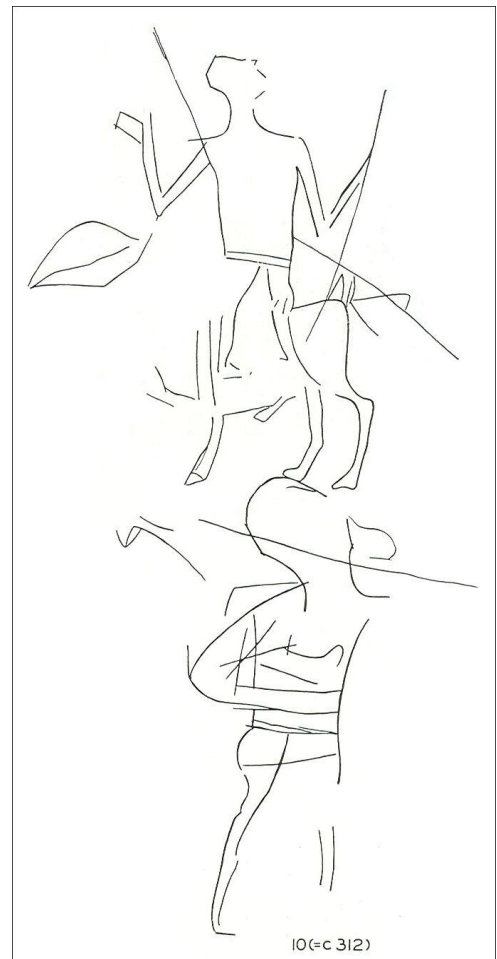
10. לוח 275 : 10

אריח זה כולל תיאורים בשלושה חלקים, אשר הקשר ביניהם אינו ברור. בחלקה העליון ביותר נראית דמותו של גבר בפרופיל. הדמות פונה לכיוון ימין. ראשו מוטה כלפי מעלה, וכולל אף קטן ומחודד. שתי ידיו כפופות ופונות כלפי מעלה. ידו השמאלית מחזיקה מה שנראה כמוט ארוך, אך אולי זהו קו אקראי בלבד. לגופו הוא לובש חגורה דקה, המתוארת בשני קווים אופקיים מקבילים. רגליו קצרות מאד ואינן פרופורציונליות יחסית לגודל הגוף. הן פונות לכיוון ימין; ברגלו הימנית נראית הברך ורגלו השמאלית מסתיימת בכף רגל, ללא אצבעות. משמאל לדמות מופיע דבר מה לא ברור, בצורת עלה.

מתחת לדמות האנושית נראית חיה כלשהי באופן חלקי, כנראה שור. החיה פונה שמאלה. חלקה האחורי מתואר באופן ברור, והוא כולל שתי רגליים אחוריות ואולי גם את אבר מינה. כמו כן, שריר ירכה הקדמי

מודגש. במקום שבו גב החיה אמור להיות מתואר מופיעות רגלי הדמות, ומכך ניתן להסיק כי חריתת החיה קדומה לחריתת האדם. רגל קדמית אחת בלבד שרדה, ונראה שהיא מסתיימת בפרסה. ראש החיה ורגלה השניה חסרים. על גבי החיה ולצידה מופיעים קווים נוספים אשר משמעותם אינה ברורה.

מתחת לדמות האיש ולבעל החיים מופיעה דמות גברית נוספת. דמות זו מתוארת בפרופיל, והיא פונה לכיוון ימין. ראשו של האיש מוטה כלפי מעלה. בצילום נראה שהוא חובש כיפה רחבה, או אולי רק סרט סביב ראשו; תיאור זה אינו מופיע בשרטוט. יד שמאלו אינה מופיעה, וימינו כנראה כפופה ומקבילה לגופו, אם כי לא ניתן לראות זאת בבירור. נראה שלגופו הוא לובש חגורה. רגלו הימנית נראית כמעט בשלמותה, ואילו זו השמאלית באופן חלקי בלבד—רק חלק מהאגן וחלק מהשוק נראים. משמאל לדמות ובגובה ראשה, חרות דגם או חפץ בלתי מזוהה. על גבי הדמות חרותים קווים נוספים אשר משמעותם אינה ברורה.

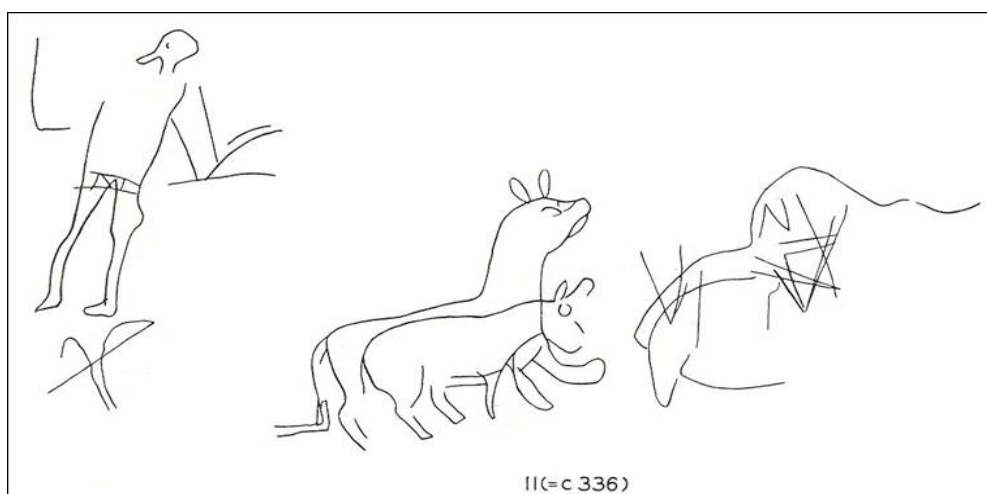
איור 2.24. אריח מס' 10 : ע"פ 10 : Loud 1948: pl. 275.

11. לוח 275 : 11

אריח זה כולל תיאורים בשלושה חלקים, אשר הקשר ביניהם אינו ברור. בחלקה השמאלי ביותר מתוארת דמות גבר בפרופיל, הפונה לכיוון שמאל. ראשו קטן יחסית לגופו, והוא כולל זקן ארוך ומחודד, וקו קצרצר שאולי אמור לתאר את עינו. ידה השמאלית של הדמות מכופפת ופונה כלפי מעלה. קו החרות לצד הדמות אמור אולי לתאר את ידה הימנית. הדמות לובשת לגופה חגורה, המתוארת על ידי שני קווים אופקיים מקבילים, ושני קווים קצרים אנכיים ביניהם. רגלי הדמות פונות לכיוון שמאל, כפות הרגליים מופיעות אך ללא אצבעות. בליטה מוזרה בולטת מירכה השמאלית. מתחת לדמות האיש ולצידו מופיעים קווים נוספים אשר משמעותם אינה ברורה.

מימין לדמות מופיעים שני בעלי חיים, החרותים בחפיפה האחד על גבי השני. שני בעלי החיים פונים לכיוון ימין. בעל החיים הגדול יותר יכול להיות מזוהה כצבוע, לפי האוזניים המעוגלות, או ככלב. הוא בעל ראש יחסית גדול, ממנו יוצאות שתי אוזניים המעוגלות מעט והזקורות. שתי העיניים מתוארות, אך לא באופן מלא (לפי הציור; בצילום, הבחנתי רק בעין אחת), וכמו כן הפה. צוואר ארוך ועבה מוביל לגוף יחסית צר ומוארך. רגל קדמית אחת ורגל אחורית אחת בבירור משוייכות לבעל חיים זה. הרגל הקדמית השניה ספק שייכת לו ספק לחיה השניה. לבעל חיים זה זנב ארוך, שמוט. סמוך לקצה הזנב חרותים קווים נוספים, אשר משמעותם אינה ברורה. נראה כי בעל החיים השני הוא חמור. ראשו מרובע מעט, וממנו מזדקרת אוזן מחודדת מעט. חשוב לציין כי מה שנראה בציור כחלק מראשה של החיה (עיגול ועוד 'אוזן' רבועה), נראה בבירור בצילום כחלק מחריתה אחרת, שאינה קשורה לתיאור החמור. רגל קדמית אחת נראית בבירור, בעוד השניה שייכת אולי לחיה שמאחוריו. שתי הרגליים האחוריות נראות בבירור, והן מסתיימות במה שנראה כפרסות רבועות. לחיה זנב קצר ודק, שמוט מטה.

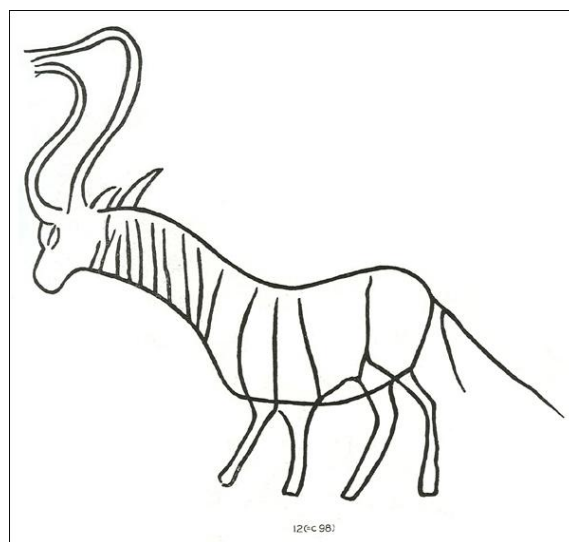
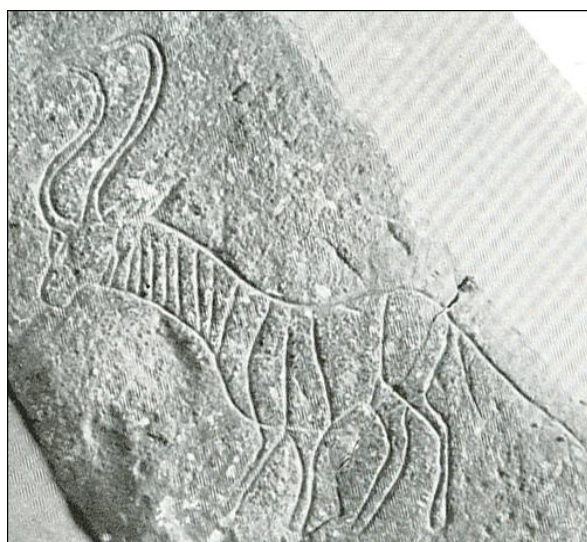
החלק הימני ביותר של האזור החרות, מימין לשני בעלי החיים, כולל מה שנראה כתיאור פלג גופה האחורי של חיה, אולי מפריסת פרסה, לפי רגלה האחורית. קווים נוספים החרותים באזור זה מתארים דבר מה לא ברור.

איור 2.25. אריח מסי' 11 : ע"פ 11: Loud 1948: pl. 275.

12. לוח 276 : 12

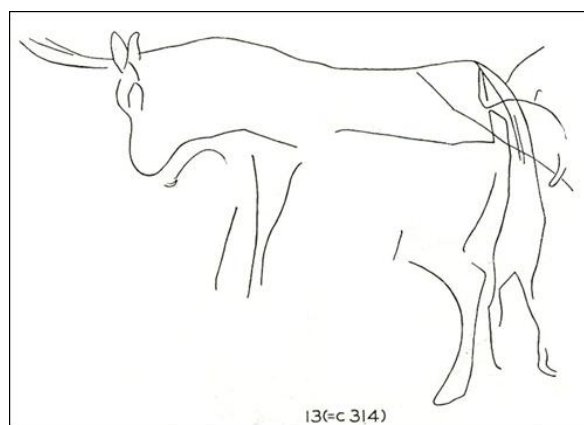
אריח זה כולל חריתה של חיה מקרינה, שזוהתה על ידי החופרים כסוג של יעל. חריתה זו היא הריאליסטית ביותר, ומתוארת בפירוט ובדיוק רב. החיה פונה לכיוון שמאל. בראשה מופיעה העין, החרטום, שתי אוזניים גדולות ומחודדות ולפניהן שתי קרניים ארוכות ומפותלות בצורה דמויית 'S', קרנה השמאלית גדולה מהימנית. צוואר החיה ארוך ועבה, והוא מעוטר בפסים רבים, היוצאים מחלקו התחתון ומגיעים כמעט עד חלקו העליון. גוף החיה אף הוא מפוספס, אך בקווים מעטים ועם רווחים גדולים ביניהם. שתי רגליים קדמיות ושתי רגליים אחוריות מתוארות, וכמו כן זנב ארוך ודק, המתפצל בתחילתו לקו נוסף.

איור 2.26. אריח מס' 12 : ע"פ 12 : Loud 1948: pl. 276.

13. לוח 276 : 13

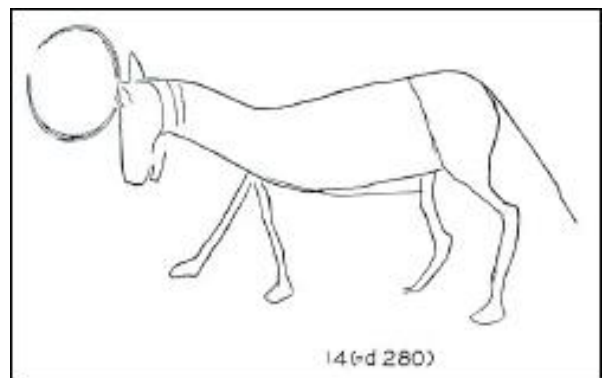
אריח זה כולל לפחות שתי שכבות שונות של חריתות. הפרסום של לאוד כולל רק ציור, ללא צילום. על האריח מופיעה חיה מקרינה, ככל הנראה שור, הפונה לכיוון שמאל. תיאורו חלקי, וחלקו האחורי חופף עם חלקה האחורי של חיה נוספת. ראשו כולל עין, שתי אוזניים קצרות, צמודות וזקורות, וקרן אחת או שתיים, מעוקלות מעט, יוצאות מחלקו הקדמי. שאר גופו מתואר ביתר סכמטיות. לפחות רגל קדמית אחת נראית בבירור, וכן זנב ארוך, עבה ושמוט. חלקו האחורי של גופו אינו מופיע, במקומו נראה פלג גופה האחורי של חיה אחרת. לפי זנבה הקצר והזקוף, וכן לפי רגלה האחורית, שנראית אף היא בבירור, מדובר אולי בעז, תיש או צבי. כל חלקה הקדמי של החיה, כולל הראש, חסר. לצידן הימני של שתי החיות מופיעים קווים נוספים, אשר משמעותם אינה ברורה.

איור 2.27. אריח מס' 13 : ע"פ 13 : Loud 1948: pl. 276.

14. לוח 277 : 14

אריח זה כולל חריתה של שור, הפונה לכיוון שמאל. פיו פתוח מעט, שתי אוזניו קצרות וזקופות אך לא צמודות, ושתי קרניו מתוארות כשני סהרים, אשר כמעט נוגעים אחד בשני ליצירת מעגל שלם. הקרניים דקות ומודגשות, וחרותות באופן כמעט סימטרי. צוואר החיה ארוך ועוביו בינוני, והוא מופרד מהראש באמצעות קו מעוגל; חלקו העליון, הקרוב לראש, כולל שני פסים אנכיים. גוף החיה הולך ומתרחב מעט לכיוון פלג גופה האחורי. שתי רגליה הקדמיות דקות ויוצאות מאותה נקודה בגוף; שתי הרגליים האחוריות מעט עבות יותר; שריר הירך הקדמית מודגש. לחיה יש זנב ארוך, דק ושמוט. בצילום נראות חריתות רבות נוספות, ביניהן: קו אלכסוני ארוך, החרות ככל הנראה מאחורי חלקו הקדמי של גוף השור ותחת ראשו, וממנו יוצאים הרבה קוים אלכסוניים, קצרים ומקבילים; כמו כן, במקביל לחלקו האחורי של גוף השור ומעליו, מופיעה אולי חיה נוספת בעלת צוואר ארוך (ג'ירפה?), בחריתה עדינה יותר.

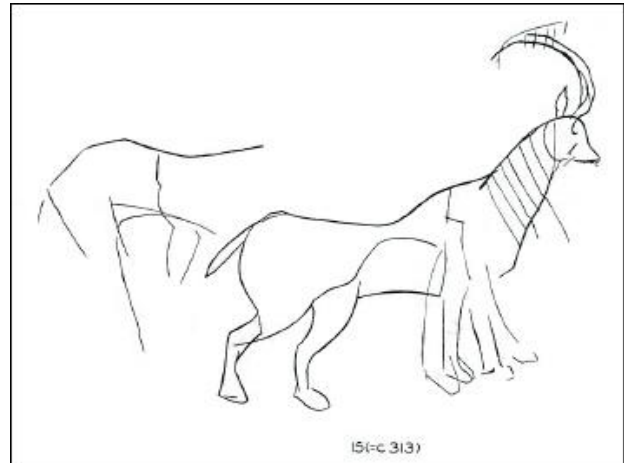

איור 2.28. אריח מס' 14 : ע"פ 14: pl. 277: Loud 1948.

15. לוח 277 : 15

אריח זה כולל תיאורים בשני חלקים. בחלקו הימני מופיעה חיה מקרינה, כנראה יעל, הפונה לכיוון ימין. ראשה של החיה קטן יחסית לגופה, ונראים בו העין, חרטום קטן ומחודד, אוזן אחת בגודל בינוני, מחודדת וזקופה, וכנראה אוזן נוספת, המתוארת במקביל לקרן, או לזוג קרניים צמודות, אחת מאחורי השניה; הקרן ארוכה, עבה ומתעקלת אחורה לכיוון הגוף בצורת סהר. על קציה של הקרן חרותים ארבעה קווים קצרים אנכיים המקבילים אחד לשני, וחרותות נוספות לצידם. צווארה של החיה ארוך ועבה, והוא מופרד מהראש על ידי קו מעוגל. הצוואר מפוספס על ידי שישה קווים אלכסוניים, שניים מהם יוצאים מקו המתאר שלו בחלקו התחתון. פלג גופה הקדמי של החיה אינו ברור לחלוטין, וכולל שני זוגות רגליים. נראה שאחד מזוגות הרגליים שייך

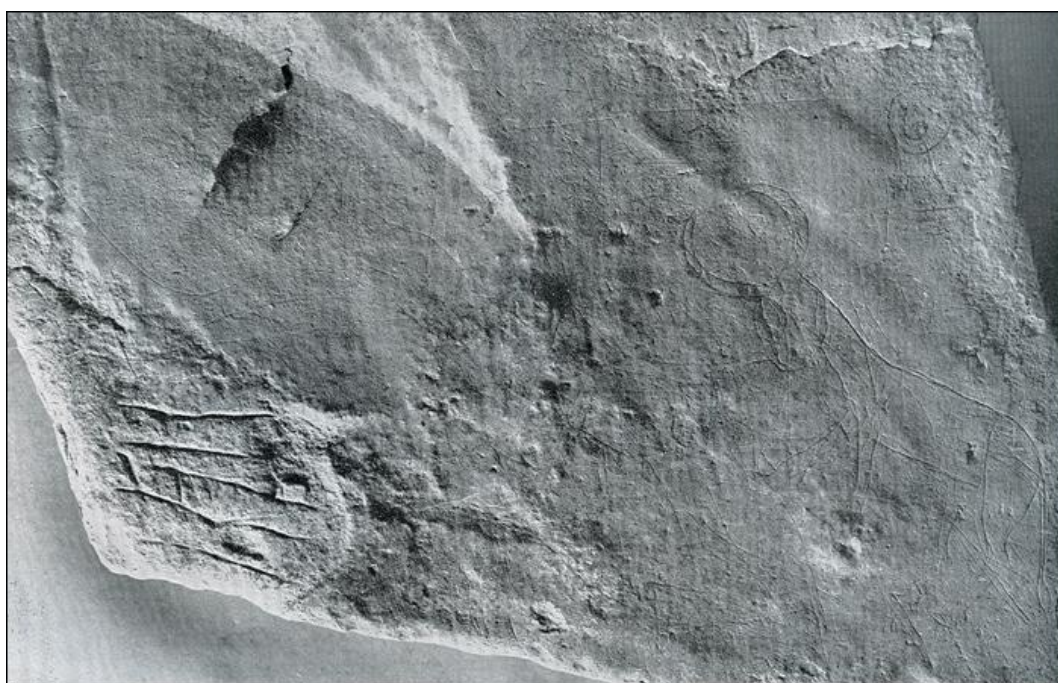
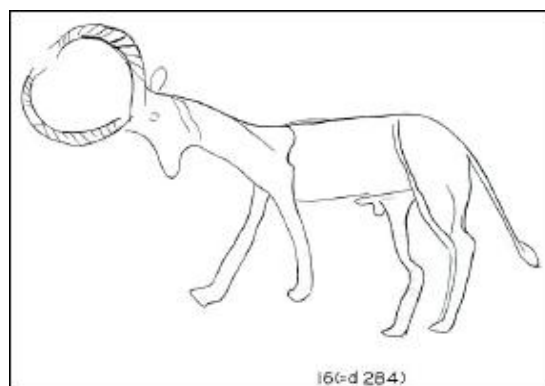
לחיה אחרת, ששאר גופה חסר, או שזהו נסיון קודם לתאר את רגלי החיה. גוף החיה הופך צר בחלקו המרכזי, וחוזר להיות עבה יותר בחלקו האחורי. שתי הרגליים האחוריות נראות בבירור, וכן זנב קצר, עבה ושמוט. חלקו השמאלי של האזור החרות כולל מה שנראה כתיאור סכמטי וחלקי ביותר של בעל חיים נוסף. נראה שמדובר בפלג גופו האחורי, בו נראית מחצית מגופו, וכן חלק מאחת הרגליים האחוריות.

איור 2.29. אריח מסי' 15 : ע"פ 15: Loud 1948: pl. 277.

16. לוח 277 : 16

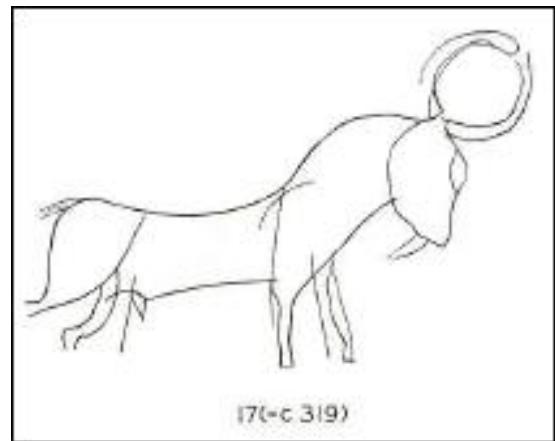
על אריח זה מופיעה חריתת שור, הפונה לכיוון שמאל. ראשו כולל עין קטנה ועגולה, חרטום מעט מחודד, אוזן קטנה, מעוגלת וזקופה, ושתי קרניים מפוארות, עבות ומפוספסות. הקרניים אינן מחודדות, והן נראות כשני סהרים, שכמעט נוגעים אחד בשני ליצירת מעגל שלם. צוואר השור ארוך ודק יחסית, חלקו העליון מעוטר בשני פסים אנכיים, מעט מסולסלים. שתי רגליו הקדמיות ושתי רגליו האחוריות של השור מופיעות אף הן, עם דגש על שריר השוק החזיתית והירך החזיתית. אבר מינו של השור מתואר גם כן; זנבו ארוך, דק ושמוט, ובקצהו קבוצת שיער. צילום האריח מוסיף חריתות רבות נוספות, בינהן: חמישה קווים מקבילים בפינה השמאלית התחתונה של האריח; לשור יש ראש נוסף (שאינו מופיע בציור)—ראש מעוגל; מה שנראה כשתי רגליים אנושיות הפונות שמאלה מעל צוואר השור; אולי כוכב מחומש במרכז גוף השור; וכמו כן, חריתות רבות מופיעות במקביל לחריתת השור—אולי אף חיה נוספת, בחריתות עדינות יותר.

איור 2.30. אריח מס' 16 : ע"פ 16: pl. 277: Loud 1948.

17. לוח 278 : 17

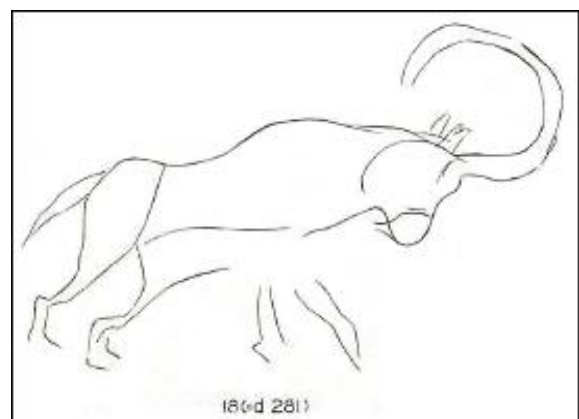
אריח זה מתאר שור, הפונה לכיוון ימין. ראשו של השור סכמטי למדי. שתי קרניו, עבות ובצורת סהר, יוצאות ממצחו ויוצרות מעגל כמעט שלם; קציה של קרנו הימנית מעוגל, ואילו הקרן השנייה חסרת קצה. מאזור פיו יוצאים שני קווים קצרים המחוברים בסופם, היוצרים מה שנראה כמו לשון ארוכה. ראשו מופרד בצורה ברורה מהצוואר הארוך והעבה. גופו יחסית צר, פחות או יותר בעובי הצוואר, שתי רגליו הקדמיות והאחוריות מתוארות, עם דגש על שריר השוק החזיתי והירך החזיתית. כמו כן נראה אבר מינו של השור, וזנב קצרצר, שמוט ובעובי בינוני. מאזור הבטן התחתונה ומאזור החזה יוצאים שני קווים ישרים אנכיים, אשר משמעותם אינה ברורה; אולי הם באים לתאר חצים או נשק אחר הנעוץ בגוף החיה.

איור 2.31. אריח מס' 17 : ע"פ 17 : Loud 1948: pl. 278.

18. לוח 278 : 18

אריח זה מתאר יעל בתנוחת תקיפה, הפונה לכיוון ימין. תיאור ראש היעל כולל את חרטומו, המופרד מיתר הפנים באמצעות קו מעוגל, שתי אוזניים קצרות, מחודדות וזקופות, וקרן עבה, ארוכה, היוצאת מקדמת ראשו, מתעקלת אחורה לכיוון הגוף ויוצרת במתארה עיגול כמעט שלם. ראש היעל מופרד מאזור הצוואר באמצעות קו מעוגל. צווארו מסיבי ורחב. גופו אף הוא מוצק. שתי רגליו הקדמיות אינן נראות במלואן, משום שהחריתה ניזוקה ממכה מאוחרת יותר, באזור המקשר בין הגוף לתחילת הרגליים הקדמיות. הרגליים האחוריות מתוארות בפירוט רב, עם דגש על שריר הירך החזיתי וכן על חלקן התחתון של הרגליים. זנב היעל שמוט, באורך בינוני, עבה ומתחדד לקראת קצהו. בצילום נראות חריתות נוספות אשר לא מופיעות בציור, רובן מעל תיאור היעל. בין השאר מופיעות שלוש סדרות של קווים קצרים מקבילים, וכן חריתה עדינה של מלבן.

איור 2.32. אריח מס' 18 : ע"פ 18 : Loud 1948: pl. 278.

איור 2.32. המשך.

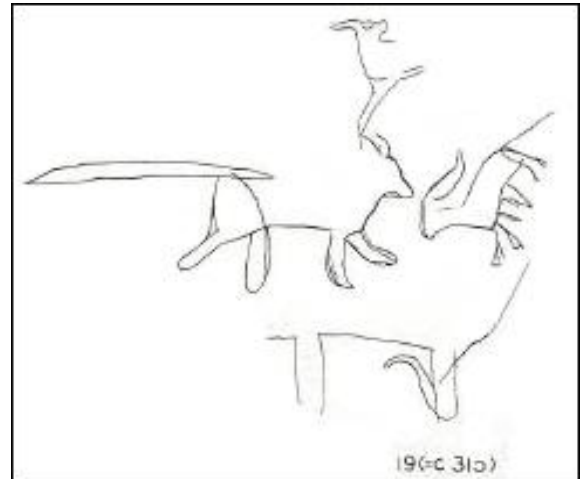
19. לוח 278 : 19

אריח זה כולל ארבעה מרכיבים שונים, אשר הקשר ביניהם אינו ברור. בחלקו העליון ביותר של האזור החרות מתוארת, באופן חלקי ביותר, חיה מסוימת, אולי תיש קטן. חלקו הקדמי של גופו, כולל ראשו, נראים בבירור. הוא פונה לכיוון ימין, עינו מתוארת וכן חרטום קטן ומחודד, וקרן עבה וקצרה היוצאת מחלקו העליון של ראשו, ופונה אחורה לכיוון גופו בעיקול. נראה שרגל קדמית אחת של החיה מתוארת. יש לציין כי חיה זו נראית רק בשרטוט, ולא בצילום.

מתחת לחיה זו מופיע בעל חיים נוסף, כנראה שועל, הפונה לכיוון ימין. הוא גדול יותר מהחיה שמופיעה מעליו. הוא אינו מופיע במלואו בשל פגיעה באבן האריח, שנעשתה לאחר החריתה. ראשו של בעל החיים כולל חרטום מעט מחודד, ושתי אוזניים קצרות יחסית ומחודדות. גופו מאורך ויחסית צר. שתי רגליו הקדמיות והאחוריות מתוארות, עם דגש על שריר הירך החזיתית. זנבו ארוך במיוחד, עבה, ואופקי לגמרי יחסית לגופו. מול חיה זו חרותה חיה נוספת, קטנה ממנו, כנראה תיש. חיה זו נחרתה בניצב לשועל, היא פונה שמאלה ומטה. ראשה כולל חרטום קצר ובולט מעט, וקרן עבה, ארוכה ומחודדת, הפונה אחורה לכיוון הגוף במעוקל.

צוואר החיה באורך בינוני, יחסית דק, וגופה קטן. באופן מוזר, החיה נראית בשרטוט עם שש או שבע רגליים, אך אם מביטים היטב בצילום, ניתן לראות בבירור שתי רגליים קדמיות ושתיים אחוריות. זנבה ארוך, דק, שמוט וכולל קבוצת שיער בקצהו. קו חרות נוסף יוצא מאותה הנקודה של הזנב, ונראה כמו זנב שני, דק וארוך. אולם, נראה שאין הוא קשור לתיאור החיה.

מתחת לשלוש החיות חרותים קווים נוספים, אשר משמעותם אינה ברורה.

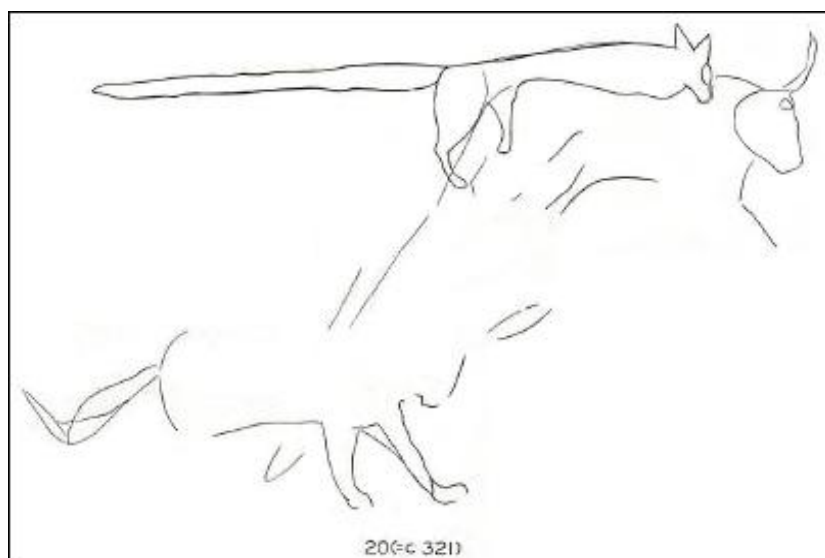
איור 2.33. אריח מס' 19 : ע"פ 19: Loud 1948: pl. 278.

20. לוח 278 : 20

על אריח זה מופיעים שלושה בעלי חיים הפונים לכיוון ימין, שניים בשטח העליון ואחד בשטח התחתון. בחלק העליון, מתוארים שני בעלי חיים, אחד בצמוד לשני. החיה השמאלית היא ככל הנראה שועל, ותיאורה דומה לתיאור השועל באריח הקודם (מס' 19). בפלג גופה העליון מופיע רק הראש, עם עין אליפטית גדולה, חרטום קטן ושתי אוזניים משולשות, מחודדות וזקורות. שתי רגליו הקדמיות 'מוסתרות' על ידי בעל החיים הצמוד לו. גופו של השועל ארוך ודק, רגלו האחורית השמאלית קצרה יחסית לימנית ואינה פרופורציונלית. שריר הרגל האחורית החזיתית מודגש. זנבו ארוך במיוחד, עבה ואופקי.

מימין לשועל, חרות בסכמטיות רבה בעל חיים מקרין, כנראה שור. ראשו האובאלי מתואר עם מה שנראה כעין, וקרן מעוקלת, יחסית קצרה, היוצאת מחלקו העליון של הראש. רק קו אחד השתמר מאחת הרגליים הקדמיות. גוף השור רחב ומוצק. רגל אחורית אחת מתוארת כמעט בשלמותה, והשניה מתוארת רק באזור שריר הירך.

בחלקו התחתון של האזור החרות מופיעה חיה אחת, ככל הנראה שור. החיה חרותה רק באופן חלקי ויחסית סכמטי. חלקו הקדמי של הראש מתואר, ושני קווים בנפרד ממנו כנראה מתארים את אחת הקרניים או את שתיהן. שתי הרגליים הקדמיות נראות באופן ברור ואילו הרגליים האחוריות חסרות. הזנב עבה וארוך, ויוצאים ממנו קווים נוספים אשר משמעותם אינה ברורה.

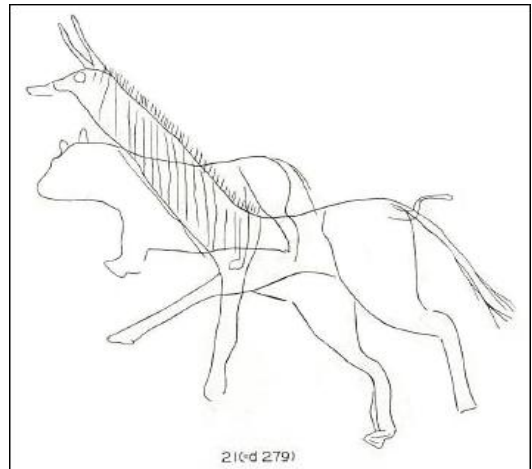
איור 2.34. אריח מס' 20 : ע"פ 20: pl. 278: Loud 1948.

21. לוח 279 : 21

אריח זה מתאר שני בעלי חיים, החרותים אחד על גבי השני. החריתה הקדומה יותר היא כנראה של החיה הקטנה יותר, שחלקה הקדמי דומה להיפופוטם, והאחורי—לכלב, תן או חיה ממשפחת החתוליים. החיה פונה לכיוון שמאל. פלג גופה הקדמי מתואר בסכמטיות. ראשה גדול ועבה, מחלקו העליון מזדקרות שתי אוזניים קטנות ומחודדות מעט, לא צמודות אחת לשניה. בקרבת האוזן השמאלית מופיעה בליטה נוספת. הצוואר קצר ועבה, והבטן נמוכה. נראה ששתי הרגליים הקדמיות הקצרות והעבות מתוארות במחובר. פלג הגוף האחורי

כולל שתי רגליים אחוריות, ארוכות ורזות, עם דגש על שריר הירך החזיתית, וכן זנב באורך בינוני, דק ושמוט, המתואר באמצעות שני קווים.

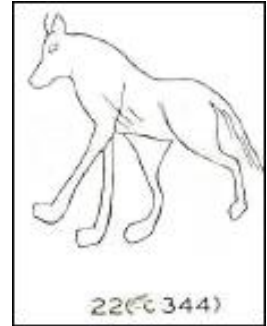
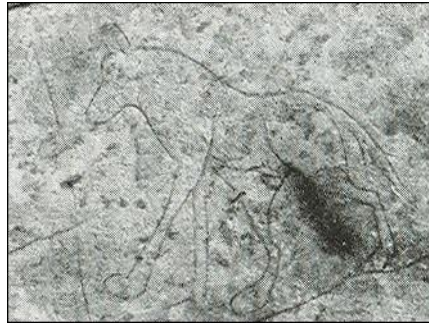
בעל החיים הגדול המופיע על גבי האריח הינו ג'ירפה, אשר כנראה נחרתה מעל החיה המתוארת לעיל. הג'ירפה מתוארת בפירוט רב. לראשה הקטן חרטום ארוך ומחודד, עין עגולה גדולה ושתי אוזניים ארוכות מאוד, צמודות וזקורות. צווארה העבה והארוך מאוד מעוטר בפסים רבים אלכסוניים, מקבילים אחד לשני, וחלקו העליון מעוטר בשערות קצרות וצפופות, מתחילתו ועד סופו. נראה שהחיה מתוארת בתנועת דהירה, לפי מיקום הרגליים הקדמיות והאחוריות. הרגליים הקדמיות יחסית ארוכות ודקות, ונראה שהן 'באוויר'. הרגליים האחוריות ארוכות יותר, ובהן מודגש ההבדל בין הירכיים לשוקיים, וכן מודגש שריר הירך החזיתית. לג'ירפה זנב ארוך, דק ושמוט, ובקצהו קבוצות שיער. בשרטוט מופיעה באזור הזנב חריתה דמויית 'S', אשר כנראה לא קשורה לחריתת הג'ירפה, ואינה מובחנת בצילום. הצילום מספק חריתות נוספות לא ברורות, בחלקו השמאלי של האריח.

איור 2.35. אריח מס' 21 : ע"פ 21 : Loud 1948: pl. 279.

22. לוח 279 : 22

על אריח זה מופיע בעל חיים אחד, הפונה לכיוון שמאל, אפשר לזהותו כצבוע, כלב או תן. ראשו קטן יחסית, חרטומו מחודד מעט, עין אחת מתוארת וכן שתי אוזניים קצרות, עבות, מחודדות וזקופות. צווארו עבה וקצר מאוד, וגופו רזה. שתי הרגליים הקדמיות וכן שתי הרגליים האחוריות מופיעות, עם כפות הרגליים ודגש על שרירי השוק והירך החזיתיים. זנבו ארוך, שמוט ועבה, והוא מסתיים עם מספר שערות בקצהו.

איור 2.36. אריח מס' 22 : ע"פ 22 : Loud 1948: pl. 279.

2.3. לוח 279 : 23

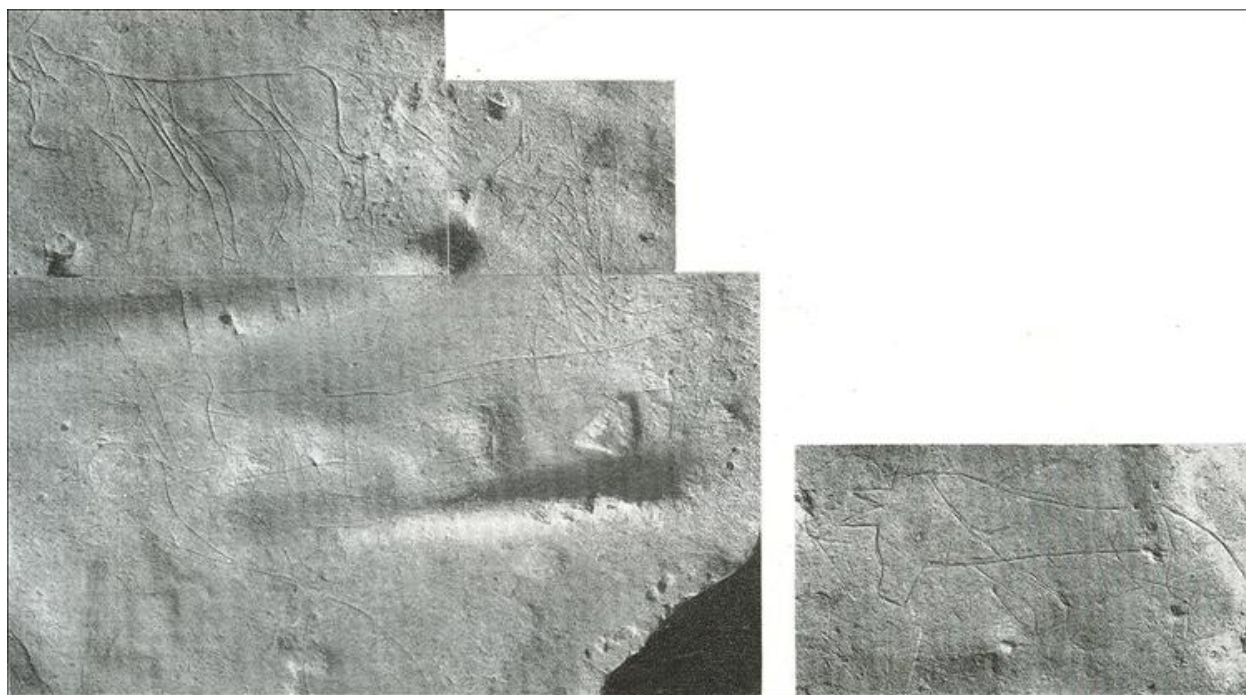
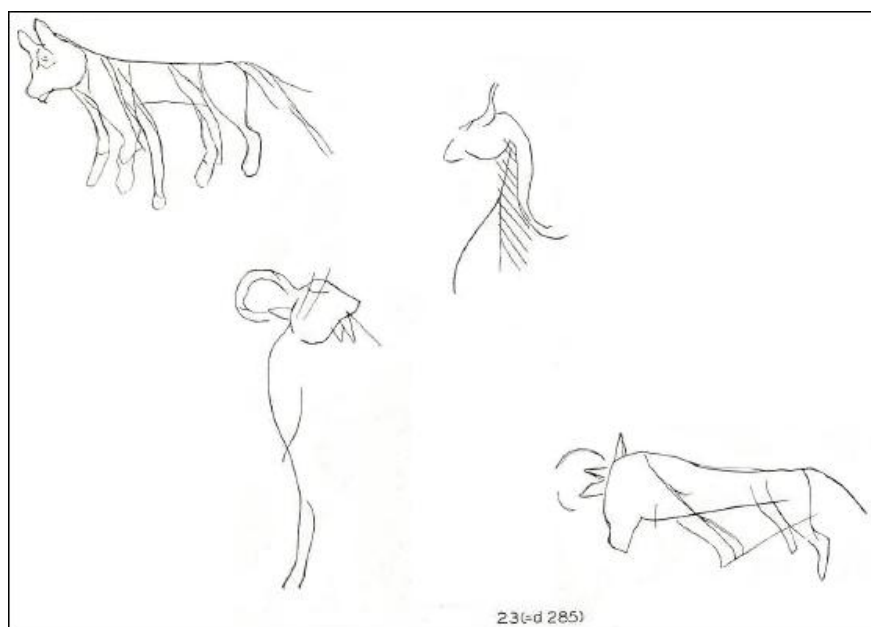
אריח זה מתאר ארבעה בעלי חיים שונים, אשר לא נראה כל קשר ביניהם. בעל החיים בחלק השמאלי העליון הוא כנראה כלב או צבוע, והוא פונה לכיוון שמאל. נראה שנעשה נסיון לציירו יותר מפעם אחת, שכן בתיאורו נכללו יותר מארבע רגליים. ראשו, המופרד מגופו באמצעות קו מעוגל, כולל את פה ואף, עין קטנה עם כתם גדול סביבה, ושתי אוזניים קצרות, עבות, מעט מעוגלות וזקורות. גופו רזה ומוארך, ועליו חרותים קווים רבים, כנראה חלק מתיאורי רגליים שלא עלו יפה. רגליו הקדמיות והאחוריות חרותות בדגש על שרירי השוק והירך החזיתיים. זנבו ארוך מאוד, שמוט ושעיר.

מימין לחיה זו מופיעה חיה נוספת, כנראה ציפור מסוג כלשהו, אך זיהוי זה אינו ודאי. ציפור זו מתוארת רק עד אזור החזה, גופה ורגליה חסרים. ראשה כולל מקור מחודד, עבה וקצר, ונוצה מסתלסלת בצורת 'S' יוצאת מחלקו העליון של הראש. צוואר הציפור ארוך, דק ומעוקל, בחלקו מעוטר בסדרת פסים אלכסוניים, המגיעים עד לאזור החזה.

מתחת לשני בעלי החיים המתוארים לעיל מופיעה חיה נוספת, אשר זיהויה אינו ברור. אם מתבוננים בה מאותה נקודת מבט של החיות האחרות מסביבה, היא יכולה להתפרש כפיל בעל חדק מעוקל, או כחיה מקרינה, המסתכלת אחורה. שתי האפשרויות האלו אינן נראות סבירות, ונראה שעל מנת לזהות את החיה יש לסובב את האריח ב-90° בכיוון השעון. במקרה כזה נראה שור, הפונה לכיוון ימין. ראשו כולל אוזן אחת, מחודדת וזקופה, וכן קרן מעוקלת, היוצאת מחזית הראש, מתעקלת אחורה לכיוון גופו ויוצרת במתארה מעגל כמעט שלם. שני משולשים יוצאים מראש, בזווית נגדית לקרן, ולא ברור מה הם באים לייצג. גבה של החיה מתואר, וכן קו אחד מייצג את החזה. הרגליים אינן מתוארות.

החיה הרביעית והאחרונה מופיעה בפינה הימנית התחתונה של האזור החרות. כנראה זהו שור, הפונה לכיוון שמאל, ותיאורו סכמטי. ראשו גדול, ונראה שהוא בתנוחת תקיפה; הוא כולל חרטום, שתי אוזניים

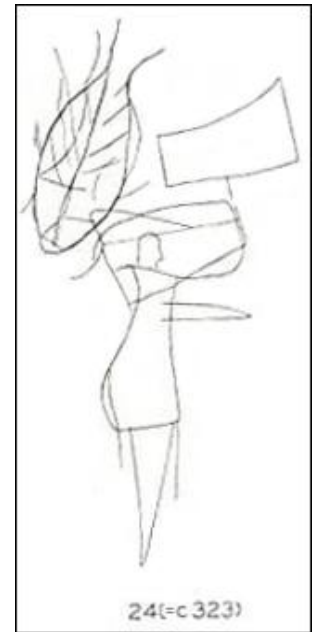
קצרות, מחודדות, זקופות וצמודות, שתי קרניים מאוד דקות, בצורת סהר, הפונות אחת כלפי השנייה ומה שנראה כאוזן שלישית, בזווית מאונכת לשתי האוזניים. גופו דק ומוארך, והוא הולך ונעשה צר יותר לכיוון הזנב; שתי רגליו הקדמיות צמודות וקצרות, והן מתוארות בזווית אלכסונית לכיוון הפלג האחורי של הגוף. רגל אחורית אחת קצרה מהשנייה. שריר הירך החזיתית מודגש. זנב החיה ארוך, דק ושמוט.

איור 2.37. אריח מס' 23: ע"פ 23: Loud 1948: pl. 279.

24. לוח 280 : 24

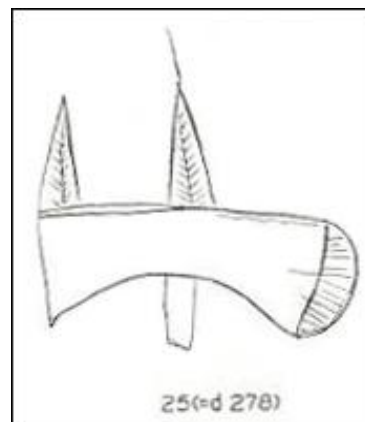
אריח זה כולל מספר אלמנטים, כמה מהם חרותים אחד על גבי השני. בחלקה העליון מתואר מה שנראה כמו דג שראשו מופנה כלפי מטה. הוא מתואר עם קו במרכז גופו, וקווים אלכסוניים קצרים יוצאים ממנו לשני הכיוונים, ליצירת דגם של אידרה. מימין לדג ובאזור שמתחתיו מופיעות חריתות רבות, היוצרות דגמים לא ברורים. אולי ניתן לפרש חריתות אלו כדמות האוחזת גרזן ומניפה אותו מעלה, אך הן סכמטיות מכדי להתחייב על פירוש זה.

איור 2.38. אריח מס' 24 : ע"פ 24: pl. 280: Loud 1948.

25. לוח 280 : 25

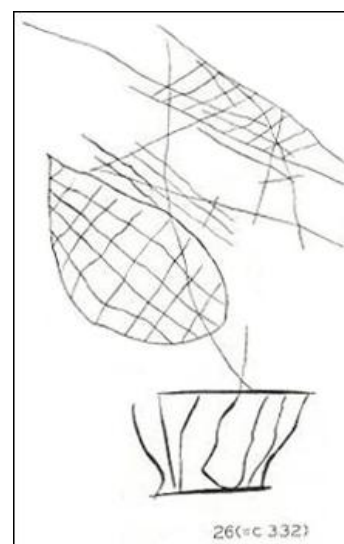
אריח זה מתאר בפירוט חפץ מסויים, בלתי מזוהה, דמוי גרזן או—בתנוחה הפוכה לזו שפורסמה—סירה. חלקו המרכזי מתואר כמלבן בעל שתי צלעות קצרות מקבילות, וצלע עליונה ארוכה, אך במקום הצלע הארוכה המקבילה התחתונה מופיע קו קעור, דמוי קשת. ממרכז הקשת יוצא מלבן קטן נוסף, אשר מופיע בצילום באופן הרבה פחות מודגש מאשר בשרטוט. לצלע הימנית הקצרה צמודה תוספת של קשת מקומרת, בינה לבין הצלע מתוארים פסים רבים קצרים, יחסית מקבילים אחד לשני. ממרכז הצלע הארוכה העליונה וכן מקציה השמאלית יוצאים שני משולשים, כמעט זהים אחד לשני. מקודקודו של כל משולש יוצא אנך, המגיע לצלע המלבן המרכזי, וממנו יוצאים קווים אלכסוניים קצרים, ליצירת דגם צמחי או אידרה. בצילום נראים קווים חרותים רבים בכל שטח האריח, ביניהם קווים בדגם שתי וערב בפינתו השמאלית התחתונה.

איור 2.39. אריח מס' 25 : ע"פ 25 : Loud 1948: pl. 280.

26. לוח 280 : 26

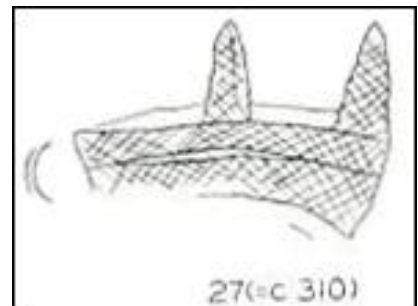
אריח זה כולל תיאורים בשני חלקים עיקריים. חלקו העליון של האזור החרות כולל קווים רבים, אשר לעתים מצטלבים לדגם שתי וערב. באזור מוגדר אחד, בצורת טיפה או דמעה, דגם הרשת של קווים שתי וערב מתואר באופן מסודר וברור. אולי זוהי רשת המיועדת לדיג או לציד. בחלק התחתון של האזור החרות מופיע דגם או חפץ מסוים בלתי מזוהה, בצורה הקרובה לטרפז. הדגם, דמוי גביע, כולל צלע עליונה ארוכה וצלע תחתונה קצרה יותר, מקבילות אחת לשניה; במקום שתי הצלעות הקצרות של הטרפז מופיעים קווים מעוקלים. כל שטחו הפנימי של הדגם כולל קווים מעוקלים דומים, חמישה במספר.

איור 2.40. אריח מס' 26 : ע"פ 26 : Loud 1948: pl. 280.

27. לוח 280 : 27

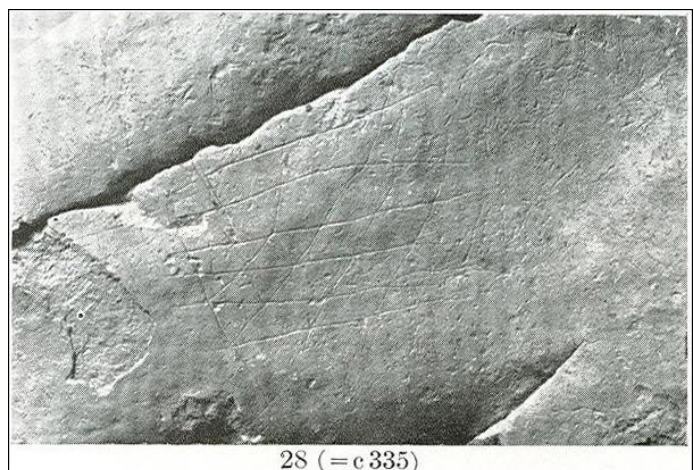
אריח זה כולל חריתה מפורטת של חפץ או דגם מסויים, בעל דמיון רב לזה המתואר באריח מס' 25. חלקו המרכזי הוא דמוי מלבן או טרפז, בעל צלע אחת ארוכה, שתיים קצרות, ובמקום הצלע הארוכה הרביעית מופיע קו קעור. חלק זה חצוי במרכזו על ידי קו אופקי, המקביל לצלע העליונה. חלק זה בכל אזורו מעוטר בדגם רשת צפופה של קווים אלכסוניים בשתי וערב. ממרכז הצלע העליונה ומקציה הימני יוצאים שני משולשים דומים, אף הם מעוטרים בקווים צפופים היוצרים דגם רשת. קווים נוספים מעל הצלע העליונה ומאחורי המשולשים יוצרים תחושה של תלת ממדיות של הדגם המתואר. קו מעוגל באזור הצלע הקצרה השמאלית אמור אולי לציין תוספת לדגם, בדומה לזו של מס' 25.

איור 2.41. אריח מס' 27 : ע"פ 27: pl. 280: Loud 1948.

28. לוח 280 : 28

אריח זה כולל דגם דמוי טרפז, בעל שתי צלעות ארוכות מקבילות אחת לשניה, הצלע השמאלית הקצרה מאונכת להן, והצלע הימני הינה אלכסונית. שטח הפנים של הדגם מעוטר בפסים שתי וערב, בדגם רשת.

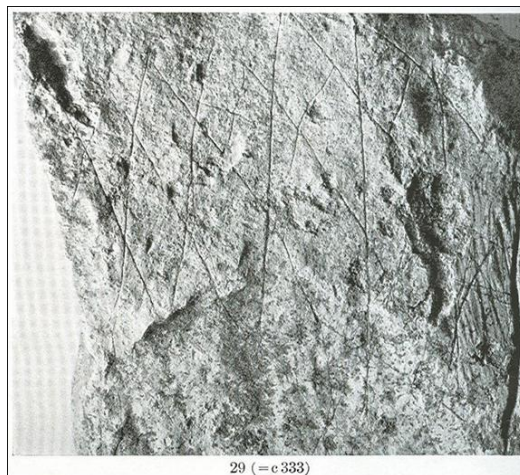

28 (= c 335)

איור 2.42. אריח מס' 28 : ע"פ 28: pl. 280: Loud 1948.

29. לוח 280 : 29

אריח זה כולל פסים בדגם שתי וערב, היוצרים שורות של מעויינים. בחלקו הימני חרותים קווים נוספים.

איור 2.43. אריח מס' 29 : ע"פ 29: Loud 1948: pl. 280.

30. לוח 281 : 30

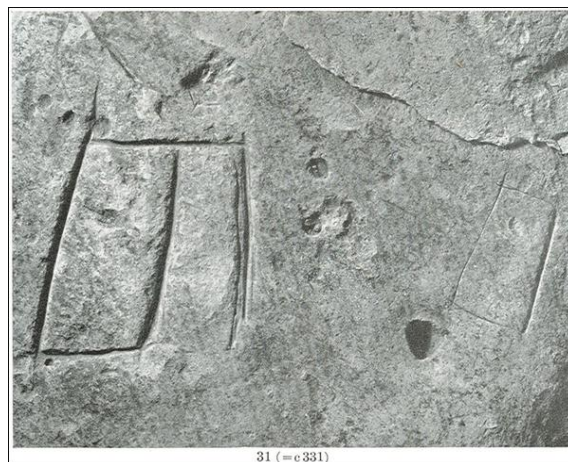
אריח זה כולל חריתות של לפחות עשרה קווים מאונכים, מקבילים אחד לשני, וקו אחד אופקי עליון, המאונך להם. בפינה השמאלית העליונה של האריח מופיע קו אנכי, מחלקו הימני יוצאים לפחות שישה קווים קצרים אלכסוניים.

איור 2.44. אריח מס' 30 : ע"פ 30: Loud 1948: pl. 281.

31. לוח 281 : 31

אריח זה כולל שני דגמים: בחלקו הימני חרות מלבן; בחלקו השמאלי מופיע דגם, אשר הקווים המתארים אותו עבים יותר וחרותים עמוק יותר מאשר אלו של הדגם הימני. הוא כולל שלושה קווים מאונכים מקבילים, וביניהם קו אופקי, המחבר את קצותיהם העליונים. קו קצר, המקביל לזה העליון, מחבר בין הקו השמאלי לזה האמצעי.

איור 2.45. אריח מס' 31 : ע"פ 31: Loud 1948: pl. 281.

32. לוח 281 : 32

מספר קווים חרותים בפינת האריח; מתוארים לפחות ארבעה זוגות קווים המקבילים אחד לשני, היוצרים דגם לא ברור.

איור 2.46. אריח מס' 32 : ע"פ 32: Loud 1948: pl. 281.

33. לוח 281 : 33

על אריח זה מופיעים מספר קווים חרותים; לפחות שני זוגות של קווים המקבילים אחד לשני, ושני קווים נוספים היוצאים מאותה נקודה.

איור 2.47. אריח מסי 33 : ע"פ 33 : Loud 1948: pl. 281: 33.

34. לוח 282 : 34

חריתות של קווים רבים מופיעות על אריח זה, בייחוד בחלקו השמאלי. בשני אזורים בחלק זה, הקווים יוצרים דגם רשת של קווי שתי וערב. שני קווים אופקיים חרותים לרוחבו, וכן שלושה קווים קצרים, עבים ואנכיים חרותים במרכזו.

איור 2.48. אריח מסי 34 : ע"פ 34 : Loud 1948: pl. 282: 34.

35. לוח 282 : 35

שני דגמים מרכזיים חרותים על אריח זה. הדגם העליון חרות בקווים עמוקים ועבים יותר, והוא כולל שני קווים מאונכים ארוכים, מקבילים אחד לשני, ושלושה קווים אופקיים קצרים חוצים את הקו האנכי הימני מביניהם. שלושת הקווים הקצרים חרותים בדיוק בשני קצותיו של הקו הארוך, ואחד באמצעו, ליצירת מרווחים שווים. הדגם התחתון מתאר באופן ברור כוכב מחומש.

איור 2.49. אריח מס' 35 : ע"פ 35. Loud 1948: pl. 282: 35.

36. לוח 282 : 36

אריח זה כולל חריתות של כמה קווים שנראים אקראיים. בחלקו העליון מתוארים שני קווים היוצאים מאותה נקודה ומתרחקים אחד מהשני. בשטח שנוצר ביניהם מתוארים לפחות שישה קווים אלכסוניים קצרים, מקבילים אחד לשני ובמרווחים שווים אחד מהשני.

איור 2.50. אריח מס' 36 : ע"פ 36. Loud 1948: pl. 282: 36.

2.4. סיכום

לאחר בחינה מדוקדקת של החריתות השונות, נראה בבירור כי קיימת בהן אחידות: אחידות זו ניכרת בבחירת נושאי החריתה—בייחוד אנשים ובעלי חיים; היא ניכרת במוטיבים שחוזרים על עצמם בתיאור נושאים אלו (אופן תיאור גוף האדם, דגש על אלמנטים מסויימים בתיאורי החיות); וכן היא ניכרת בטכניקה, על אף הבדלים בעומק החריתות. נראה כי האריחים החרותים מהווים מכלול אומנותי אחד, ולכן יש לדון בהם ולפרש אותם ככזה. לשם כך, יש תחילה לבסס את הטענה כי קיימת מסורת תרבותית-אומנותית שהיוותה השראה סגנונית ורעיונית לציורים אלו. את זאת אעשה בעמודים הבאים באמצעות ההשוואה למכלול המצרי, שבו ניתן למצוא מקבילות מפורטות למרבית המוטיבים המופיעים ברצפה. לאחר ביסוס טענה זו, אדון בהרכב הסצינות, בזיקתן ההדדית ובמשמעותן.

3. הקשר המצרי

3.1. השוואת החרותות לאומנות מצרית

על מנת לבסס את התיאוריה, לפיה ההשראה האומנותית והתרבותית לציורי החרותות היא מצרית, יש לערוך השוואה מקיפה בין האלמנטים השונים המופיעים על רצפת מגידו לבין אלמנטים אומנותיים אחרים במרחב המצרי. המטרה היא לאתר מוטיבים וסגנון אומנותי דומה בני התקופה במצרים ובקרבתה המיידית, לשם השוואה ויזואלית וקונטקסטואלית. השתמשתי בקריטריונים הבאים כדי לזהות אלמנטים אומנותיים בני השוואה לאלו ממגידו:

1. שיוכם למסגרת זמן משותפת לזו של החרותות.
2. קיום קירבה גיאוגרפית בין מקום הימצאם לבין מגידו בפרט או הלבנאט בכלל.
3. קיום מוטיבים אומנותיים ייחודיים, המופיעים בהם ובחרותות.
4. קיום דמיון רעיוני-סימבולי ברור בינם לבין החרותות.

ברור כי ההשוואות השונות כוללות דרגות שונות של דמיון. הדבר תלוי במדיום האומנותי, בטכניקה (ציור, חריתה, סיתות) ובמידת הפירוט של האלמנטים השונים. לשם עריכת ההשוואות, השתמשתי בפרסומי ממצאים מתוך חפירות וסקרים בארץ, במצרים ובנוביה. פרסומים אלו כוללים: ציורי קיר וגרפיטי, קרמיקה מצויירת או חרותה, לוחות שחיקה, טביעות חותם, לוחיות וידיות-סכין משנהב ועוד. מידע זה מהווה את הבסיס להשוואה אומנותית בין חרותות מגידו לבין האומנות המצרית בת אותה תקופה, כפי שהיא באה לידי ביטוי בממצא המצרי או בעל השפעה המצרית, בתוך מצרים ובכנען.

מן הראוי לציין, שלא ערכתי השוואה בין האלמנטים בחרותות מגידו לבין כל המוטיבים הדומים להם באומנות המצרית הקדם-שושלתית מסוף תקופת נקדה II ונקדה III (התקופות המקבילות לבי"ק 1ב' בכנען, ראה טבלה 1.1). למשל, לשם המחשת הדמיון בין החרותות לבין אומנות סלע מצרית מאותה תקופה*,

* יש לציין כי קיימת מגבלה מתודולוגית בתארוך אומנות סלע וגרפיטי. קשה לתארך מכלולים אומנותיים מהסוג הזה, אשר לעתים רחוקות קשורים למכלול ארכיאולוגי מוגדר. אומנות כזו מתוארכת בדרך כלל לפי חשיפה לתנאי מזג אוויר מסויימים, התייחסות לחריתות אחת על השניה (תארוך יחסי) וניתוח סגנוני הכולל הקבלות אומנותיות.

התייחסתי רק לסקרים של ווינקלר (Winkler 1938; 1939), שפרסם עשרות אתרי גרפיטי הממוקמים לאורך חלקו המערבי של המדבר המזרחי, במצרים העליונה, אף שקיימים אתרים נוספים של אומנות סלע וגרפיטי בקרבת אותו אזור (למשל: Alfano 1992; Červíček 1974; 1986; Redford and Redford 1989), וכן באזורים דרומיים יותר במצרים העליונה (Berger 1982; 1992; Huyge 1998; 2002) ובנוביה התחתונה (למשל: Hellström 1970; Otto and Buschendorf-Otto 1993). בהקבלה ללוחות שחיקה, ידיות-סכינים משנהב, תוויות עצם ושנהב, השתמשתי ברוב הממצאים המוכרים כיום במחקר. כן התייחסתי לאלמנטים המופיעים בטביעות החותם המצריות מעין בשור. עבודה זו לא כוללת השוואות לכל המכלול האומנותי בן התקופה ברחבי המזרח הקדום כולו. לאחר בדיקה ראשונית ניכר הדמיון הרב בין הציורים ממגידו לבין האומנות המצרית, בה בחרתי להתמקד. אם כן, ההקבלות האומנותיות המובאות להלן מהוות מדגם רחב ביותר, אך עדיין לא מקיף.

יש לחלק את ההשוואה האומנותית בין חרותות מגידו לבין האומנות המצרית לשני חלקים: החלק הראשון יכלול ייצוגים מצריים הדומים ויזואלית לייצוגים המופיעים בחרותות מגידו, או מוטיבים החוזרים על עצמם בשני המקרים; החלק השני יכלול סקירה אודות האידיאולוגיה המצרית הקדם-שושלתית, כיצד היא באה לידי ביטוי באומנות וכיצד תיאורים אלו מקבילים מבחינה רעיונית לתיאורים ממגידו. כמובן שישנה אפשרות לחפיפה במקרים מסויימים בין שני סוגי ההשוואות.

המוטיבים האומנותיים המיוצגים בסוף תקופת נקדה II ונקדה III כוללים בעיקר סצינות הלקוחות מעולם החיות, בין מציאותיות בין מיתיות. הן יכולות להופיע לבד, בזוגות, בתהלוכות, או בסצינות עם אנשים, הקשורות בעיקר לצייד או להפגנת כוח, כשהטורף החזק תוקף את החלש (למשל בידית הסכין מגבל אל-טריף: Quibell 1905: 237). בתקופת נקדה III, שילוב אלמנטים הקשורים לעוצמתו של השליט מוביל לאומנות אידיאולוגית מלכותית מובהקת יותר. אמנם מוטיב 'הכאת האויב' מוכר כבר באומנות של תקופת נקדה II (ומתחיל אף קודם, בנקדה I, ראה: Köhler 2002: 503–504, fig. 31.7), אך בתקופת נקדה III תיאורי אויב אנושיים מתחילים להחליף את תיאורי האויב המגולם בחיות הבר—ואף נעשים מוחשיים יותר ובעלי זהות ברורה יותר, אסייתים או לובים, למשל (לדוגמא: פלטת נערמר (איור 3.12), פלטת הקרב (איור 3.29), תגיות שנהב מהירקופוליס (Köhler 2002: 501, figs. 31.2–31.3), ועוד). מסר העליונות המצרית המועבר באמצעות סצינות צייד או סצינות המדגימות את המתח בין חיות פרא לבין חיות מבויתות החל להשתקף

בסצינות של איקונוגרפיה פרעונית המדגימה את נצחון המלך על העמים הזרים ועל אויבי מצרים. תיאורים אלו מופיעים בייחוד על חפצי שנהב ועל לוחות שחיקה, אך גם בציורי קיר ובחרותות סלע. חלק מלוחות השחיקה נמצאו בקברים, אך נראה שרובם הוקדשו לאלים במקדשים, בייחוד בהירקונפוליס ובאבידוס (מוצאם של לוחות שחיקה רבים אינו ידוע בוודאות). חפצי שנהב מעוטרים גם הם מגיעים לרוב ממקדשים, והם גם כוללים מוטיבים עיטוריים דומים ומייצגים בעיקר דמויות אדם ובעלי חיים, בעיקר בסצינות אלימות (Baines 2004: 9–10).

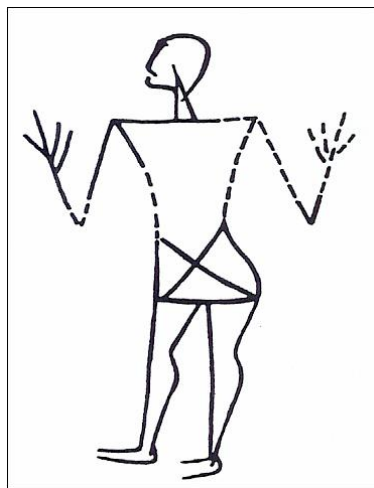
3.1.1. השוואה על בסיס דמיון ויזואלי

בחלקה הראשון של השוואת החרותות אתמקד בפן הויזואלי שלהן, כלומר, אחפש ייצוגים אומנותיים בעלי אלמנטים ומוטיבים הדומים חזותית לאלו המופיעים בחרותות מגידו. חלק זה מחולק לשלושה: החלק הראשון יכלול מוטיבים הקשורים לתיאור דמויות האדם—אופן תיאורם הכללי ותיאור אברי הגוף, וכן הכללת אלמנטים מסויימים בשילוב עם דמויות האדם—כגון חנית, קשת, נבל, כובע ועוד. החלק השני ידון בתיאורי בעלי החיים והקבלתם לחיות ממצרים או נוביה ולתיאוריהן באומנות. חלקה השלישי של ההשוואה ידון בחריתות הנוספות—תיאורים לא מזוהים של דגמים, חפצים או סמלים, והקבלתם לסימנים דומים באומנות המצרית.

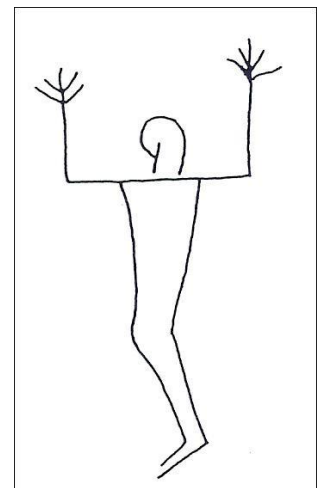
דמויות אדם

ניתן להבחין במספר מאפיינים ברורים בתיאורי רוב דמויות האדם ממגידו (ראה **איורים 2.15–2.25**): הראש והרגליים מתוארים בפרופיל, בעוד הטורסו מתואר באופן חזיתי; הידיים מורמות מעלה, המרפקים מכופפים, ולעתים האצבעות מתוארות כשהן פרושות לרווחה. בנוסף, חלקן מתוארות עם זקן, חובשות לראשן כובע ו/או לובשות חגורה. אופן תיאור זה מקביל לקונבנציה המצרית, כפי שהיא באה לידי ביטוי באומנות התקופה. סגנון זה יהפוך מאוחר יותר לקנוני באומנות המצרית: המבנה הקנוני המצרי של דמות האדם הוא כשחלקים מסויימים של הגוף כביכול סובבים סביב ציר אנכי מרכזי (Iversen 1975: 33–37; Davis 1990: 28).

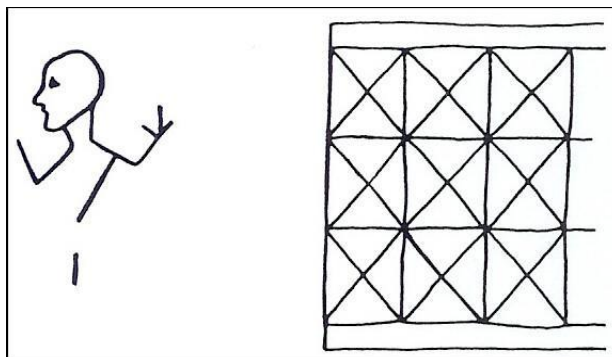
דוגמאות לתיאור הגוף החזיתי, הראש בפרופיל, ידיים פונות כלפי מעלה עם מרפקים מכופפים ואצבעות כף היד מודגשות ניתן לראות בדמות אדם על קנקן מקבר בנקדה (Amiran 1972: pl. LI: 1; Petrie 1896: pl. 16; 86–88, **איור 3.1**) המתוארך לנקדה II, דמות על קנקן מצרי מיובא מתל ערני (Yeivin 1967: 45–46; **איור 3.2**), וכן על חותם גליל, ככל הנראה מצרי, מבאב אד-דרע (Lapp 1989: 368–371, fig. 11; **איור 3.2**), חותם גליל מבית הקברות בהלוואן (Saad 1969: 5, fig. 4; Braun 1993: 175, pl. 95; **איור 3.4**), המתוארך לנקדה IIIA/B, מתאר דמות בעלת מאפיינים דומים. דמויות עם ידיים פונות כלפי מעלה ומרפקים מכופפים מופיעים גם בציורי קיר ממצרים העליונה (למשל: Winkler 1938: pl. XIII: 1; Winkler 1939: 17–18, pl. XIII: 1; **איורים 3.5–3.6**), וכן בציור הקיר בקבר 100 שבהירקונפוליס (Case 1962: pl. XVII, fig. II; **איור 3.7**), בכלי חרס מסוף נקדה II (Asselberghs 1961: pl. XVII, fig. II; and Payne 1962; Kemp 1973: 24; **איור 3.8**) ובפלטת הציידים (Smith 1949: 111, fig. 25; Davis 1992: 94, fig. 28; 97; **איור 3.9**). מוטיב כפות הידיים עם אצבעות פרושות מופיע גם בטביעת חותם מצרית מעין בשור (Schulman 1980: 19–21, fig. 1: 18, pl. IV: 18; **איור 3.10**). בק משווה את תופעת הדגשת האצבעות בדמויות האדם לזו המופיעה באופן ברור בדמויות על אסטלת ערד, למרות שהיא מתוארכת לברונזה קדומה 2 (בק 1995: 12–13).

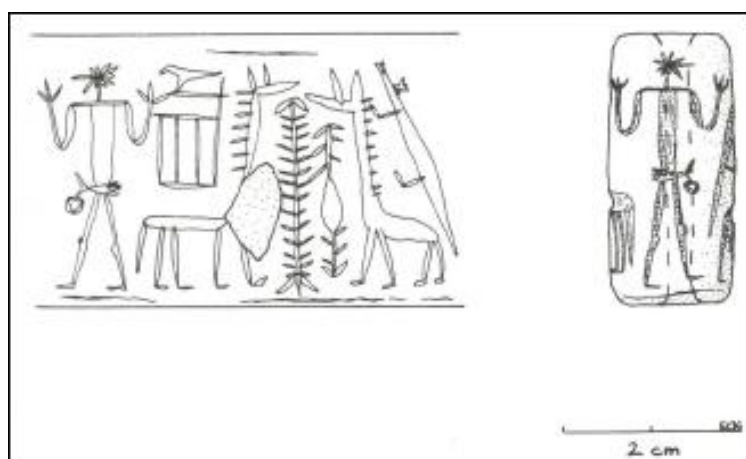
איור 3.2. תיאור אדם על קנקן מתל ערני (ע"פ: Brandl 1989: 368–371, fig. 11).

איור 3.1. תיאור אדם על כלי מנקדה (ע"פ: Amiran 1972: 86–88, pl. 16).

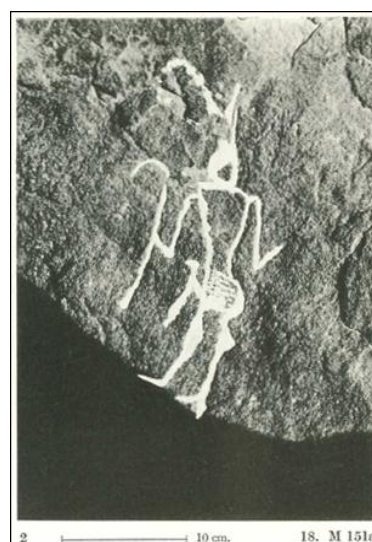
איור 3.3. תיאור אדם על חותם מבאב אד-דרע (ע"פ: 1: fig. 125–121, Braun 1993).

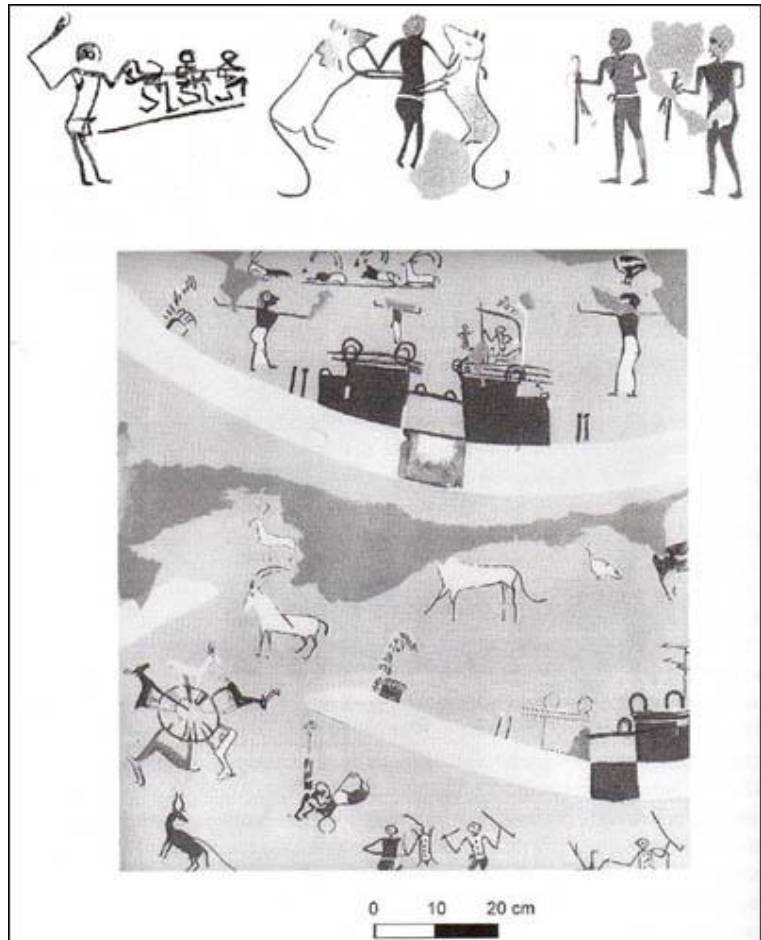
איור 3.4. תיאור אדם ובעלי חיים על חותם מהלואן (ע"פ: 1: fig. 50, Köhler 1999).

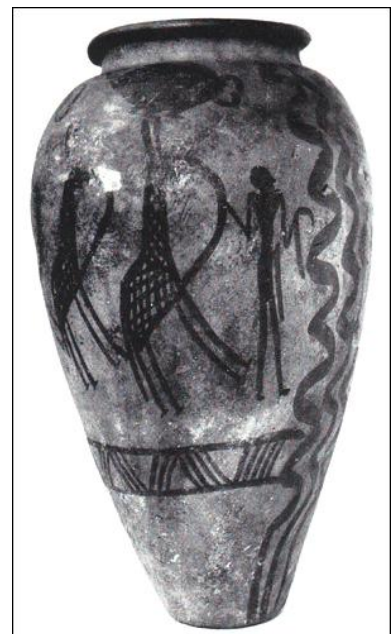
איור 3.6. תיאור אדם וכלבים בגרפיטי ממצרים העליונה (ע"פ: 1: pl. XIII, 17–18, Winkler 1939).

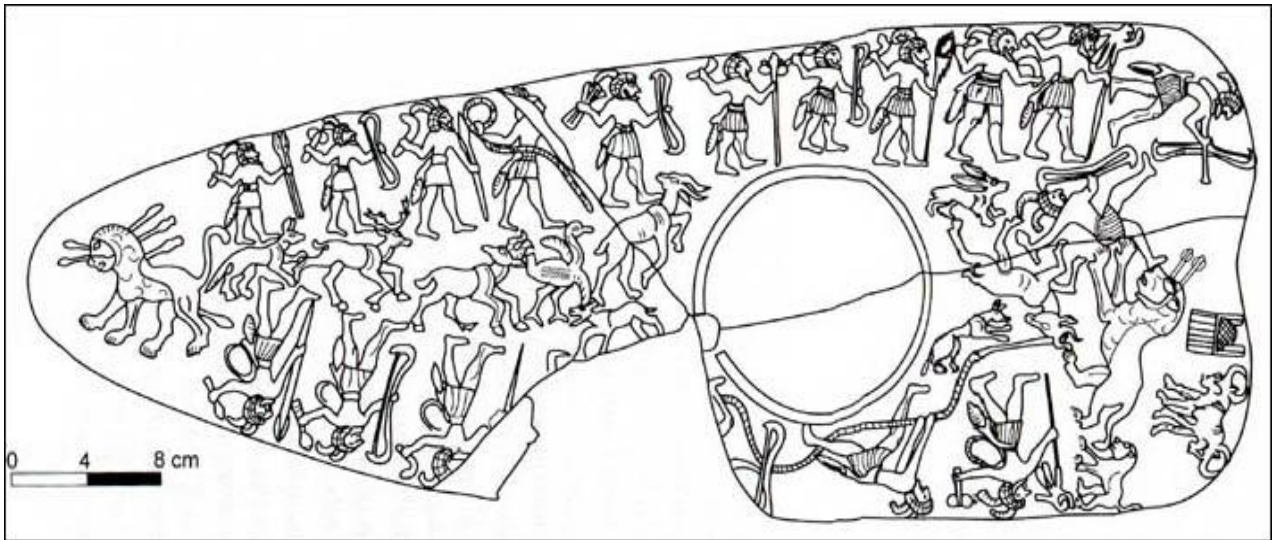
איור 3.5. תיאור אדם בגרפיטי ממצרים העליונה (ע"פ: 2: pl. XIII, Winkler 1938).

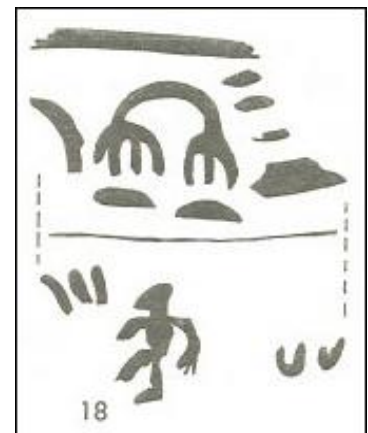
איור 3.7. תיאורי אנשים מתוך ציור הקיר בקבר 100 בהירקונפוליס (ע"פ: Wengrow 2006: 110, fig. 5.6).

איור 3.8. תיאור אדם וגירפות על כלי חרס מסוף נקדה II (ע"פ: Asselberghs 1961: pl. XVII, fig. 24).

איור 3.9. תיאורי אדם ובעלי חיים בפלטת הציידים (ע"פ: Wengrow 2006: 186, fig. 9.6).

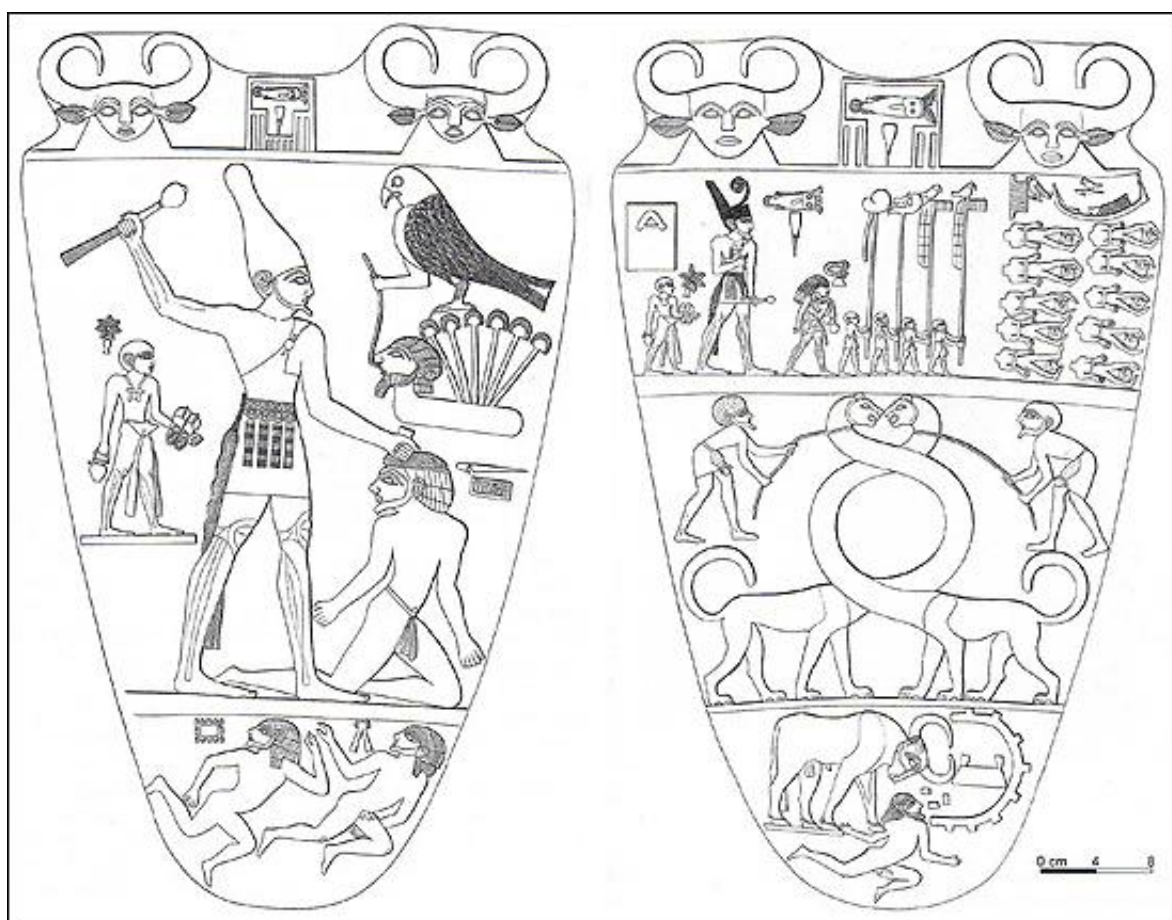
איור 3.10. תיאור אדם על טביעת חותם מצרית מעין בשור (ע"פ: Schulman 1980: 19–21, fig. 1: 18, pl. IV: 18).

לוח השחיקה מקבר 1579 בטרון, המתוארך לסוף נקדה IIIB2 (Asselberghs 1961: 175–176, pl. LXI, fig. 115; Petrie 1914: pls. VI, XXIV (98d); Vandier 1952: 809, fig. 540); **איור 3.11**, מהווה אולי את הדוגמא המובהקת ביותר לדמיון בין דמויות האדם ממגידו (בעיקר **איורים 2.15, 2.19, 2.20, 2.24**) לבין דמויות מצריות. הלוח המלבני כולל בפינתו השמאלית העליונה חריתה של דמות גבר מזוקן, המתואר באופן דומה לדמויות המתוארות לעיל, כולל הדגשת אצבעות כפות הידיים וכפות הרגליים. בנוסף, הוא מחזיק בידו האחת מקל ארוך או חנית, ובידו השניה אלה, וכן הוא לובש חגורה עם נדן. רוב מאפיינים אלו נפוצים בקרב תיאורי הדמויות ממגידו, ואתייחס אליהם בהמשך.

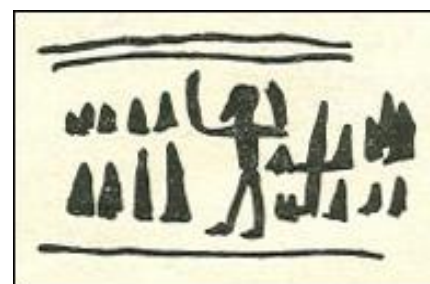

איור 3.11. תיאור אדם על גבי לוח השחיקה מטררן (ע"פ: Asselberghs 1961: pl. LXI, fig. 115).

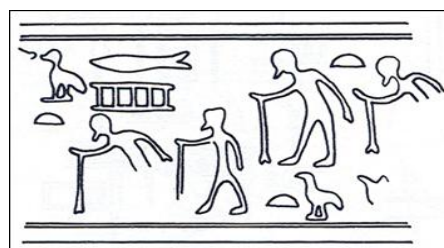
מאפיין הזקן המופיע בדמות זו מטררן, נראה גם בקרב דמויות רבות ממגידו (ראה **איורים 2.15–2.17, 2.19–2.20, 2.24, 2.25**), וכן מופיע לעתים קרובות בתיאורי דמויות אדם באומנות המצרית. כך למשל בציור הקיר בקבר 100 שבהירקונפוליס שהוזכר לעיל, לפחות שני אנשים מתוארים עם זקן (ראה **איור 3.7**). דוגמאות נוספות ניתן למצוא בפלטת הציידים, בה כל הדמויות מזוקנות (ראה **איור 3.9**), בפלטת נערמר (Petrie 1953: pl. K26; **איור 3.12**), בה מופיעות שתי דמויות מזוקנות המרסנות חיות מיתיות ובפרגמנט של לוח שחיקה ממוזיאון המטרופוליטן (Arnold 2004: 27). אנשים מזוקנים מופיעים גם על גבי טביעות חותם מצריות, כמו למשל בטביעת חותם מעין בשור ((Schulman 1976: 17, fig. 1: 14; 23, pl. III: 14), **איור 3.13**), בה נראה אדם מזוקן אשר ידיו פונות כלפי מעלה, או טביעת חותם ממצרים מהתקופה הארכאית (Kaplony 1963: pl. 21: 45B; **איור 3.14**) בה נראים גברים מזוקנים שעונים על מקל. דמויות מזוקנות מופיעות גם בתבליטים על לוחיות שנהב שנמצאו בימצבור המרכזי בהירקונפוליס (Whitehouse 2004: 1118, fig. 2; 1121, fig. 5) **איור 3.15**) וכן על תגיות עצם ושנהב חרותות מהקברים U-j ו-U-e באבידוס (Dreyer 1998: 118–119, fig. 76: 45–48; **איור 3.16**).

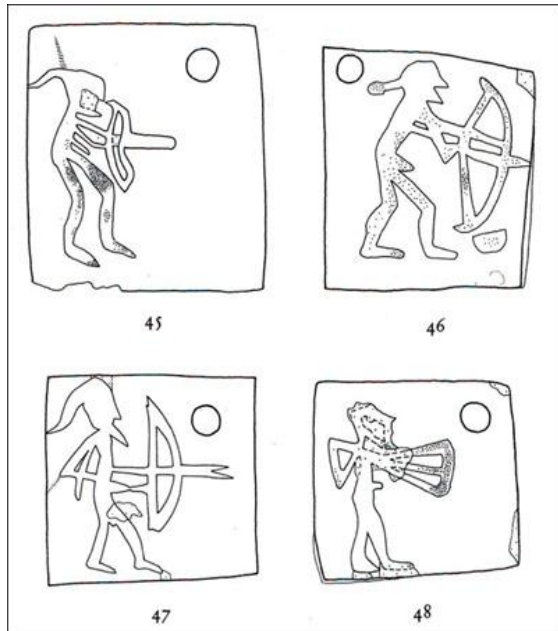
איור 3.12. פלטת נערמר (ע"פ: Wengrow 2006: 42–43, figs 2.1–2.2).

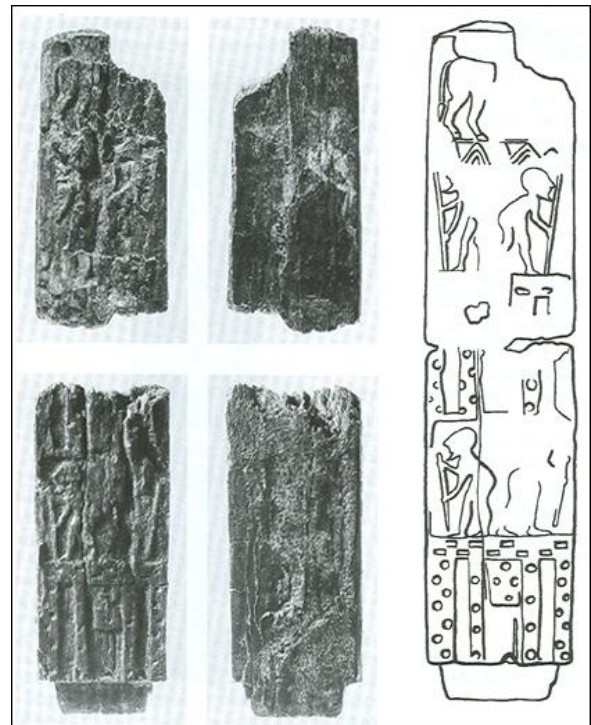
איור 3.13. דמות אדם מזוקן על טביעת חותם מצרית מעין בשור (ע"פ: Schulman 1976: 17, fig. 1: 14; 23, pl. III: 14).

איור 3.14. גברים מזוקנים בטביעת חותם ממצרים מהתקופה הארכאית (ע"פ: Kaplony 1963: pl. 21: 45B).

איור 3.16. דמויות מזוקנות על תגיות עצם
ושנהב חרותות מהקברים U-j ו-U-e באבידוס
(ע"פ: Dreyer 1998: 118–119, fig. 76: 45–48).

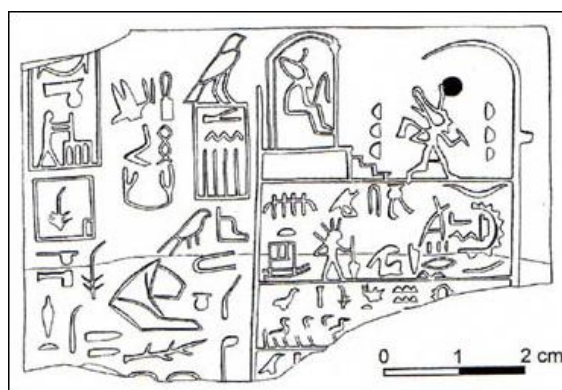
איור 3.15. דמויות מזוקנות בתבליטים על
לוחיות שנהב מה'מצבור המרכזי' בהירקונפוליס
(ע"פ: Whitehouse 2004: 1118, fig. 2; 1121, fig. 5).

הכובע המחווד לראש הדמות בלוח 271 : 1 הינו יחיד במינו, ולא מוכר באומנות המצרית של אותה תקופה. הדוגמאות הקרובות ביותר מופיעות בשתיים מתגיות העצם והשנהב שהוזכרו לעיל (45, 47; ibid.: nos. 45, 47); **איור 3.16**, בכל אחת מהן מתואר אדם בעל שיער ארוך או כובע מחווד ארוך הנוטה מטה. באחד מציורי הקיר במצרים העליונה (Winkler 1938: pl. XIII: 3); **איור 3.17** מתואר אדם החובש לראשו כובע גבוה ומחווד, אולם ההשוואה אינה משכנעת דיה. לעומת זאת, מספר דמויות ממגידו (ראה **איורים 2.20–2.21**) חובשות לראשן כובע הדומה מאד לכתר הלבן המצרי, המופיע באומנות התקופה במצריים (למשל בפלטת נערמר, או בתווית של המלך דן מהשושלת הראשונה (Wengrow 2006: 129, fig. 6.1); **איור 3.18**). יקותיאל (Yekutieli: forthcoming) כבר מצא דמיון זה בין הכובעים ממגידו לבין הכתר הלבן המצרי.

אביזר לבוש נוסף המופיע בקרב רובן המוחלט של הדמויות ממגידו הוא החגורה (ראה **איורים 2.15–2.25**), לעתים בצירוף נדן לפגיון או אולי כיסוי לאבר המין (ראה **איורים 2.18–2.19**). לעתים החגורה פשוטה ומתוארת כרצועה עבה, לעתים מתוארת במספר קווים אנכיים, בדגמי שתי וערב או בפסים אלכסוניים. פריט

איור 3.17. אדם עם כובע מחודד, גרפיטי ממצרים העליונה (ע"פ: 3: pl. XIII: 1938: Winkler).

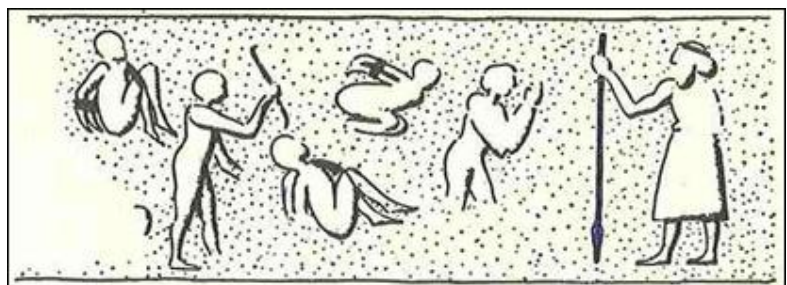
איור 3.18. המלך דן מופיע פעמיים למעלה עם הכתר הלבן מצרי על גבי תווית מהשושלת הראשונה (ע"פ: Wengrow 2006: 129, fig. 6.1).

לבוש זה הינו פופולרי במיוחד בקרב המצרים לאור התיאורים האומנותיים של התקופה, ופעמים רבות מתוסף לו דבר מה התלוי ממנו. לעתים נראה הדבר כנדן התלוי מן החגורה, ולעתים יכול הדבר להתפרש ככיסוי לאבר המין, המוכר גם כ'כיסוי לובי' בהיותו מאפיין את השבטים הלוביים שבאו במגע עם המצרים מאזור המדבר המערבי. מופעים רבים לדמויות לובשות חגורה נראים בדוגמאות שכבר הוזכרו לעיל, כמו למשל בציורי הקיר ממצרים העליונה, במקום שבו מתואר אדם עם חפץ מעוקל היוצא מחגורתו—אולי סוג של כיסוי לובי (Winkler 1938: 24, pl. XIII: 2; ראה **איור 3.5**), ומאותו אזור עוד תיאור אדם עם מה שנראה גם כן ככיסוי לובי (ibid.: 30, pl. XVI: 2; **איור 3.19**). תיאור דומה מופיע על גבי חותם הגליל מהלוואן (**איור 3.4**), הכולל דמות (כנראה המלך אחע: Saad 1969: 67) הלובשת חגורה וממנה תלוי דבר מה—גם במקרה זה, כנראה מדובר בכיסוי לאבר המין. אפשרות לכיסוי מסוג זה מופיעה גם בתיאורי הדמויות בתגיות העצם והשנהב מהקברים U-j ו-U-e (**איור 3.16**). דמויות הלובשות חגורה עם נדן או פגיון מופיעות למשל בלוח השחיקה מטרחרן, בקבר 100 בהירקונפוליס ובפלסת הצידים.

איור 3.19. תיאור אדם עם כיסוי לובי ממצרים העליונה (ע"פ: 2 : pl. XVI, Winkler 1938: 30).

מאפיין נוסף של חלק מהדמויות ממגידו הוא אחיזתם בחפצים שונים בידן: חנית או מקל ארוך, נס, מגן, קשת ואף לירה או נבל. מאפיין המקל או החנית מופיע באופן ברור באחת מהדמויות במגידו (ראה איור 2.21), ובאופן פחות מובהק בדמות נוספת (ראה איור 2.24). תופעה זו נדונה בעבר על ידי בק (1995) וקמפינסקי (1993). הדמות עם הלבוש הארוך, הכובע הגבוה והחנית הארוכה מפורשת על ידי קמפינסקי כאלוהות, בתור ייצוג קדום של האלה הלוחמת אישתר (1993: 162–163). בק (1995: 11), לעומתו, מפרשת את הדמות כשליט על ידי השוואה לדמות השליט על טביעות חותמות הגליל מאורוק (Brandes 1979: pl. 1; איור 3.20), והשוואת החנית או הרומח אותו מחזיקה הדמות לנס או השרביט שנושא המנהיג בתהלוכת הדמויות עם המסיכות מעיסול. גם שרואר וקיל סוברים שדמות זו עם החנית מסמלת את דמות השליט (Schroer and Keel 2005: 286), ושמדובר ב'קיצור' של הסצינה מאותה טביעת חותם מאורוק, למרות שהם מציינים כי דוגמא זו של דמות שליט מסופוטמית יוצאת דופן ויחידה במינה, משום שאין עוד תיאורי שליט מסופוטמיים אחרים באומנות בכנען באותה תקופה (ibid.: 183).

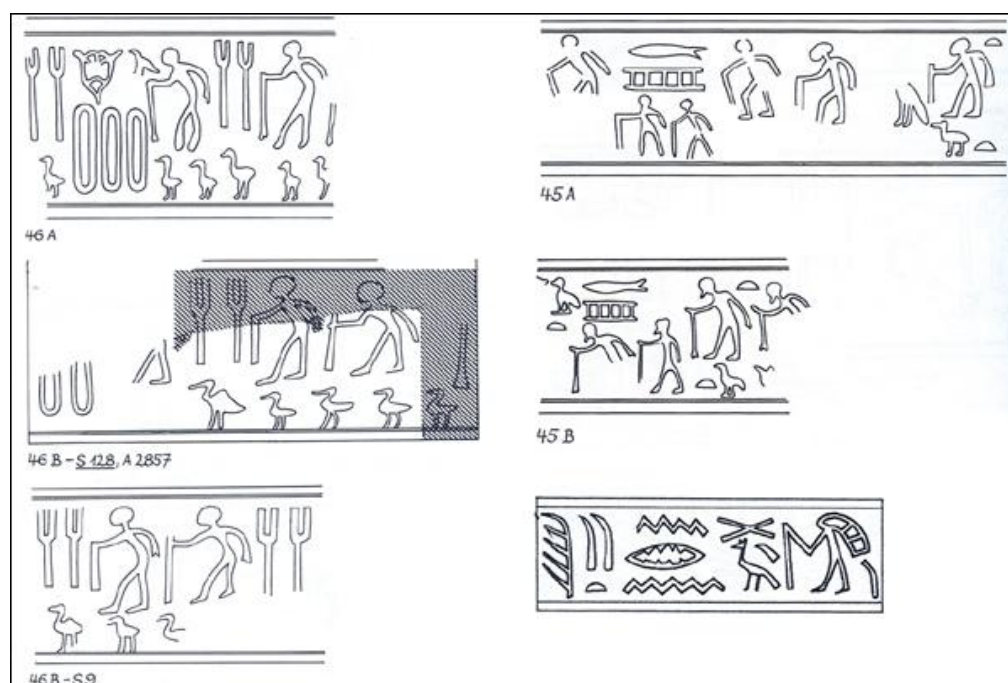

איור 3.20. דמות שליט עם חנית על גבי טביעת חותם גליל מאורוק (ע"פ: 6 : fig. 23, Frankfort 1939).

אולם, תיאורי דמויות המחזיקות מוט, מקל, רומח או חנית נפוצים מאד באומנות המצרית, כפי שראינו בדוגמת לוח השחיקה מטרחרן שהוזכרה לעיל. קיימות דוגמאות רבות נוספות: דמויות אדם המחזיקות מקלות ארוכים מופיעות בקבר 100 מהירקונפוליס (ראה **איור 3.7**) וגם בפלטת הציידים (ראה **איור 3.9**). דמיון זה בין דמויות הלוחמים האוחזים ברמחים בפלטת הציידים לבין הדמות האוחזת בחנית ממגידו, כבר הובחן בעבר (סבן 2003: 176 איור 4: 13–14, 181 הערה 37). מקבילה נוספת לאנשים המחזיקים מטה או חנית ניתן למצוא בחריתות הגרפיטי הקדם-שושלתיות מגבל ג'חוי (Darnell and Darnell 1996: 10–19, pls. 9–11; **איור 3.21**), וכן בטביעות חותם מהתקופה הארכאית במצרים (Kaplony 1963: pls. 21: 45A, 45B; 22: 46A,), דמות מחזיקה מטה מופיעה גם בטביעת חותם מצרית מעין בשור (Schulman **איור 3.22**; 46B; 118: 697). **איור 3.23**; 1980: 19–20, fig. 1: 17, pl. IV: 17.

איור 3.21. דמויות מחזיקות חנית/מקל ודמות עם אלה בגרפיטי מגבל ג'חוי (ע"פ: Darnell and Darnell 1996: 10–19, pls. 9–11).

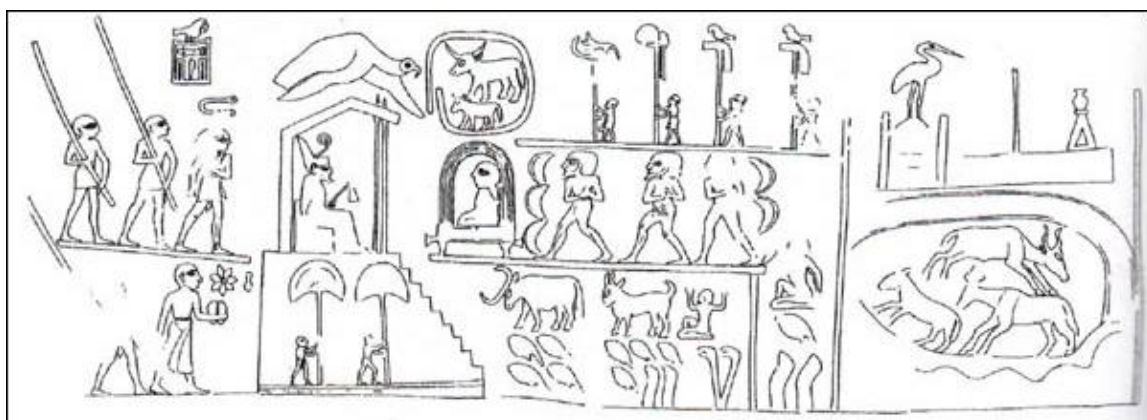

איור 3.22. דמויות המחזיקות במוט על גבי טביעות חותם מהתקופה הארכאית (ע"פ: Kaplony 1963: pls. 21: 45A, 45B; 22: 46A, 46B; 118: 697).

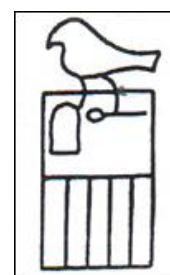
איור 3.23. דמות מחזיקה מטה על גבי טביעת חותם מצרית מעין בשור (ע"פ: Schulman 1980: 19–20, fig. 1: 17, pl. IV: 17).

דמות מיוחדת במינה בקרב דמויות מגידו מחזיקה בידה האחת מה שנראה כמוט ארוך, ובקצהו העליון מעין פלטפורמה אופקית, ובידה השנייה—חפץ דמוי בומרנג (ראה איור 2.20). לא ניתן להתעלם מן הדמיון המובהק בין המוט הארוך לבין הנס המצרי—סימן לאלוהות הנפוץ מאד באומנות המצרית של אותה תקופה. תיאורים מצרים נושאים נס ובקצהו העליון אלוהות מצרית כזו או אחרת שכיחים ביותר, ורק לדוגמא אציין את פלטת נערמר בה מופיעות ארבע דמויות האוחזות בנסיים, בדומה לראש האלה של נערמר (Millet 1990; איור 3.24) שנמצא אף הוא ב'מצבור הגדול' במקדש שבהירקונפוליס. פלטת הציידים מהווה גם כאן מקבילה מובהקת במוטיבים אומנותיים, שכן מופיעות בה דמויות שאוחזות הן בנס הן בבומרנג.

איור 3.24. דמויות אווזות בנסים על גבי ראש האלה של נערמר מהמצבור הגדול בהירקונפוליס (ע"פ: Wengrow 2006: 44, fig. 2.3).

מוטיב נוסף בקרב שתיים מדמויות מגידו הוא המגן (ראה **איורים 2.20, 2.23**). במקרה הראשון (**2.20**) דמות עומדת מחזיקה את המגן מול החלק המרכזי של גופה (קמפינסקי 1993: 162 זיהה דמות זו כמגן, אך נראה שלא כך הדבר); במקרה השני (**2.23**), דמות שוכבת למרגלות חיה (כנראה אריה או נמר) מנסה להתגונן בפניה באמצעות המגן. מגנים היו בשימוש במצרים בתקופה הקדם-שושלתית: המופע הקדום ביותר אולי מופיע כבר בנקדה IC, בתיאור אובייקט בצורת מגן, אולי עור של חיה, המתואר בעיטור על קערת C-Ware מקבר H97 במהסנה (Mahasna) (Hendrickx 1998). בפלטת הציידים, כמה מהדמויות נושאות מגנים, וכן בקבר 100 בהירקונפוליס נראית דמות מתגוננת באמצעות מגן העשוי מעור חיה מתוח (Nibbi 2003: 172, fig. 5). מגן מופיע גם בחריתות סרח' של חור-אחע, מוחזק בידו של הורוס הבן (ibid.: 170–171, figs. 1, 3b; **איור 3.25**).

איור 3.25. הורוס אווז במגן, כחלק מסרח' של המלך חור-אחע (ע"פ: Nibbi 2003: 170, fig. 1).

פלטת הציידים מספקת מקבילה נוספת לתיאורי הדמויות במגידו—מספר דמויות אווזות בידן קשת, בדומה לאחת הדמויות ממגידו (ראה **איור 2.15**). במופעים אחרים באומנות המצרית, מתוארות הדמויות כשהן משתמשים בקשת בתנוחת תקיפה, ולא נושאים אותה כמו בתיאור ממגידו. כך למשל, דמויות אדם עם חץ

וקשת מופיעות על תגיות חרותות מעצם ושנהב שנמצאו בקברים U-j ו-U-e באבידוס (ראה איור 3.16)—כל הארבע בתנוחת תקיפה. כמו כן בקבר 100 בהירקונפוליס מתואר אדם אחד עם חץ וקשת בתנוחת תקיפה. תיאור יחיד במינו וייחודי לתקופה הוא זה של אדם המחזיק בלירה או נבל (ראה איור 2.19). אמנם קמפינסקי התייחס לדמות זו, אשר לדעתו מתארת נגן כאחד מבני הלוויה של האלה (ראה איור 2.21), וכן ציין שזהו מוטיב מקובל לעיטור חפצי הקדשה במקדש ומקומות פולחן (קמפינסקי 1993: 162), אך הוא אינו מתייחס לייחודיות הדמות במרחב הכרונולוגי והגיאוגרפי. תיאורה הפיזי של הדמות דומה לזה של דמויות אחרות ממגידו, קרי הגוף החזיתי וראש מזוקן בפרופיל, ידיים מורמות מעלה עם מרפקים מכופפים, דגש על אצבעות כפות הידיים, וחגורה עם נדן. אולם, עצם תיאור הלירה/נבל אשר לצידה וכן המבנה המיוחד שלה ייחודיים מאד ברפרטואר האומנותי של אותה תקופה במזרח הקדום (Lawergren 1998: 49, 54, fig. 8a). לאוורגרן (ibid.: 49) ובראון (J. Braun 2002: 61) קובעים כי מדובר בנבל ולא לירה, ובראון מרחיב ומציין כי מדובר באבטיפוס של הנבל המשולש, וכי סביר להניח שמקורו של הנבל מהסוג הזה הוא מקומי—כלומר מכנען (ibid.: 63), בשל ראשוניותו של תיאור זה ממגידו. בראון קובע בנחרצות כי דמות זו היא דמות נשית בשל החזה המודגש שלה, וכי היא ככל הנראה מייצגת רקדנית או אישה מתפללת ולא מוסיקאית, מכיוון שידיה מורמות והיא לא ממש מחזיקה את הנבל בידיה. דבר זה הינו בעל משמעות, וכנראה מצביע על כוונת האומן להדגיש את המשמעות הסימבולית של הנבל ולא להראות סצינת נגינה של ממש (ibid.: 60–61). בורג, במאמרו על האמביוולנטיות במגדר של מוסיקאים באומנות, מרכז את קביעתו של בראון בנוגע לזהות המינית של דמות הנגן, בהסבירו כי המעגלים המצויירים באזור החזה מציעים כי מדובר בדמות נשית, בעוד כל שאר מאפייניה מצביעים על דמות גברית—ומכאן שהאומן באופן מכוון משאיר את הזהות המינית של הנגן כדו-משמעית (Burgh 2004: 132–133).

במסופוטמיה החלו להופיע חותמות עם תיאורי גבר או אישה מחזיקים בלירה כבר בסוף האלף הרביעי לפנה"ס (תקופת אורוק) (Collon 1987: 152, fig. 660), בהקשר של סצינות משתה, ההופכות להיות אופייניות במסופוטמיה בתקופה השושלתית הקדומה ומלוות לעתים קרובות על ידי מוסיקאים (ibid.: 27). במצרים, תיאורי לירות החלו מאוחר הרבה יותר, בתקופת הממלכה הקדומה. בירדן הלירה הקדומה ביותר מופיעה על טביעת חותם על קנקן מהב"ק 3 מח'רבת זרקון (Schroer and Keel 2005: 304–305, fig. 209). שרואר וקיל מצינים כי המקבילות האומנותיות לנגן הלירה/נבל, המופיעות במצרים ומסופוטמיה מעט

מאוחר יותר, מופיעות בהקשרים של נגינה עבור המלך או האלים, או בהקשרים של פולחן אישי, בעוד הנגן ממגידו קשור יותר לעולם חיות הבר וסצינות לחימה (ibid.: 232)—ולכן על רקע זה, תיאורו של הנגן ממגידו הוא יחיד במינו*.

אותה דמות נגן ממגידו נחקרה ביסודיות על ידי ארצי (Artzy 2002), אשר בדקה את האריח עצמו ואת החריתות עליו. מתוך בדיקה ממוחשבת של עומק החריתות עלה, כי הנבל כנראה נחרת על ידי יד אחרת מאשר הנגן עצמו (ibid.: 23). לדעתה, מאחורי חריתת הדמות עם הנבל מופיעה חריתה נוספת, המתארת ככל הנראה סירה (איור 3.26). לפיה, חריתת האיש עם הנבל נעשתה לאחר חריתת הסירה, תוך שימוש באלמנטים הישנים המתארים את הסירה (ibid.: 22). למשל, החגורה של הדמות עבה באופן יוצא דופן, מפני שהיא ממוקמת בדיוק מעל אלמנט ממבנה הסירה, וקווי החריתה של הנבל משתמשים באלו המתארים את חלקה הימני של הסירה. עוד היא מוסיפה, כי מאחורי הנבל מתוארת קבוצה של עלי פפירוס, השייכים גם כנראה לתיאור הסירה. פפירוס היה בשימוש בבניית סירות באלף השלישי במצרים, ותיאורי סירות מהסוג הזה מופיעים באומנות סלע קדומה במצרים (Landström 1970: 16), כמו גם על גבי חפצים שונים כמו כלי חרס, ידיות-סכין משנהב ועוד. לכן, אם זיהויה של ארצי הינו נכון, אזי תיאור הסירה, האופייני בצורה מובהקת לאומנות המצרית הקדם-שושלתית, מחזקת את ההנחה כי יד מצרית חרתה ציור זה.

איור 3.26. תיאור של סירה מאחורי דמות נגן הנבל (ע"פ: Artzy 2002: 27, fig. 4).

* מקבילה אפשרית לתיאור זה ממגידו מובאת על ידי קיל, אשר משווה את נגן הנבל ממגידו לצלמית קטנה של נגן נבל מנחושת, אותה הוא תיארך לתקופה הכלקוליתית לפי מקבילות סגנוניות (Keel 2004: 484–486, figs. 4a–b, 10). צלמית זו, המגיעה אי שם מהלבאנט, הוצגה בפניו על ידי סוחר עתיקות בצריך לפני מספר שנים. בשל כך, קיל עצמו מביע הסתייגות מהאותנטיות של ממצא זה (ibid.: 484, no. 15).

אריח אחר ממגידו מתאר ארבע דמויות כרותות ראש, עליהן חרותים קווים שתי וערב בדגם רשת, וסביבן מופיע מעגל של חריצים עגולים שנעשו על ידי מכות באבן (ראה **איור 2.18**). קמפינסקי השווה את הדמויות כרותות הראש לאלו המופיעות בפלטת נערמר, והתייחס לסימני הרשת כמייצגים את "ה'רצח' המאגי או את לכידתן של הדמויות הללו" (קמפינסקי 1993: 161). כמוהו, גם שרואר וקיל מפרשים תיאור זה של הדמויות כרותות הראש עם הרשת מעליהן ומעגל המכות סביבן כבעל תפקיד מאגי-טקסי (Schroer and Keel 2005: 240).

בעלי חיים

חיות רבות ומגוונות מתוארות על גבי האריחים ממגידו (ראה **איורים 2.22–2.38**), חלקן חיות בר וחלקן חיות מבויתות. במקרים מסויימים ניתן לזהות את סוג החיה במידה גבוהה של סבירות, במקרים אחרים הזיהוי פחות ברור ולעתים לא ניתן כלל להבחין בסוג החיה, כשהתיאור חלקי מדי או כשבעלי חיים חרותים אחד על גבי השני. מגוון בעלי החיים כולל שוורים (בעיקר), אריה או נמר, צבועים, חמור, יעלים, שועלים, תיישים, ג'ירפה, היפופוטם, כלבים או תנים, עופות ודג. רובן המוחלט של חיות אלו היו מוכרות בפאונה המקומית של הלבאנט באותה תקופה: יעלים, שועלים, תנים ונמרים היו קיימים בב"ק וחיים בארץ עד היום (בודנהימר 1949: 231; Borowski 1998: 201, 205; Sanderson 1955: 161; Borowski 1998: 196, 205; 1949: 231). כל החיות המופיעות בחרותות מוכרות במצרים של אותה תקופה: בסוף האלף הרביעי ותחילת האלף השלישי לפנה"ס הפאונה המצרית כללה בין השאר אריות, היפופוטמים, ג'ירפות, וכן צבועים, תנים, שועלים וחזירי בר (Carrington 1972: 69–70). בקר, עזים וחמורים בויתו עוד לפני השושלת הראשונה, וגם כלבים מגזעים שונים מוכרים במצרים בתקופה זו (ibid.: 70–72).

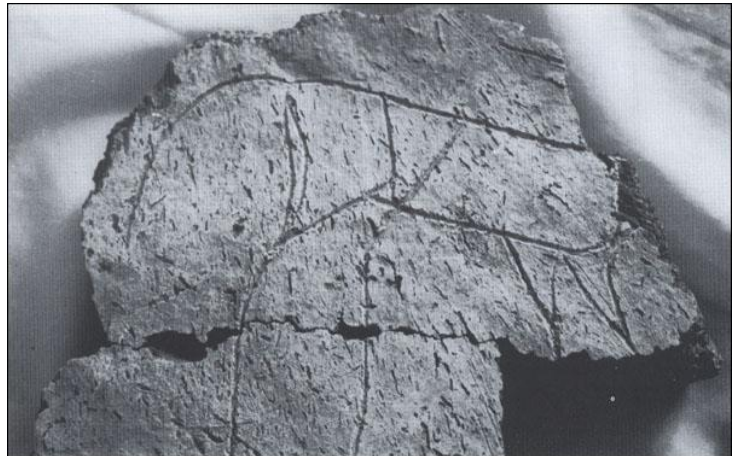
החיה הנפוצה ביותר בחריתות מגידו היא השור (ראה **איורים 2.22, 2.27–2.28, 2.30–2.32, 2.34, 2.37**), המתואר בדרך כלל בתנוחת תקיפה, כששתי קרניו המעוגלות יוצרות מעין מעגל. לעתים מודגש אבר מינס של השוורים, ומכאן שמדובר בשוורי-בר בלתי-מסורסים. תיאורים מסוג זה שכיחים ביותר באומנות המצרית הקדם-שושלתית, בה קרני השוורים תוארו כשהן מעוקלות, וקצותיהן פונים פנימה (Borowski 1998: 190), וניכר הדמיון הרב ביניהם לבין תיאורי השוורים ממגידו. דמיון זה כבר הובחן בעבר על ידי יקותיאל וכן על ידי

שרואר וקיל. יקותיאל זיהה תיאורי שוורים בתנוחת נגיחה (Yekutieli 2002: 244–245) בחרסים מצריים חרותים מאתרי הב"ק 1 שבצפון סיני (Oren 1989). חרסים אלו מתוארכים לנקדה III / שושלת 0, כלומר ב"ק 1ב' (Yekutieli 2002: 243). יקותיאל מצביע על ההקבלות המצריות מאותה תקופה, בה השור מסמל את המלך החזק. אם נקבל את זיהויו של יקותיאל, הרי שמדובר במוטיב דומה לזה ממגידו, המופיע באזור המיושב על ידי מצרים מחוץ למצרים—רצועת צפון סיני. גם שרואר וקיל מזהים את הדמיון בין השוורים ממגידו לאלו המצריים (Schroer and Keel 2005: 222–223, no. 121), וקובעים כי המודל המצרי של השור, המייצג את עליונות המלך על אויביו, הוא העומד מאחורי תיאורים אלו ממגידו (ibid.: 179).

ניתן, אם כן, למצוא מקבילות רבות למוטיב השור באומנות המצרית, הדוגמאות המובהקות ביותר הן כנראה פלטת נערמר (Petrie 1953: pl. K26), עליה מופיע שור הנוגח בחומה של עיר מבוצרת, ודורס אויב חסר אוניים, וכן פלטת השור (ibid.: pl. G17-18; **איור 3.27**), אשר בחלק העליון של שני צידיה מתואר שור רומס אויב הנופל לרגליו. תיאור דומה של שור מופיע בחריתה על כלי חרס מהירקונפוליס, המתוארך לנקדה III או לשושלת הראשונה (Trad 1992: 65, fig. 1; **איור 3.28**), וחריתה אחרת של שור מופיעה גם על כלי חרס מנקדה (Petrie 1896: LI: 15a). מוטיב זה מופיע גם בארץ בקמיעות מצריים קטנים של ראש שור מהתקופה הקדם-שושלתית, אשר התגלו בקברים באזור (עובדיה 1968: 9) ובאסוויר (דותן 1992: 48; זרטל 2003: 17).

איור 3.27. תיאורי שוורים על גבי פלטת השור (ע"פ: Asselberghs 1961: pl. XCIII, figs. 166–167).

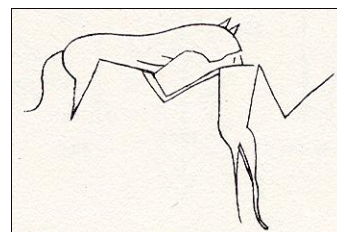

איור 3.28. תיאור שור בחריתה על כלי חרס מהירקונפוליס (ע"פ: 1, fig. 65, Trad 1992).

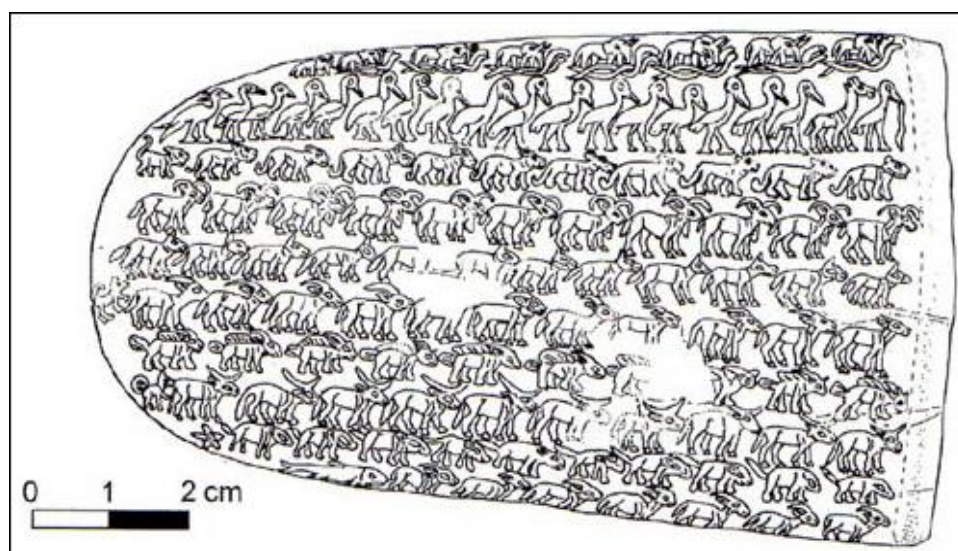
אריות ונמרים מופיעים אף הם באומנות המצרית של התקופה, ובדומה לשוורים גם מוטיב זה מייצג את המלך המצרי החזק וממשיך להופיע באומנות המצרית בתקופות מאוחרות יותר בתור ייצוג של המלך (Schroer and Keel 2005: 179). במגידו נראית חיה ממשפחת החתוליים באופן ברור בסצינה בה היא חולשת על אדם שוכב המתגונן בפניה באמצעות מגן (ראה איור 2.23). סצינה דומה מופיעה כחריתה על אחד החרסים שנמצאו בשכבת ב"ק 1' במגידו (Sass 2000: 412–413, fig. 12.48; ראה איור 4.4). מקבילות ברורות ממצרים מופיעות בפלטת הקרב (Asselberghs 1961: 206–216, 289, pls. LXXXVI–LXXXIX; Petrie 1953: pls.) (Petrie 1896: pl. LI no. 7:) (D13, E14; Smith 1949: 112; איור 3.29) וכן כחריתה על כלי חרס מנקדה (Morgan 1909; איור 3.30). אריות ו/או נמרים מופיעים למשל כעיטורים על סכין ברוקלין מאבו זיידן (Needler 1984: 46–72, 124–137; Houlihan 1996: 41, fig. 31; איור 3.31), פלטת שני הכלבים מהירקונפוליס (המוכרת גם כפלטת אוקספורד) (Asselberghs 1961: figs. 70–71, pls. LXX–LXXI;) (Asselberghs 1961: pl. 1; איור 3.32) ופלטת הערים (Ciałowicz 1991: 43–46; Houlihan 1996: 49, pl. 1; איור 3.33), כולם מתוארכים לנקדה III.

איור 3.29. תיאור אריה מתקיף אדם על גבי פלטת הקרב (ע"פ: Asselberghs 1961: 206–216, 289, pls. LXXXVI–LXXXIX, figs. 151–152, 154).

איור 3.30. תיאור אריה מתקיף אדם, חריתה על גבי כלי חרס מנקדה (ע"פ: Petrie 1896: pl. LI no. 7: 1915).

איור 3.31. נמרים (בשורה השלישית מלמעלה) על סכין ברוקלין מאבו זיידן (ע"פ: Wengrow 2006: 177, fig. 9.1).

איור 3.32. בעלי חיים על גבי פלטת שני הכלבים מהירקונפוליס (ע"פ: Asselberghs 1961: pls. LXX-LXXI).

איור 3.33. בעלי חיים על גבי פלטת הערים (ע"פ: Asselberghs 1961: pl. XCII).

לא ברור אם הכלביים המתוארים בכמה מן האריחים (ראה איורים 2.25, 2.35–2.37) הם כלבים ממש, או שמא תנים (קמפינסקי 1993: 161) או צבועים. הכלב הוא בעל חיים נפוץ באומנות המצרית בתקופה זו, בעיקר בהקשר של צייד. כלבים מופיעים באומנות סלע במצרים העליונה (למשל: Winkler 1939: pl. XIII: 1; ראה

איור 3.6, אך בעיקר מתוארים על לוחות שחיקה, כמו למשל פלטת שני הכלבים (שהוזכרה לעיל), פלטת ארבעת הכלבים (Petrie 1953: pls. B8, C9; Asselberghs 1961: figs. 129–130; Houlihan 1996: 74, fig. 54; **איור 3.34**) או פלטת כלבי הפרא מהמטרופוליטן (Asselberghs 1961: fig. 170; **איור 3.35**). כלבים מופיעים גם על ידית הסכין מגבל אל-ארק (Sievertsen 1992; **איור 3.36**) וכן בכפות שנהב מטרון (Petrie et al. 1913: 25, pl. XIII: 1, 2, 5). יש לציין כי אם החיה הגדולה באיור 2.25 מזוהה ככלב, אזי האוזניים העגולות שלה מזכירות את אלו של כלבי הצייד המצריים המופיעים בלוחות השחיקה שהוזכרו לעיל. אך אפשרי כי מדובר בתיאור תן או צבוע (בדומה לתיאורים באיורים 2.36 ו-2.37)—חיה המזוהה כצבוע או אריה, ותיאורה דומה מאד לחיה זו מאיור 2.25, מופיעה חרותה על פסל האל מין מקופטוס (Kemp 2000: 215, 218, fig. 7; **איור 3.37**). תנים וצבועים אחרים מופיעים באומנות המצרית, כמו למשל בפלטת שני הכלבים שהוזכרה לעיל. החיה הקטנה יותר מאיור 2.25 נראית כחמור, חיה המתוארת בין השאר באומנות הסלע במצרים העליונה, וכן בידית הסכין מאבו זיידן ופלטת הערים שהוזכרו לעיל. שועלים חרותים אף הם על שני אריחים ממגידו (ראה **איורים 2.33–2.34**), ומוכרים ממצרים העליונה באומנות הסלע במדבר המערבי (Winkler 1938: 30).

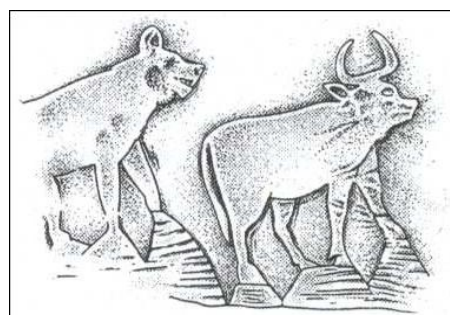
איור 3.35. תיאורי כלבים על גבי פלטת כלבי הפרא מהמטרופוליטן (ע"פ: Asselberghs 1961: pl. XCVI, fig. 170).

איור 3.34. בעלי חיים על גבי פלטת ארבעת הכלבים (ע"פ: Asselberghs 1961: pls. LXXII–LXXIII).

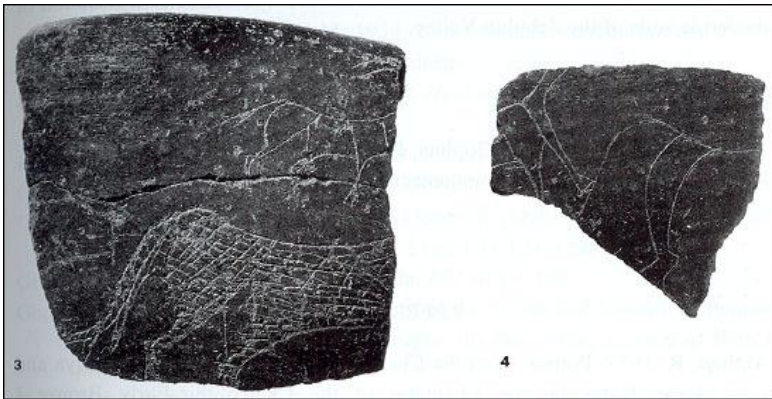
איור 3.36. ידית הסכין מגבל אל-ארק (ע"פ: Asselbergs 1961: pls. XXXVIII–XXXIX).

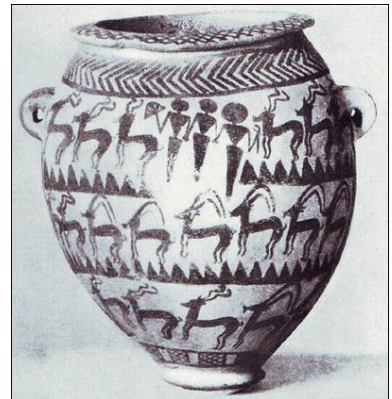
איור 3.37. תיאור צבוע או אריה על פסל האל מין מקופטוס (ע"פ: Kemp 2000: 215, fig. 7).

התיאור המפורט והריאליסטי ביותר הוא של החיה המקרינה באיור 2.62, שזוהתה על ידי החופרים כסוג של יעל (ibex), ועל ידי קמפינסקי כדישון (Addax-Antilopa), צבי או תאו אפריקאי (Bubale) (קמפינסקי 1993: 161). חיות מקרינות נוספות, ככל הנראה יעלים, מתוארות על שני אריחים אחרים (ראה **איורים 2.29, 2.32**). היעל המתואר באיור 2.32 (קמפינסקי 1993: 161 זיהה אותו כשור) נראה בתנוחת תקיפה, המזכירה את התיאורים המצריים. יעלים מופיעות בעיטורים על גבי כלי חרס במצרים מתקופת נקדה II (למשל: Vandier 1952: I, 1, 333, fig. 228: 47M; Asselberghs 1961: pl. VIII, fig. 13; Houlihan 1996: 60, fig. 42 **איור 3.38**), אם כי גם בארץ הן מתחילות להופיע באומנות בתקופה הכלקוליתית (Schroer and Keel 2005: 198) וממשיכות גם בב"ק. דוגמא לכך ניתן לראות בחריתת חיה מקרינה, ככל הנראה יעל, המופיעה על שבר

חרס מקריית אתא (3.39; Fantalkin 2000: 48–49, 51, fig. 17: 3, 5; 53, fig. 18: 3) המתוארך לב"ק
 1ב'—חריטה שזוהתה על ידי החופר כתופעה צפונית מקומית*. במצרים, יעלים מופיעות גם על גבי חפצים
 שכבר ראינו קודם לכן—ידית הסכין מאבו זיידן ופלטת שני הכלבים. תיאור הדומה באופיו לתיאורי היעלים
 ממגידו מופיע על גבי פלטת האייל (Hartebeest Palette) (Asselberghs 1961: 205,) (Petrie 1953: 11, 15;
 pl. LXXXII; 3.40; איור 3.40), למרות שהחיה המזוהה עליה היא אייל ולא יעל.

איור 3.39. חריטה של חיה מקרינה על גבי כלי חרס מקריית אתא
 (ע"פ: 3.39; Fantalkin 2000: 48–49, 51, fig. 17: 3, 5; 53, fig. 18: 3).

איור 3.38. תיאורי יעלים על גבי כלי
 חרס במצרים מתקופת נקדה II
 (ע"פ: 3.38; Asselberghs 1961: pl. VIII, fig. 13).

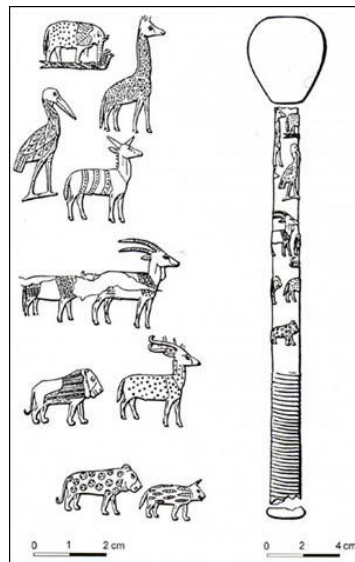

איור 3.40. תיאור אייל חרות, פלטת האייל (ע"פ: 3.40; Asselberghs 1961: pl. LXXXII).

הג'ירפה המתוארת באופן מרשים ביותר על אחד האריחים (ראה איור 2.35) מצביעה באופן ברור על מקור
 אפריקאי. ג'ירפות היו קיימות במצרים של התקופה הקדם שושלתית (בודנהימר 1949: 78, 188), והגיעו צפונה

* קיימת אפשרות כי יש קשר בין חריטה זו מקריית אתא לבין האומנות של מגידו, לאור הדמיון הקראמי (Golani and
 Braun 1991; Fantalkin 2000; Joffe 2000a; Greenberg 2006) והדמיון בטביעות החותם שנמצאו בשני האתרים—
 תופעות המשקפות מסורת של עמק יזרעאל המערבי.

עד לאזור אסואן, משם נעלמו בתחילת האלף השלישי לפנה"ס (Houlihan 1996: 41) אף שהמשיכו, כמובן, להתקיים באזורים אחרים באפריקה. מכאן ניתן להסיק, כי מי שחרת את הגירפה הכיר את המדבר המצרי-נובי. תיאורי גירפות מוכרות מנוביה, למשל גרפיטי של גירפה שנמצא באזור האשד הרביעי שבנוביה ומתוארך לתקופה הניאוליתית המאוחרת הנובית (3,000–4,500 לפנה"ס) (Fuller 2004/2005: 46, fig. 7; **איור 3.41**), גירפה בתבליט על ידית-אלה מצופה זהב מסייאלה (Seyala) שבנוביה, מסוף התקופה הקדם-שושלתית (נקדה IIIA1–IID) (Firth 1927: 201–208, grave 1, pl. 18: a–c, fig. 8; Kantor 1944; **איור 3.42**), ותיאור גירפה נוסף מופיע על כלי חרס מעוטר מבית הקברות L בקוסטול (Williams 1988: fig. 2; **איור 3.43**). גירפות מופיעות לעתים קרובות מאד גם באומנות המצרית הקדם שושלתית, כמעט בכל מדיום אומנותי אפשרי: באומנות סלע ממצרים העליונה (Winkler 1938: pl. XIV; 1939: pl. XIV: 2; **איור 3.44**), חרותות (Petrie 1896: pl. LI: 18; **איור 3.45**) או מצויירות (Asselberghs 1961: pl. XVII, fig. 24; ראה **איור 3.8**) על כלי חרס, מגולפות בידית הסכין מאבו זיידן, במסרק דיוויס (Davis 1992: 48–55; **איור 3.46**) ובחותם הגליל מהלוואן (Köhler 2004: 307–308, fig. 7A; ראה **איור 3.4**), וכמובן מתוארות בתבליטי לוחות השחיקה כמו פלטת הקרב, פלטת שני הכלבים, פלטת ארבעת הכלבים כן על שני לוחות שחיקה מברלין (Kaiser 1967: nos. 149, 150; **איור 3.47**).

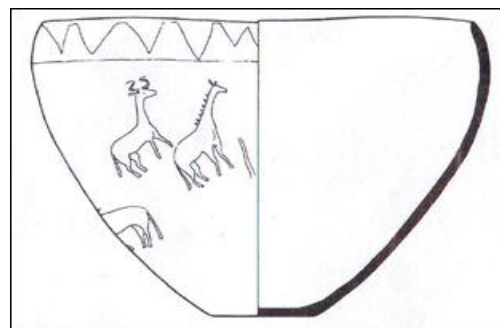
איור 3.42. תיאורי בעלי חיים על ידית-אלה מצופה זהב מסייאלה, נוביה (ע"פ: Wengrow 2006: 170, fig. 8.6).

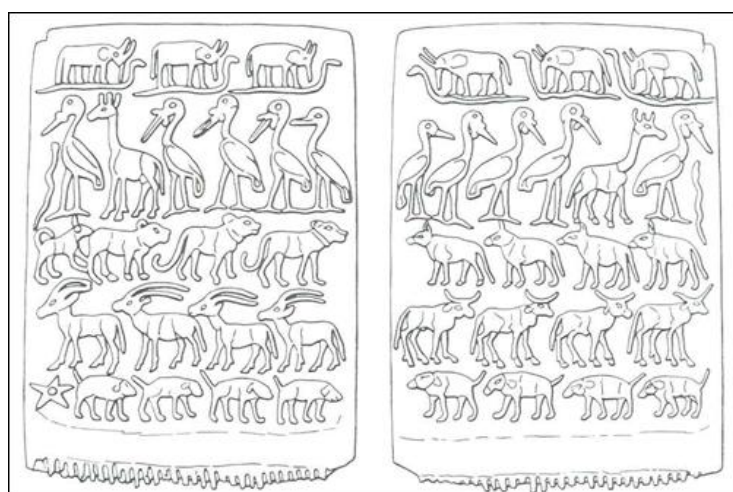
איור 3.41. תיאור גירפה בגרפיטי מאזור האשד הרביעי, נוביה (ע"פ: Fuller 2004/2005: 46, fig. 7).

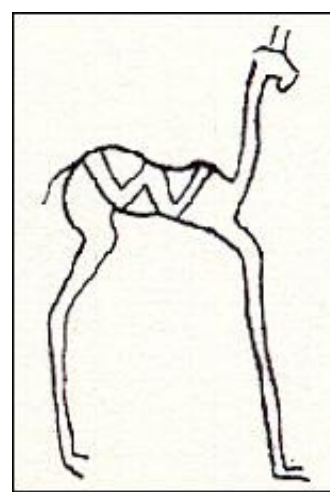
איור 3.44. תיאורי ג'ירפות בגרפיטי ממצרים העליונה
(Winkler 1938: pl. XIV; 1939: pl. XIV: 2: ע"פ)

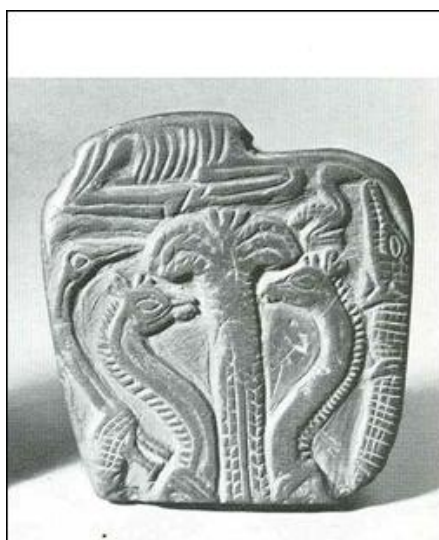
איור 3.43. תיאור ג'ירפה על כלי חרס מבית הקברות L
בקוסטול, נוביה (ע"פ: 2: fig. Williams 1988).

איור 3.46. ג'ירפות מגולפות במסרק
דיוויס (ע"פ: 10: fig. Davis 1992: 51).

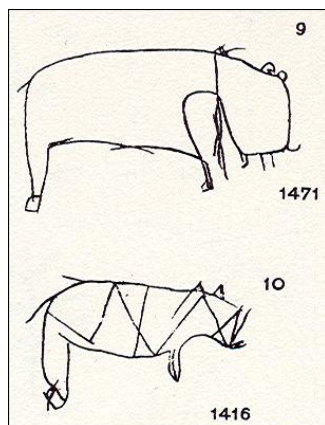

איור 3.45. ג'ירפה חרותה על גבי כלי
חרס מנקדה (ע"פ: 18: pl. Petrie 1896).

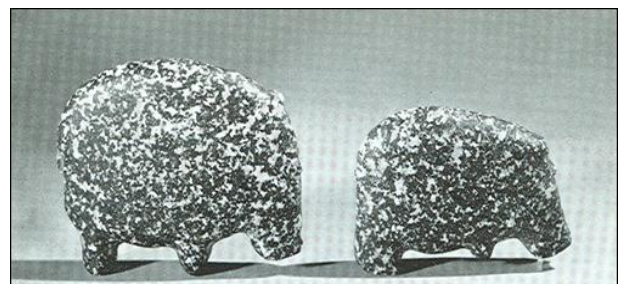

איור 3.47. ג'ירפות על לוחות שחיקה בברלין (ע"פ: 149, 150: nos. Kaiser 1967).

בעל חיים המתואר באותו אריח, מאחורי הגירפה, הוא ככל הנראה היפופוטם (ראה **איור 2.35**). ההיפופוטם חי במצרים באותה תקופה (בודנהימר 1949: 81, 188), והתקיים לאורך הנילוס עד לים התיכון (Sanderson 1955: 246). אולם, קיימים שרידי היפופוטמים גם באתרים מהתקופה הכלקוליתית והב"ק בארץ, כמו בערד (ב"ק II: 7 Table 46 Uerpmann 1987: 195) וכן באזור באר שבע (Borowski 1998: 195), תל אביב, בית ירח ועוד. אמנם קיימת תיאוריה לפיה חטי היפופוטמים הובאו לארץ ממצרים בתור 'פרסים' של צייד מוצלח (Uerpmann 1987: 46), אך נראה שבתקופה זו היפופוטמים היו חלק מהפאונה המקומית בארץ. באומנות המצרית תיאורי היפופוטם מופיעים כבר בנקדה I, למשל על אותה קערת C-Ware ממהסנה שכבר הוזכרה קודם לכן, אשר חלקה הפנימי מעוטר בין השאר בשני היפופוטמים (Friedman 2004: 151–153; וכן גם: Vandier 1952: I, 1, 273, fig. 174 nos. 71, 72; 274, fig. 175 no. 1; 275, fig. 176 no. 257A). באומנות (Kaiser 1967: nos. 49–50; 313–314, fig. 220 no. 4; 307–309, fig. 216 no. 7; **איור 3.48**). לוחות שחיקה עוצבו בצורת היפופוטם (Kaiser 1967: no. 131), צלמית היפופוטם מצור התגלתה בקבר HK6 שבהירקונפוליס (Adams 2000: 70, 268, pl. XXIXe), היפופוטמים חרותים על כלי חרס מנקדה (Petrie 1896: pl. LI: 9–10; **איור 3.49**), וכן על סלעים במצרים העליונה (למשל: Winkler 1938: pl. XIV; **איור 3.50** (טבלאות מקיפות על כלים וצלמיות בצורת היפופוטם, וכן תיאורי צייד היפופוטמים על קרמיקה, לוחות שחיקה ואומנות סלע מופיעות ב: Hendrickx and Depraetere 2004: 816–819).

איור 3.49. היפופוטמים חרותים על כלי חרס מנקדה (ע"פ: Petrie 1896: pl. LI: 9–10).

איור 3.48. היפופוטמים מפוסלים באבן, נקדה II (ע"פ: Kaiser 1967: nos. 49–50).

איור 3.50. היפופוטמים (מוקפים בעיגול) וחיות אחרות בגרפיטי ממצרים העליונה (ע"פ: Winkler 1938: pl. XIV).

אחת החריתות מתארת ככל הנראה דג (ראה איור 2.38). דגים נפוצים באומנות התקופה ממצרים, ומופיעים למשל בלוחות שחיקה מנקדה II-I המעוצבות בצורת דג (למשל: Asselberghs 1961: pl. LIII, figs. 88–91; איור 3.51). דגים מופיעים חרותים על קרמיקה מאבידוס מהשושלת הראשונה (Kaiser 1967: nos. 134, 136; איור 3.52). דגים גם: (van den Brink 1992: 282, Group XXVI; Petrie 1900: pl. XLIX: 435–482; ואין עוצבו בטין (Kaiser 1967: no. 141; איור 3.53). כמו כן דגמי דגים מופיעים על חותמות מסוף נקדה II (Morenz 2004: 348, fig. 20; איור 3.54). אחד החרסים החרותים שנמצאו בשכבת ב"ק 1ב' ממגידו כולל אף הוא תיאור של דג (Engberg and Shipton 1934a: 29, fig. 10: F; ראה איור 4.3).

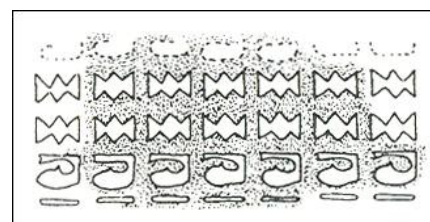
איור 3.51. לוח שחיקה בצורת דג (ע"פ: Asselberghs 1961: pl. LIII, fig. 89).

איור 3.52. דגים חרותים על קרמיקה מאבידוס מהשושלת הראשונה (ע"פ: Petrie 1900: pl. XLIX: 473–482).

איור 3.53. דגים מעוצבים בטיץ (ע"פ: Kaiser 1967: no. 141).

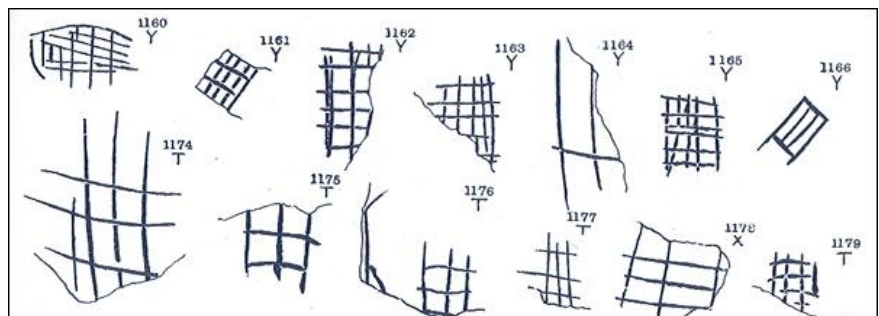
איור 3.54. דגמי דגים על חותמות מסוף נקדה II (ע"פ: Morenz 2004: 348, fig. 20).

אם כן, ראינו כי כל בעלי החיים המתוארות בחרותות מגידו מוכרים באומנות המצרית הקדם-שושלתית, ונראים במדיה שונים ובסגנונות שונים לאורך התקופה. אמנם רוב הפאונה מוכרת גם מן הלבאנט, אך נדירים הייצוגים האומנותיים המקומיים של חיות אלו בתקופת הב"ק 1.

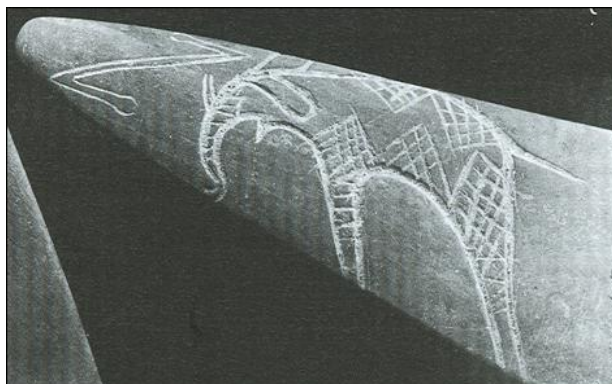
דגמים, חפצים, סמלים

חרותות רבות מתארות דגמים מסוימים, חפצים או סמלים, אשר משמעותן המיידית אינה ברורה. חלקן פורשו על ידי קמפינסקי כסימני היירוגליפים 'לא ברורים' (קמפינסקי 1993: 161–162) או 'לוגוגרמות', חלקם מסמלים בניינים, דלתות ועוד. לדעתו של קמפינסקי, הכוהנים המקומיים אימצו 'לוגוגרמות' אלה ממקומות בהם התחיל הכתב (מצרים, צפון סוריה, ארם נהרים) למטרות מאגיות (שם: 162). אכן, חלק גדול מהדגמים מהווים תווים וסימנים נפוצים בתרבויות שונות ומגוונות, אך איני בטוחה כלל כי במקרה של מגידו מדובר בסימנים ראשונים לכתב. ניכר כי סמלים ודגמים רבים מתוכם מופיעים במצרים, בעיקר בתור תווי יוצר (potters' marks) החרותים על גבי קרמיקה. העובדה כי, כקבוצה, ניתן למצוא לסימנים אלו מקבילות במצרים, הינה משמעותית בעיני. לשם השוואה, השתמשתי בעיקר בפרסומי פיטרי של הקרמיקה מאבידוס מהשושלת הראשונה (Petrie 1900) וכן זו מנקדה (Petrie 1896).

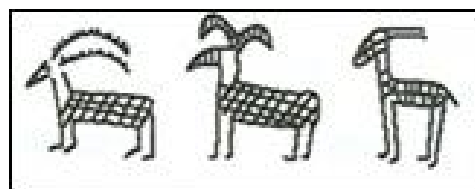
דגם הרשת (קווים שתי וערב) נפוץ מאד באריחי מגידו (ראה **איורים 2.15, 2.18, 2.40, 2.42, 2.43, 2.48**). בק משווה את החריטות דמויות הרשת לגרפיטי במערה IV-30 בגזר (Macalister 1911: pls. XLVI: 8; XLVII nos. 45, 53, 58, 60; XLVIII nos. 61, 63-65). אולם, תארוך החריטות מגזר אינו ברור, ולמרות שמקליסטר תיארך אותן לשלב מסויים באלף הרביעי, לפי תיאוריה אחרת הציורים שייכים לתקופה מאוחרת בהרבה—שלא קודמת לתקופה ההלינסטית (בודנהימר 1949: 276, ציור 36, הערה על 18-21; 280). מכאן שלא אסתמך על מקבילות אלו מהגרפיטי במערת גזר. במצרים דגם זה מופיע למשל בקרמיקה מאבידוס (Petrie 1900: pl. LVI: 1156-1183; **איור 3.55**) ומנקדה (למשל: Petrie 1896: LII: 93, 95, 100), וכן על גבי בולות מקבר U-127 מאבידוס (Hartung 1998: 188, fig. 1: 1) ובטביעות חותם מנגה אד-דיר ועוד (ibid.: 209, fig. 11: a, b, g, Nr. 1). דגם זה מופיע גם חרות על לוח שחיקה כחלק מעיטור גופו של פיל (Friedman 2004: 154; **איור 3.56**), או כחלק מעיטור גופם של יעלים וצבאים על קרמיקה (Graff 2004: 770-771, figs. 2-3; **איור 3.57**). באחד מאריחי מגידו מופיע דגם שתי וערב תחום בצורה דמוית טיפה (ראה **איור 2.40**), ומוטיב דומה של דגם רשת תחום בתוך מעגל (או מעגל בקירוב), מופיע על קרמיקה מאבידוס (Petrie 1900: pls. LI: 902-909; **איור 3.58**), וכן בצורה הקרובה יותר לזו המופיעה במגידו (ibid.: pl. 959; van den Brink 1992: 287, Group IV, no. 37; **איור 3.59**). תחת אותו דגם ממגידו (**איור 2.40**) מופיעה צורה נוספת, המתוארת כשני קווים מקבילים וביניהם קווים מעט גליים. דגם דומה מאד נראה בנוביה בגרפיטי מגבל שייח' סולימאן (Murnane 1987: **איור 3.60**), לצידו של אדם כפות, והוא מפורש כמאגר מים. צורה דומה למאגר מים או בריכה מופיעה על גבי טביעת חותם מאוס אל-קאב (Kaiser and Dreyer 1982: 231, fig. 9).

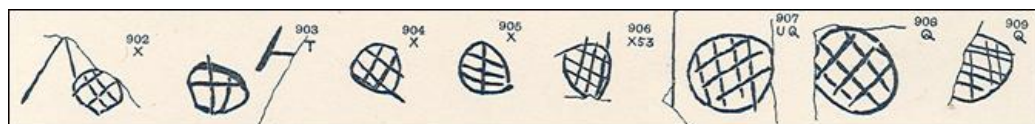
איור 3.55. דגמי רשת חרותים על קרמיקה מאבידוס (ע"פ: Petrie 1900: pl. LVI: 1160-1179).

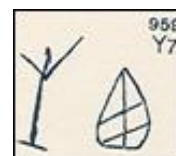
איור 3.56. דגם רשת חרות על לוח שחיקה כחלק מעיטור גופו של פיל (ע"פ: Friedman 2004: 156, fig. 16).

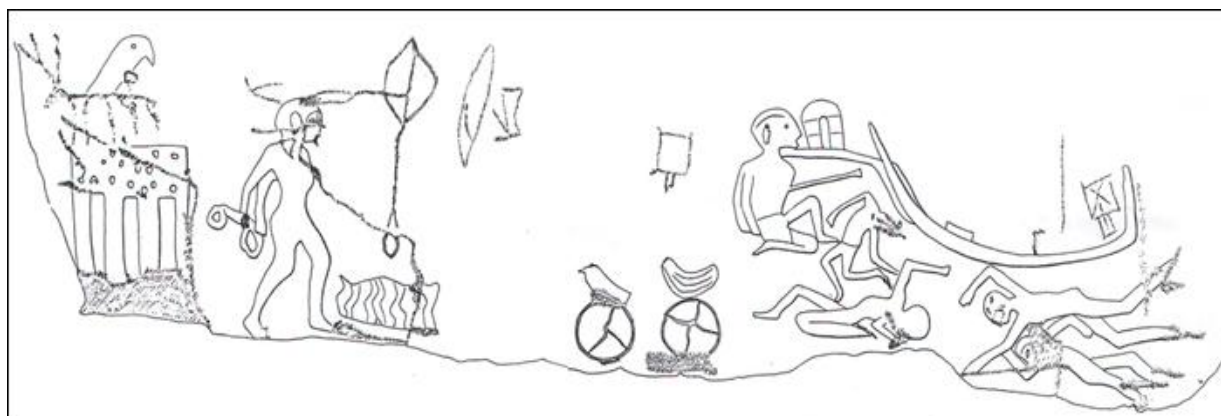
איור 3.57. דגם רשת כחלק מעיטור גופם של יעלים וצבאים על קרמיקה (ע"פ: Graff 2004: 770, fig. 2).

איור 3.58. דגם רשת תחום בתוך מעגל על קרמיקה מאבידוס (ע"פ: Petrie 1900: pl. LIV: 902-909).

איור 3.59. דגם רשת תחום בתוך 'טיפה' על קרמיקה מאבידוס (ע"פ: Petrie 1900: pl. LIV: 959).

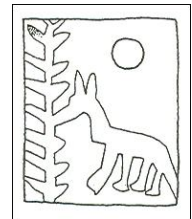

איור 3.60. הגרפיטי מגבל שייח' סולימאן, נוביה (ע"פ: Murnane 1987: 285, fig. 1A-B).

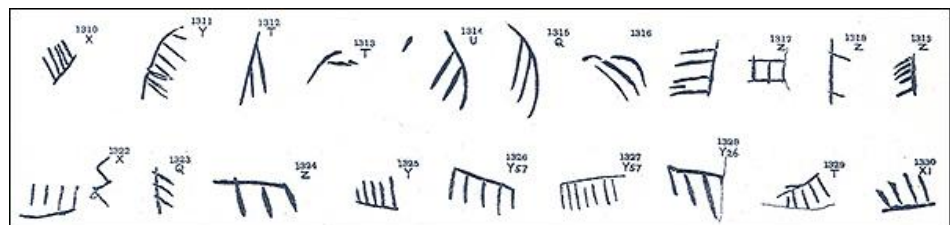
דגם של ענף עם עלים משני צדיו (ראה **איור 2.21**) מופיע על גבי תווית 77 מקבר U-j (Morenz 2004: 353, fig. 38; **איור 3.61**) וכן על גבי לוח מעוטר, גם הוא מאוס אל-קאב (Kaiser and Dreyer 1982: 228, fig. 6). דגמים דומים הקרובים יותר לתיאור ממגידו חרותים על קרמיקה מאבידוס (Petrie 1900: pls. XLIV: 8; **איור 3.62**; LIII: 758; LVII: 1301; ראה גם: van den Brink 1992: 283, Group XLII), וכן על כלי חרס מנקדה (Petrie 1896: pl. LII: 52). דגמים דומים מופיעים גם בטביעות חותם מסוף נקדה II (Hartung 1998: 209, fig. 11: c–e). דגם שנראה כמו ענף עם עלים רק מצדו האחד (ראה **איור 2.44**) מקביל אף הוא לדגמים דומים של עלים החרותים על קרמיקה מאבידוס (Petrie 1900: pls. XLIX: 415–417; LV: 1022; LVII: 1288–1330; **איור 3.63**; ראה גם: van den Brink 1992: 285, Group I, nos. 34, 63, 65).

איור 3.62. ענף עם עלים בשני צדיו על קרמיקה מאבידוס (עיי' Petrie 1900: pl. LVII: 1301).

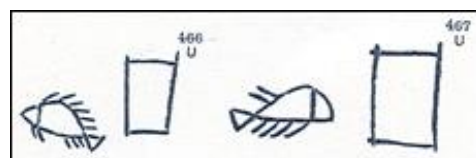
איור 3.61. ענף עם עלים בשני צדיו על גבי תווית 77 מקבר U-j (עיי' Morenz 2004: 353, fig. 38).

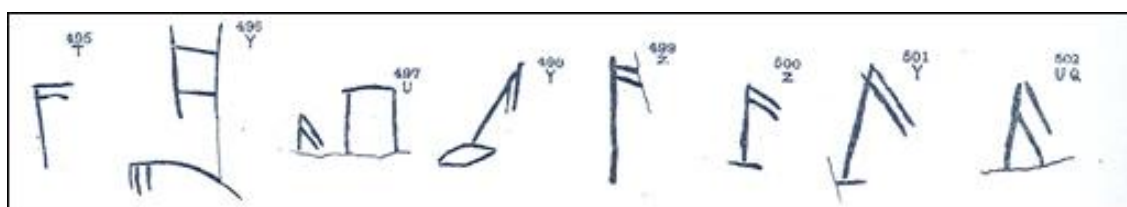
איור 3.63. ענפים עם עלים בצד אחד על קרמיקה מאבידוס (עיי' Petrie 1900: pl. LVII: 1310–1330).

דגמים מלבניים (ראה **איור 2.45**) מופיעים חרותים על קרמיקה מאבידוס (למשל: Petrie 1900: pls. XLVII: 159–161; XLIX: 400–432, 449–472; ראה גם: van den Brink 1992: 282, Group I; **איור 3.64**), לעתים עם ציור של דג לצידם. חריתות דומות מופיעות על גבי כלי חרס מנקדה (למשל: Petrie 1896: pl. LIV: 210–226; דגמים 'דמויי F' (ראה **איור 2.46**) מופיעים על קרמיקה מאבידוס (למשל: Petrie 1900: pls. XLVII: 172–187; L: 485–505; ראה גם: van den Brink 1992: 282, Group XI; **איור 3.65**), וחריתה

מאד דומה מופיעה גם על אסטלה פרטית מאחת הקבורות המשניות באום אל-קאב, אבידוס (Wengrow 2006: 254, fig. 10.15; **איור 3.66**). דגם ה'פפיון' (ראה **איור 2.48**) מופיע אף הוא על קרמיקה מאבידוס (van den Brink 1992: 287, Group V, no. 34; **איור 3.67**; Petrie 1900: pl. LIV: 860–865) ומנקדה (למשל: Petrie 1896: LIII: 127–130).

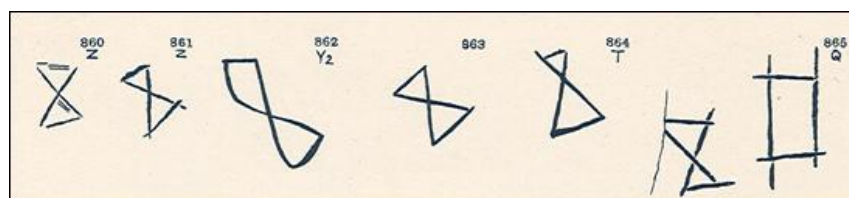
איור 3.64. דגמים מלבניים על קרמיקה מאבידוס (ע"פ: Petrie 1900: pl. XLIX: 466–467).

איור 3.65. דגמים דמויי 'F' על קרמיקה מאבידוס (ע"פ: Petrie 1900: pl. L: 485–502).

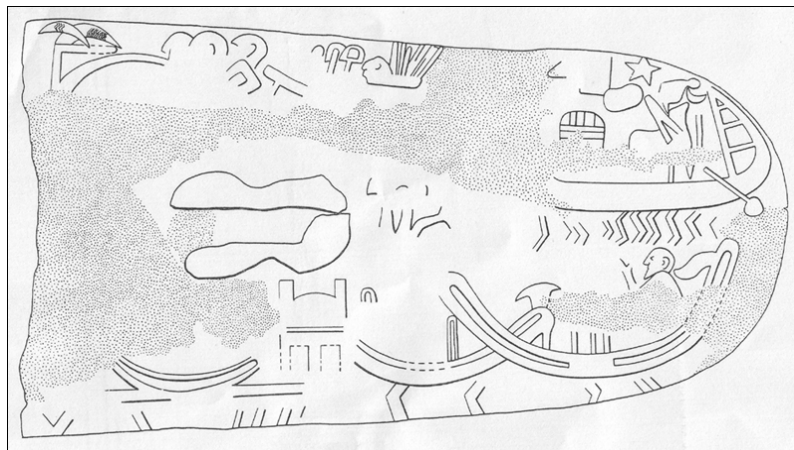

איור 3.66. דגם דומה לדמוי ה-'F' על אסטלה פרטית מאחת הקבורות המשניות באום אל-קאב, אבידוס (ע"פ: Wengrow 2006: 254, fig. 10.15).

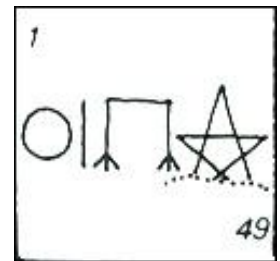

איור 3.67. דגמי 'פפיון' על קרמיקה מאבידוס (ע"פ: Petrie 1900: pl. LIV: 860–865).

הכוכב המחומש (ראה **איור 2.49**), מופיע כנראה גם על אחד החרסים החרותים משכבת ב"ק 11 (Engberg and Shipton 1934a: 29, fig. 10: U; ראה **איור 4.3**). גם הוא מופיע בתור תו יוצר על כלי חרס (שושלות 0–1), רובם מקונטקסט של קבורה (van den Brink 1992: 286, Group III, no. 49; **איור 3.68**), כמו למשל על גבי כלי מנקדה (Petrie 1896: LIV: 221). בגרסה מעט שונה מופיע הכוכב המחומש (או הרוזטה המחומשת) על גבי ידית הסכין מהמטרופוליטן (Williams and Logan 1987: 248; **איור 3.69**), מעל לדמות השליט החובש לראשו את הכתר הלבן, והוא מהווה חלק מתיאור קדום של המלך המצרי (ibid.: 249). ניתן למצוא את הכוכב המחומש ללא קשר למלך המצרי גם בידית הסכין מברוקלין (ראה **איור 3.31**) וכן במסרק דיוויס (ראה **איור 3.46**). מאידך, אותו סימן מוכר ממקומות רבים אחרים, למשל חרות על מגרד צור מקומי מאותה תקופה בתל איסדר (כוכבי 1969: 44, איור 20). גם דגם 'דמוי סולם' (ראה **איור 2.49**) מופיע על כלי חרס מאותה תקופה (van den Brink 1992: 283, Group XLI; **איור 3.70**), ולדוגמא על גבי כלי חרס מנקדה (למשל: Petrie 1896: LII: 97, 99, 104).

איור 3.69. כוכב מחומש מעל דמות המלך המצרי, ע"ג ידית הסכין מהמטרופוליטן (ע"פ: Williams and Logan 1987: 273, fig. 1).

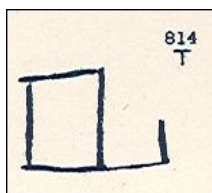

איור 3.68. כוכב מחומש על כלי חרס (ע"פ: van den Brink 1992: 286, Group III, no. 49).

איור 3.70. דגם 'דמוי סולם' על כלי חרס (ע"פ: van den Brink 1992: 283, Group XLI).

דגם H-ה' המצרי' (ראה **איור 2.45**) פורש על ידי קמפינסקי כלוגרמה של מבנה או חלק ממבנה, אולי דלת (קמפינסקי 1993: 162). סימן זה מופיע גם במערה בגזר (Macalister 1911: pl. XLVI: 1), אך כפי שכבר צויין לעיל, תיארוכם של ציורים אלו אינו ברור. במצרים, האות H מופיעה לראשונה בתור אות אלפבתית על אסטלות פרטיות מאום אל-קאב, בתקופתו של המלך ג'ר (Petrie 1901: pl. XXVII: 108), ולאחר מכן בתקופתו של המלך דן (Petrie 1900: pl. XXXII: 9; **איור 3.71**). ניתן לראות מקבילה קרובה כתו יוצר על קרמיקה מאבידוס (ibid.: pl. LIII: 814; **איור 3.72**). לפי איתון, מקורו של סימן ה-H הוא במבנה מחסה זמני מקני סוף, שהיה ממוקם בגן או בחצר הבית. קיימת השערה כי מבנה מסוג זה היה בעל תכונות מאגיות וכוחות מגנים ומרפאים (Eaton 2005).

איור 3.72. תו יוצר דמוי האות H על קרמיקה מאבידוס (ע"פ: Petrie 1900: pl. LIII: 814).

איור 3.71. האות H על אסטלה פרטית מתקופת המלך דן (ע"פ: Petrie 1900: pl. XXXII: 9).

מספר דגמים או חפצים ממגידו (ראה **איורים 2.22, 2.39, 2.41**), בעלי מאפיינים דומים אחד לשני, לא זוהו ולא נמצאו עבורם מקבילות באומנות המצרית. בק השוותה אותם לסירות עם משוטים, המוכרות מאד מתיאורי סירות מתקופת נקדה (בק 1995: 11–12), ומציינת שדמיון זה מחזק את הקשר של החרותות לאומנות המצרית. אך מרקוס (Marcus 2002: 406–407) משכנע בהפרכת תיאוריה זו.

3.1.2. השוואה על בסיס רעיוני-אידיאולוגי

בחלק זה של ההשוואה, אראה כיצד התיאורים המופיעים על האריחים ממגידו מקבילים לאומנות המצרית לא רק מבחינה ויזואלית או מעצם הופעתם כחלק ממכלול הציורים, אלא גם כיצד הם קשורים רעיונית לאידיאולוגיה ולמסרים אותם מעבירים תיאורים אומנותיים דומים במצרים של אותה תקופה. מערכת

סמלים איקונוגרפית שלמה, שמטרתה להעביר מסר או נרטיב מאד ברורים, בדרך כלל לא באה לידי ביטוי אומנותי על ידי תיאור מפורט של סצינה, אלא באמצעות מוטיבים בודדים—כלומר באופן 'מקוצר' או סמלי (כמו שכיום הצלב מסמל את ישו הצלב). מוטיב יכול לסמל נרטיב מסויים או סצינה רחבה יותר (Schroer and Keel 2005: 23). לכן, על מנת להבין את משמעות הציורים ממגידו, יש להתבונן בתמונה הרחבה יותר מנקודת המבט המצרית.

פרשנות האומנות המצרית הקדם-שושלתית תלויה בעדויות מאוחרות יותר, תיאורים אומנותיים או טקסטים אשר מעבירים מסר ברור יותר לחוקר המודרני. עדויות אלו מהוות נקודת ההתחלה עבור חקר האומנות הקדם-שושלתית, בה גולמו רעיונות דתיים ופוליטיים אשר היוו את הבסיס לתרבות המצרית השושלתית וגיבשו אותה (Wengrow 2006: 176–177). העקביות הנראית בשימוש באותם רעיונות אידיאולוגיים מאפשרת להניח שקיימת המשכיות בסיסית בתפיסות עולם אלו (Baines 2004: 13). אם כן, תפיסת העולם הקוסמולוגית והאידיאולוגית המצרית (Allen 1988; Hornung 1996; O'Connor 2003), כפי שאנו מכירים אותה מתקופות מאוחרות יותר, מקורה בתקופה הפורמטיבית הקדם-שושלתית, בה עוצבו הדפוסים של התרבות המצרית לתקופות הבאות.

בתקופה זו, מצרים העליונה היתה בתהליך של איחוד עם מצרים התחתונה תחת שליט אחד, תהליך שהתחיל במהלך תקופת נקדה II, כשתרבות הדרום החלה להשתלט על הצפון (Kemp 1991: 35–46; Wilkinson 1999: 44–47). מגמה זו המשיכה בתהליכים של פלישת המצרים לנוביה וגיבוש קולוניה בדרום-מערב הלבאנט, על מנת להקל על ניצול מוצרי היוקרה באזורים אלו. סביב תהליך מורכב זה של איחוד המדינה והשתלטותה על אזורים הגובלים בה התגבשה בקרב צמרת השלטון תפיסת עולם, במטרה ללכד את העם ולקבל לגיטימציה לפעולותיה. הרעיונות האידיאולוגיים החדשים השתקפו במכוון באומנות הסימבולית, שהיתה כלי בידי השליט והמעמד העליון להחדרת סדר חברתי ולאיחוד האוכלוסיה סביב השלטון המרכזי (Kemp 1991: 35), וכן לקבלת לגיטימציה על המונופול שהיה לאליטה המצרית על הסחר הבינלאומי (Wengrow 2006: 266). אם כן, תהליך האיחוד של מצרים כלל בחובו את ביסוס הכוח המלכותי, ותפיסת המדינה בתור יישות לאומית בעלת גבולות ברורים.

תפיסת העולם התיאולוגית והקוסמולוגית, שליוותה את איחוד מצרים, כללה שני אספקטים עיקריים: (1) התפיסה המצרית מפרידה בין ה'אני' לבין ה'אחר'. ה'אחר' כולל את כל מה שמנוגד למימד המושלם

האידיאלי של היקום, הפרדה הלקוחה משתי יישות מנוגדות אך משלימות אחת את השנייה, מאעת ואיספת. מאעת מייצגת את השלמות; איספת היא האנטיתזה של מאעת: היא חוסר הצורה, חוסר הקיום וה'כאוס' אשר היה קיים לפני הבריאה, ואשר נמשך אל האינסופי ומקיף את היקום הנברא. מאעת ואיספת נמצאות בקשר של עימות, אך קשר שהוא גם דינמי ומשלים (O'Connor 2003: 178). בהקשר הזה, הזר היווה חלק מהתפיסה המצרית הרחבה יותר אודות מה שהרכיב את ה'אחר'. ייצוגם של אויבים זרים עוינים אך מוכנעים משווה אותם עם הכוחות הדמוניים המתנגדים, ללא הצלחה, לתהליך הקוסמי; (2) היקום בנוי בצורה היררכית, בה לזרים יש מקום מוגדר ברור ביותר—מקום נחות. היררכיה זו מתחילה מהאלים ומשליטם, אדון היקום—האל רע בייצוגיו השונים—ממשיכה למטה אל המצרים, אח"כ הזרים ולבסוף עולם הטבע. לכן הזרים, במונחים ארציים, נמצאים על גבול האנושי (=המצרים) והלא-אנושי (=הטבע הכולל יונקים, עופות וזוחלים). המצרים מצפים מהזרים, כפי שהם מצפים מעולם הטבע, לספק תמורה ומחיה עבורם ועבור האלים שלהם. זרים מרדניים, מתנגדים או פולשניים הופכים שווי ערך לחיות הפרא ולציפורים של עולם הטבע, לשדים ולמפלצות אשר מפגינים כוח אגרסיבי וכאוטי ביקום (O'Connor and Quirke 2003: 11).

במסגרת תהליכים מחשבתיים, דתיים, פוליטיים וחברתיים אלו שהאוכלוסיה המצרית עברה, התפתח רפרטואר אומנותי מרשים של סימבוליקת שלטון מצרית. האידיאולוגיה המצרית באה לידי ביטוי בתיאורי עימות וקונפליקט של הטוב מול הרע, הסדר מול הכאוס, המבויית מול הפראי, העליון מול הנחות. בפרק הזמן בין נקדה II לבין תחילת השושלת הראשונה, התקופה בה החברה המצרית התאחדה למדינה תחת שליט אחד, החלו להופיע חפצים מעוטרים כמו לוחות שחיקה, ראשי אלה, מסרקים מעצם או משנהב, תוויות עצם או שנהב, תווי יוצר ועוד, וכן ציורי קיר ואומנות סלע, המדגימים קונפליקט אגרסיבי זה בסצינות של צייד או ריסון חיות בר, חיות בר מול חיות מבוייתות, קרבות בין אנשים, וכן סצינות המדגימות את עליונות המלך המצרי על אויביו. רובן המוחלט של ייצוגי המלך עצמו נעשו בהתחלה באופן בלתי ישיר, בצורה של סמלים זואומורפיים, כשהוא מיוצג בתור אריה או שור הנוגח באויביו (Fairervis 1991: 16–17; Baines 1995a: 112; Schroer and Keel 2005: 179). במהלך היווסדות המדינה המצרית, האידיאולוגיה המדינית ביקשה להגדיר את מצרים ואת דרך החיים המצרית על ידי ניגודם לא עם חיות פרא, אלא עם זרים. לכן, החל מתקופתו של נערמר, האויב הכאוטי תואר כאויב אנושי, כנוע ונחות (Wilkinson 2002: 518; Wengrow)

215–216: 2006), הקבלה שהלכה והתפתחה לאורך כל התקופה הפרעונית, והתבטאה בדרך כלל במוטיב המלך המכה את אוייביו (Hall 1986; Gilbert 2004: 88–115).

הקשר הסימבולי של הצייד, שהיה פעילות של המדבר, היה הניגוד בין מצרים לבין העולם החיצוני, בין האזור המיושב לאזור הפראי והלא מיושב, בין משכנם של החיים למשכנם של המתים (Baines 2004: 10). משימת הצייד היתה עדות לעליונות הפיזית של הצייד על הכוחות הרוחניים של עולם החיות, וצייד מוצלח נתן לגיטימציה לכוחו של השליט והוכיח את אומץ ליבו, מיומנותו ויכולתו להגן על האנשים תחת חסותו (Decker 2001; Altenmüller 1992). סימבוליקה של צייד בעלי חיים כחלק ממסר אידיאולוגי לא באה לידי ביטוי רק באומנות. מבית הקברות של הירקונפוליס בקברים מתקופת נקדה II מגיעות עדויות על קבורת בעלי חיים, מבויתים ופראיים, הקבורים יחד עם האנשים. אחת התיאוריות לתופעה זו היא שהחיות הקבורות שימשו כ'פרסים' עבור צייד אמיתי או מבוים, שסימל את השליטה על הכאוס (van Neer *et al.* 2004: 116). ציד חיות בר, החזקתן בשבי והקרבתן כקורבן, נראו כהפגנת כוח ושליטה על הטבע (Flores 2003: 120; *ibid.*: 63).

האומנות המצרית הקדם-שושלתית שופעת דוגמאות לרעיון הקונפליקט האגרסיבי בין הסדר לכאוס—ה'אחר', רובן על חפצים מלכותיים מובהקים (Baines 2004: 7–8). אתאר כאן רק מספר דוגמאות, המבטאות את האידאולוגיה הקדם-שושלתית.

אחת הדוגמאות החשובות והקדומות ביותר לרעיונות מלחמת הסדר בכאוס, הבאים לידי ביטוי בסצינות של לחימה, צייד, והכאה או טבח טקסי של אוייבים, היא ציורי הקיר מקבר 100 בהירקונפוליס (Quibell and Green 1902: 20–23, pls. 75–79; Smith 1949: 123–125; Asselberghs 1961: 80–93, 272–273, pls. XXIV–XXV; Ciałowicz 1998: 3.7), המתוארכים לנקדה IIC או IID. קבוצות של אנשים ושל חיות מצוירות במקומות שונים על הקיר—כוחות מאיימים, חלקם בצורות של חיות מדבר וחלקם בדמויות אדם. בין שאר הסצינות נראית דמות המכוונת חבטה באלה לעבר שלוש דמויות קטנות יותר, קשורות ומכופפות; דמות אדם המרסן שני אריות (מוטיב 'אדון החיות'); תיאורי קרבות, לכידה והכנעה (Kemp 1991: 47, 38–41). הסצינות מדגימות את הנצחון ואת עליונות השליט על אנשים ובעלי חיים (Ciałowicz 1998: 274–275).

תיאורי קרבות דומים ודוגמא טובה נוספת לאגרסיביות סימבולית של חיות ואנשים, מופיעים על ידי הסכין מגבל אל-ארק (Asselberghs 1961: 94–126, 274–277, pls. XXXVIII–XLI; Sievertsen 1992); ראה **איור 3.36**), המתוארכת כנראה לסוף נקדה II. ידית שנהב זו מתארת דמויות אדם בעת לחימה בצד אחד, ובצד השני סצינת צייד הכוללת הן אנשים והן חיות, חלקן מבויתות וחלקן פראיות. כמו כן, מתואר אדם כשהוא מחזיק חבל, שכנראה מרסן חיה שנמצאת בצד השני, ועל ידי כך מקשר בין הרעיונות שעומדים מאחורי שני צידי הידית (Murnane 1987: 263). צידה השני של הידית מתאר אדם המרסן שני אריות משני צידיו (שוב מוטיב 'אדון החיות'), וכן מתוארים כלבים, איילים ואריות. ידית-סכין אחרת, שנמצאה באבידוס (Dreyer et al. 1998: 98–100, fig. 7, pl. 5: a, b), מתארת אף היא סצינת צייד, בה שני אנשים עם חבלים לוכדים קבוצה של חיות פרא. דוגמא למוטיב האגרסיבי של בדמותם של שבויים כפותים מופיע על ידי-סכין אחרת, שנמצאה במצבור הגדול בהירקונפוליס (Whitehouse 2002), ועליה נראים שבויים כפותים ואנשים השומרים עליהם.

אותם רעיונות בדיוק מופיעים גם על גבי לוחות השחיקה מתקופת נקדה III. פלטת נערמר (Quibell 1898: 81–84; Smith 1949: 113; Köhler 2002); ראה **איור 3.12**), שנמצאה במצבור המרכזי במקדש בהירקונפוליס, כוללת מספר אלמנטים החשובים לענייננו. בצידה האחד מופיע המלך כשהוא תופס בשיערו שבוי אסייתי ערום ומזוקן, ועומד להכות אותו עם אלה. מימין לו המלך מיוצג כבו הורוס השולט באויבים הכנועים. בחלק התחתון של צד זה מיוצגים שני אויבים רצים חסרי אונים. בצידו השני של לוח השחיקה מתואר שור כשהוא שובר את החומה של עיר מבוצרת ורומס אויב חסר ישע. החלק המרכזי מתאר שתי חיות מיתיות, פנתרים עם צוואר מתעקל כשל נחש (המכונים 'serpopards'), מרוסנים על ידי שתי דמויות. בחלק העליון, המלך נראה בתהלוכה, כשהוא מתקרב לקראת שתי שורות של אנשים הרוגים כשידיהם קשורות וראשיהם הערופים מונחים בין רגליהם. פלטת הקרב (Asselberghs 1961: 206–216, 289, pls. LXXXVI–LXXXIX); ראה **איור 3.29**), שמוצאה כנראה באבידוס, מתוארכת מעט לפני פלטת נערמר. בצד אחד מופיעות שתי גירפות עם עץ דקל ביניהן, ובצד השני מתוארת סצינת לחימה. מצד שמאל למעלה מופיעות דמויות שכובות של אנשים ערומים ועוד שני שבויים ערומים הנדחפים ימינה על ידי נסי הורוס ותות'. בצד ימין למטה מופיע שבוי ערום הנדחף שמאלה על ידי אדם הלבוש בגד ארוך מעוטר. בחלק התחתון מתוארים אנשים נהרגים כשהם מותקפים על ידי אריה ונשרים. פלטת השור

; Asselberghs 1961: 224–226, 290, pl. XCIII; Petrie 1953: 11, 15, pls. G17–18; Smith 1949: 112) ראה **איור 3.27**), אף היא מתוארכת לתקופה קרובה לזו של פלטת נערמר, מתארת בחלק העליון של שני צידיה שור הרוסס אדם נופל. דוגמא נוספת למאבק בין הסדר לכאוס נראית גם על פלטת הציידים (Smith 1949; Petrie 1953: 14, pl. E; Davis 1992: 94, fig. 28; 97) ראה **איור 3.9**), שם מתוארים אנשים האוחזים בכלי נשק שונים ומאיימים על חיות פרא. פלטת שני הכלבים (Asselberghs 1961: figs. 70–71, pls. LXX–LXXI; Ciałowicz 1991: 43–46; Houlihan 1996: 49, pl. 1) ופלטת ארבעת הכלבים (Petrie 1953: pls. B8, C9; Asselberghs 1961: figs. 129–130; Houlihan 1996: 74, fig. 54) ראה **איור 3.34**) יוצרות סביבה שלמה עם מאפיינים על-טבעיים למחצה, הממוסגרת בתבליטים של כלבי צייד. לוחות שחיקה אלו מתארים את העימות הלא שווה בין החזקים לחלשים (Kemp 1991: 48, fig. 14).

אומנות סלע במצרים ובנוביה מדגימה גם היא את אותו עולם מושגים, ולשם דוגמא אתייחס לשני מצבורים חשובים—בגבל שייח' סולימאן ובגבל ג'אוטי. חרותות הסלע מגבל שייח' סולימאן בנוביה מראות סרח' ומעליו בז, שבוי עם ידיו קשורות מאחורי גבו ההולך לקראת מה שפורש כבריכה או מאגר של מים, שני סימני עיר הנשלטים על ידי בז וסמל האל חונס (Khons), ובצד הימני מתוארת סירה עם אויבים מתים מתחתיה (Murnane 1987: 263–264, 282–285, figs. 1A, 1B) ראה **איור 3.60**). גרפיטי זה מתוארך לתקופת המלך גיר (Arkell 1950: 28–30), כלומר תחילת השושלת הראשונה, או מוקדם יותר, לנקדה IIIB1 (Murnane 1987: 282–284; Köhler 2002: 502). חרותות סלע נוספות, המתוארכות לנקדה IIIA1, נמצאו במצרים העליונה, ליד לוקסור, בגבל ג'אוטי (Gebel Tjauty). החרותות מתארות, בין השאר, שלושה בזים ואדם המחזיק מוט ארוך, אנטילופות וציפורים, וכן עקרב, ודמות אדם המחזיק אף הוא מוט ארוך מול ייצוג שחלקו אבד, אך הוא כנראה מתאר נס על עמוד. ציפור ארוכת צוואר עם נחש במקורה מופיעה במרכז חלק זה, ואחריה שבוי כפות מוחזק בחבל על ידי דמות מזוקנת קצרת שיער, המחזיקה אלה בידה. ביניהם מופיע ראש של שור על עמוד (Darnell and Darnell 1996: 10–19, pls. 9–11) ראה **איור 3.21**). התיאור פורש כהקבלה בין צייד של חיות המדבר ה'כאוטיות' לבין לחימה באויבים וניצחון, בדומה לתיאור שנראה בקבר 100 בהירקונפוליס.

לדעתי, קיים קשר הדוק בין האיקונוגרפיה המצרית הקדם-שושלתית לבין רצפת החרותות ממגידו. רעיונות של צייד או לחימה, לכידת אויבים, עוצמת השליט המצרי והקונפליקט בין חיות בר לחיות מבויתות,

מופיעים על גבי האריחים. הסצינות ממגידו מהוות 'תקציר' לנרטיב מפורט יותר. לדוגמא, הסצינה המתארת אריה רוכן מעל אדם, המתגונן בפניו עם מגן או נשק מסויים (ראה **איור 2.23**). המשמעות של ציור זה מתבהרת לאחר בחינת המקור המצרי של הסצינה, בה הפרעה המנצח והחזק מופיע בדמות האריה הרומס את האויב (Schroer and Keel 2005: 23–24, figs. 1–2; 179, 224), כמו בפלטת הקרב, בה האריה בתור ייצוג של המלך החזק, מתקיף אדם חסר אונים. מקבילה נוספת מופיעה על כלי חרס מנקדה (Petrie 1896: pl. LI no. 1915; 7; ראה **איור 3.30**). מוטיב השור המייצג גם הוא את המלך המצרי החזק מופיע בתדירות גבוהה בחרותות, ואף בסגנון דומה לתיאורי השור באומנות המצרית. חיות בר וחיות מבויתות מופיעות בחרותות, כפי שראינו. תיאורי הציידים או הלוחמים (ראה **איורים 2.15, 2.20**) מתאימים גם כן לרעיונות האידיאולוגיים המצריים שתוארו לעיל, וכמו כן האנשים כרותי הראש (ראה **איור 2.18**) נראים כאוייביו המובסים של המלך המצרי, בדומה לאלו המתוארים בפלטת נערמר.

3.2. סיכום

הדמיון הויזואלי בין הציורים ממגידו לבין תיאורים במדיה שונים באומנות המצרית הקדם-שושלתית הינו ניכר. אופן תיאור דמויות האדם בייחוד מזכיר את דמויות האדם כפי שהן מתוארות לפי הקונבנציה המצרית, בעלי החיים המתוארים במגידו מוכרים כולם ממצרים ומהאומנות המצרית, חלקן אף מתוארות בצורה דומה, וכן רבים מהסימנים והדגמים מוכרים ממצרים, בעיקר בתור תווי יוצר. מעבר לכך, נראה כי קיים קשר רעיוני חזק בין חרותות מגידו לבין שלל החפצים המצריים הקדם-שושלתיים ולאומנות הסלע במצרים—הרעיון של עצירת כוחות הכאוס והחלפת אי-הסדר בסדר, וכן רעיון עוצמת השלטון המצרי ועליונותו על עמים אחרים. קמפינסקי ובק התייחסו גם למוטיבים צפוניים בחפשים את המקור לציורים ממגידו. בק השוותה את הדמות עם הרומח (ראה **איור 2.21**) לתיאור השליט מאורוק (בק 1995: 11; ראה **איור 3.20**) על סמך החנית הארוכה אותה בה הוא אוחז, למרות שבתיאור ממגידו החנית מוחזקת במהופך לחנית בתיאור מאורוק. בנוסף, היא משווה את תיאורי דמויות האדם ממגידו לדמות חרותה על גבי לוח טין, אף הוא מאורוק, ומראה כי קיים דמיון בתיאור החגורה העבה, הפנים המחודדות ואופן תיאור הידיים (שם: 10–11). קמפינסקי העלה את האפשרויות כי אותה דמות עם הרומח היא ייצוג מוקדם של אישתר, כי חלק מהסמלים החרותיים הם

'לוגוגרמות' שמקורן האפשרי הוא צפון סוריה או ארם-נהריים, וכן כי תיאורי השוורים יכולים להיות ייצוגים מוקדמים של האל בעל-הדד (קמפינסקי 1993: 162–163). רעיונותיו של קמפינסקי הינם כוללניים מאוד, והשוואותיה של בק—פרטניות מאוד, ונראה כי יש מקום להתייחסות יסודית יותר לאומנות צפונית בעריכת השוואה מקיפה בין אומנות זו לבין חרותות מגידו.

אכן, חלק מהמוטיבים המופיעים בציורים ממגידו מוכרים לנו גם ממסופוטמיה—ואולי כאן המקום לדון בקצרה על הקשר בין מסופוטמיה ומצרים באותה תקופה, וכיצד, לדעתי, השפיע קשר זה על האומנות במגידו. האומנות המצרית הקדם-שושלתית כוללת מוטיבים רבים שמקורם במסופוטמיה—מוטיבים כמו 'אדון החיות' (אדם השולט בחיות משני צידיו), הפנתרים או האריות בעלי צווארי זוחלים ('serpopards'), הגריפון המכונף, נחשים מפותלים סביב רוזטות, שבויים כורעי ברך כפותים, והאריה התוקף אדם. השפעה מסופוטמית זו על מצרים מקורה בחפצים מסופוטמיים (וגם אירניים), ובייחוד חותמות גליל וחותמים, שהחלו להופיע במצרים בנקדה IIC–D, דרך מסלול שעבר במישור החוף של הים התיכון או במסלול סביב חצי האי ערב (Moorey 1987; Davis 1992: 23–24). כלי חרס טבועים ששימשו למסחר הגיעו עד לגיזה במצרים (Boehmer 1974; Collon 1987: 24). קרמיקה מיובאת, ייבוא לאפיס-לזולי ואובסידיאן, מצביעים על הקשר שהיה בין מצרים לבין אזור מסופוטמיה כבר החל מנקדה II (Guyot 2004: 82–85). קשר ישיר בין מצרים למסופוטמיה נראה גם בעדויות מבוטו שבדלתא, בהן נראה הקשר בין יישוב זה לבין תרבות אורוק במהלך תקופת נקדה IIB–D (אורוק IV–VII). חרסים מחופים אדום עם עיטור ספירלי לבן, 'בקבוקי חרס' שהוכנסו לתוך קירות מבנים מקודשים ו'מסמרי חרס' ששימשו לעיטור מבני לבנים (von der Way 1987: 247–250; Faltings 1998), כולם מוכרים כתופעה מסופוטמית ומצביעים על קשר מסחרי חזק בין שני האזורים, אם לא על התיישבות 'אורוקית' של ממש בצפון מצרים.

אם כן, מעבר המוטיבים האומנותיים היה חלק מתופעה רחבה יותר, אשר התרחשה באזורי הפריפריה של התפשטות התרבות המסופוטמית בתקופת אורוק המאוחרת (Late Uruk) (Wengrow 2006: 141–142). מצרים ומסופוטמיה היו בקשרים במהלך התקופה הפורמטיבית של התרבות המצרית, שהושפעה מאוד מתפיסות זרות בתקופת התחזקות השלטון המרכזי (Frankfort 1939: 292). האומן המצרי אמנם הושפע והשתמש במוטיבים הזרים שהגיעו למצרים, אך הוא השתמש בהם באופן עצמאי כשהוא משנה את המשמעות המקורית שלהם על ידי שיוכם למסגרת יצירתית חדשה (Davis 1992: 24). המצרים לקחו רעיונות מתוך

האיקונוגרפיה המסופוטמית אך אימצו אותם לעצמם בהתאמה לתפיסת העולם הקיימת שלהם. הרעיון האומנותי עבר—אבל לא המבנה האידיאולוגי. לכן, הופעת מוטיבים אלו בחרותות מגידו קשורה ישירות לתפיסת העולם והקנון האומנותי המצריים, והקשר למסופוטמיה הוא עקיף ואינו בעל משמעות לענייננו. האומנות המצרית הקדם-שושלתית טעונה במשמעויות אידיאולוגיות: תיאורי הצייד, הלחימה, ההכנעה, הריסון, המתח בין הפראי למבוית—כולם קשורים אידיאולוגית. מאפיין ברור של האומנות הזו הוא המוטיב האגרסיבי, שלא בא לידי ביטוי רק בתיאורים האמנותיים אלא גם בחפצים עצמם—כמו ידיות-סכין וראשי אלה, שאף אם לא היו בשימוש והיו סמליים בלבד, ביטאו גם הם את התוקפנות המאפיינת את רוח התקופה במצרים (Baines 2004: 11). יש להתבונן בחפצים אלו ובאומנות הזו מתוך ההקשר החברתי-פוליטי-דתי של מצרים באותה תקופה. המצרים תפסו את עצמם כנציגים של הכוחות החיוביים של הסדר ביקום, בניגוד לזרים, המייצגים את הכאוס—הכוח ההרסני ביקום. הקונפליקט בין הכאוס והסדר, הנחיתות של אנשים זרים וכוחו של המלך המצרי הם רעיונות המשתקפים היטב באומנות המצרית, ונראה שזהו המקרה גם ברצפת החרותות.

בחלק הבא של העבודה אראה כי הקשר המצרי למגידו לא מסתכם רק בחרותות, אלא משתקף גם מהממצא המצרי בשכבות הב"ק 1' בתל. כמו כן, אדון בקשר בין מצרים לבין צפון הארץ באותה תקופה ובאופיו. לאור העדויות אותן אציג, אדון בפרשנות אפשרית להופעת החרותות במגידו.

4. דיון

בפרק הקודם ערכתי השוואה מקיפה בין חרותות מגידו ובין האומנות המצרית הקדם-שושלתית. אך כמובן שאם אכן היתה נוכחות מצרית במגידו, אנו מצפים למצוא עבודה עדויות נוספות: האם ישנם ממצאים נוספים משכבות הב"ק 1' ממגידו התומכים ברעיון הנוכחות המצרית? האם קיימת השפעה או נוכחות מצרית באזורים אחרים בצפון הארץ, האזור המרוחק מהקולוניה המצרית של הדרום? האם ניתן למצוא במצרים עדויות לקשר עם צפון הלבנט? ואם כן, כיצד קשר זה בא לידי ביטוי? בחלק זה של העבודה אתמקד בשאלות אלו, על מנת לצייר תמונה רחבה יותר של אופי הנוכחות המצרית במגידו, והאופן בו היא משתלבת עם היישות המצרית בלבנט בתקופה זו.

4.1. ממצא מצרי ודמוי-מצרי במגידו

ההשפעה המצרית במגידו בב"ק 1' לא באה לידי ביטוי רק בחרותות המקדש. ממצאים מצריים בשכבות התקופה השונות—כלומר J-2 עד J-4—נחשפו בחפירות האתר, החל מחפירות לאוד ועד עונות החפירה של השנים האחרונות. ממצאים המצריים התגלו באותה שכבה של רצפת החרותות (J-2), וכן בשכבות בב"ק 1' המאוחרות יותר לרצפה, אך עדיין קשורות לקונטקסט של התקופה (J-3, J-4). ממצאים אלו נמצאו בשכבות הממוקמות באופן ישיר על הרצפה, או באזורים אחרים במתחם המקודש של הב"ק 1'. הם כוללים ראשי אלה, חרב נחושת, חרוזי פאיינס, קמיעות, כף קוסמטית משנהב, טביעות חותם בסגנון מצרי, כלי אבן, חרסים חרותים אשר כמה מהם כוללים מוטיבים מצריים, קרמיקה מצרית ובעיקר כלים בסגנון מצרי, שנמצאו במקדש מאוחר יותר מאותה תקופה, וכמו כן—מכלול הצור מאותה שכבה כולל כמות משמעותית של כלים מצריים או שילוב בין סגנון מקומי למצרי. להלן פירוט הממצא המצרי בשכבות בב"ק 1' במגידו:

ראשי אלה :

המשלחת של לאוד מצאה שלושה ראשי אלה (Loud 1948: pl. 270: 2–4), באזור המתחם המקודש : ראש אלה בצורת דיסק (2: pl. 270: ibid.), מאבן שחורה ולבנה, התגלה בתוך חדר 4047 של שכבה XIX ; ראש אלה נוסף (3: pl. 270: ibid.), מאבן גיר, התגלה באופן ישיר על רצפת החרויות (לוקוס 4008), וראש אלה מבהט (4: pl. 270: ibid.) התגלה בלוקוס 4033, הלוקוס שמעל רצפה 4008 (שכבה XVIII). בחפירות 1996 התגלו שלושה ראשי אלה מאבן גיר בשכבה J-4, ואחד מאבן גבישית משכבה לא ידועה (Sass 2000: 382, fig. 12.22: 8–11). בחפירות 1998–2000 התגלו שני ראשי אלה נוספים בשטח J (Sass and Cinamon 2006: 686–687, fig. 18.33: 398–399), אם כי לא מקונטקסט מסודר. בסך הכל, התגלו בין שבעה לתשעה שברים שונים של ראשי אלה בשכבות ב"ק 1' במגידו. לפי קמפינסקי, חפצי ערך אלו הוגשו כמנחה למקדש (כמו בעין גדי, ערב והעי; קמפינסקי 1993: 163). בעוד ראשי האלה העשויים אבן גיר יכולים להיות גם מקומיים, ראש האלה העשוי בהט הינו מצרי בבירור. ראשי אלה התגלו במצרים בקונטקסט של מקדשים, למשל ב'מצבור הגדולי' בהירקונופוליס (Adams 1974: 5–13, pls. 5–6) ובמקדש בתל איברהים עוואד (van Haarlem 1995: 45; 1998: 12).

חרב או ראש רומח מנחושת :

ראש רומח מנחושת (1: pl. 283: Loud 1948) התגלו על גבי מתקן עגול (4034) בקוטר של שלושה מטרים, שהיה ממוקם על גבי הרצפה. מקור ראש רומח זה הוא ככל הנראה מצרי. לאוד שייך מכלול זה לשכבה XVIII (ibid.: 66), אך לאחר החפירות המחודשות של משלחת אוניברסיטת תל-אביב, המכלול שוייך לשלב השני של המתחם המקודש, הוא השלב המאוחר של שכבה XIX—כלומר שכבה J-3 (Finkelstein and Ussishkin 2000a: 52). חרב זו מתקשרת למכלול כלי הנשק מנחושת מב"ק 1' שנמצאו בכפר מונש (Hestrin and Tadmor 1963; Tadmor 2002), והיא משוות לראשי הרמחים שנכללו במטמון (סבן 2003: 175–176). פיליפ תיארך את ראש הרומח לתקופת הב"ק 1א' (Philip 1989: 80–81, fig. 58), אך לאור החפירות המחודשות בשטח J ועידון הסטרטיגרפיה, סבן מתארך אותה לב"ק 1' (סבן 2003: 176). ביחד עם ראש רומח זה התגלו גם מספר חרוזי פאיינס, אך אין לדעת אם הם מקומיים או מצריים.

קמיעות:

שני קמיעות, אשר התגלו מחוץ לקונטקסט מסודר באזור בו רוב הקרמיקה תוארכה לב"ק 1, כנראה יובאו ממצרים של הממלכה הקדומה. מדובר בשני תליונים: האחד מבהט, והוא מתאר אולי ראש של שור; השני הוא מאבן ירוקה, אולי מלכית, בצורת צפרדע (Sass 2000: 388, fig. 12.27: 20–21).

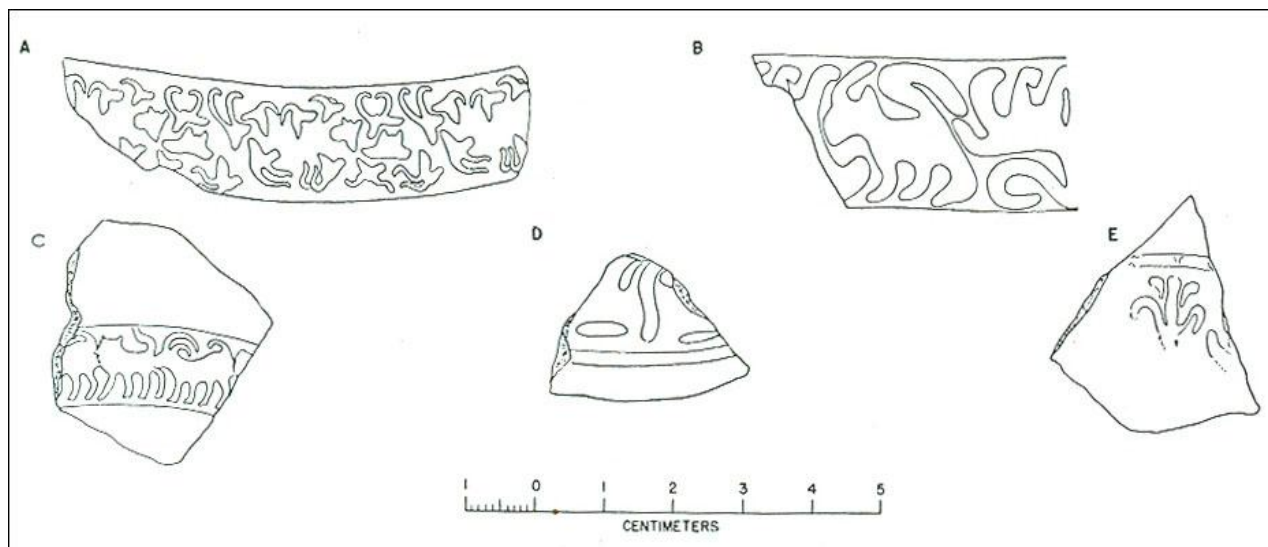
כף קוסמטית משנהב:

בחפירות המחודשות בשטח J התגלה שבר של כף קוסמטית מצרית משנהב, האופיינית בסוגה לשושלת הראשונה (Sass and Cinamon 2006: 406–407, fig. 18.37: 773). שבר זה הוא הקצה של ידית הכף, והוא מעוצב בצורת רגל שור. ההקשר הסטריגרפי של ממצא זה אינו ברור.

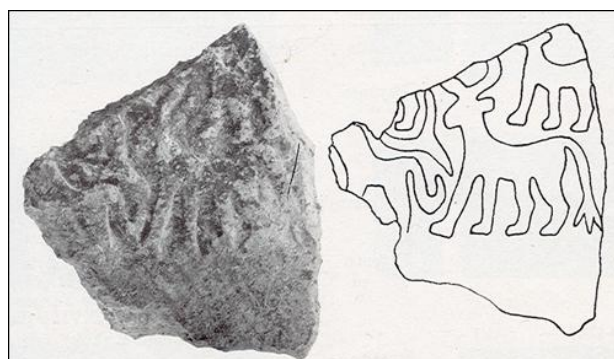
טביעות חותם:

מספר טביעות חותם על קרמיקה נמצאו ב'שלב V' (Engberg and Shipton 1934a: 28, fig. 10: A–E); **איור 4.1**, טביעת חותם נוספת שהתגלתה בשכבה XI ושוייכה על ידי לאוד לשכבה XIX (Loud 1948: pl. 160: 4); **איור 4.2** וכן טביעה נוספת משכבה III (Sass 2000: 409–410, fig. 12.45; Joffe 2000b: 421–422) תוארכו כולן לב"ק 1 (Ben-Tor 1978: 37–45). דגמי הטביעות כוללים ראשי בעלי חיים, עם או בלי קרניים; בעלי חיים בסידור *tête-bêche*; שורה של חיות דמויות עז וכלב; שור וכנראה אריה לפניו; דגמים פרחוניים. במסופוטמיה ואירן קיימות חותמות וטביעות חותם רבות אותן ניתן להשוות עם אלו שנמצאו במגידו (Engberg and Shipton 1934a: 31), בסגנון השייך לתקופה השושלתית הקדומה (Frankfort 1939: 231; Engberg and Shipton 1934b).

שתי טביעות חותם ממגידו כוללות מוטיב של שורת בעלי חיים לא זהים, כשחיה אחת נושכת את זו שאחריה (Engberg and Shipton 1934a: 28, fig. 10: C; 32, fig. 11: C; Sass 2000: 409–410, fig. 12.45). אנו מוצאים מוטיב זה בזוגות של בעלי חיים על טביעות חותם מאורוק, אך ייצוג דומה של זוגות בעלי חיים מתואר גם על ידית הסכין מגבל אל-טריף (Gebel el-Tarif) שבמצרים (Quibell 1905: 237). חיות לא זהות שהולכות אחת אחרי השניה בשורה, כשזנבן מונח על גבן, וכל חיה נושכת את זו שאחריה, מוכרות מידיות שנהב מפוסלות של כפות מבלאס, נקדה וגבליין (Petrie 1896: pl. LXI: 2–3; Bissing 1935: pl.).

איור 4.1. טביעות חותם על קרמיקה ממגידו (עי"פ: Engberg and Shipton 1934a: 28, fig. 10: A-E).

איור 4.2. טביעת חותם על קרמיקה ממגידו (עי"פ: Loud 1948: pl. 160: 4).

66 (VII). על גבי טביעת חותם נוספת (Loud 1948: pl. 160: 4) מתואר שור בעל זנב ארוך, ראשו מתואר בפרופיל, והקרניים מתוארות באופן חזיתי. מעליו מתואר בעל חיים נוסף באופן חלקי, ותיאור חלקי נוסף של בעל חיים מופיע לצד השור—כנראה אריה או נמר. בק (Beck 1975: 4) משווה סצינה זו לעיטורי השנהב מהירקונפוליס (Quibell and Petrie 1900: pl. XII: 2; XVI: 2; XVII: 2), שם השור מתואר עם קרניו במראה חזיתי, וגם מדובר בסצינה ללא רגיסטרים. תיאורי שוורים באופן דומה מופיע בחפצים מצריים רבים נוספים מהתקופה (ראה פרק 3). שתי טביעות חותם נוספות ממגידו (Engberg and Shipton 1934a: 28, fig. 10: D–E) מייצג קבוצת פפירוסים: שלושה גבעולים זקופים ושניים מכופפים; ומכאן היא יוצרת את הקשר עם דגמים דומים במצרים

Emery 1954: 120, fig. 4). קבוצת פפירוסים מסוג זה מופיע בחותם על קנקן של המלכים גיט (Beck 1975: 4).

170, no. 28) וחור-אחע (Emery 1961: 57, fig. 18a), וכן על ראש האלה של מלך עקרב (ibid.: 43, fig. 3). ניתן לראות כי המוטיבים המופיעים בטביעות החותם ממגידו מושפעים מדגמים מצריים, וכי הם היו מוכרים ליוצרי החותמות ממגידו. אם הנחה זו נכונה, ניתן להסיק שטביעות חותם אלו הינן חיקוי מקומי של המוטיב המצרי, על סמך היכרות עם החותמות המצריות, מסקנה המחזקת את ההנחה כי מצרים נכחו במגידו. אנגברג ושיפטון (Engberg and Shipton 1934a: 38) ובק (Beck 1975: 3–4) מציינים את הדמיון הרעיוני בין טביעות החותם של מגידו לבין טביעות חותם ושנהבים מגולפים של התקופה המקבילה במצרים. מוטיבים אלו אומצו על ידי המצרים בהשראת חותמות מסופוטמיות (וראה לעיל).

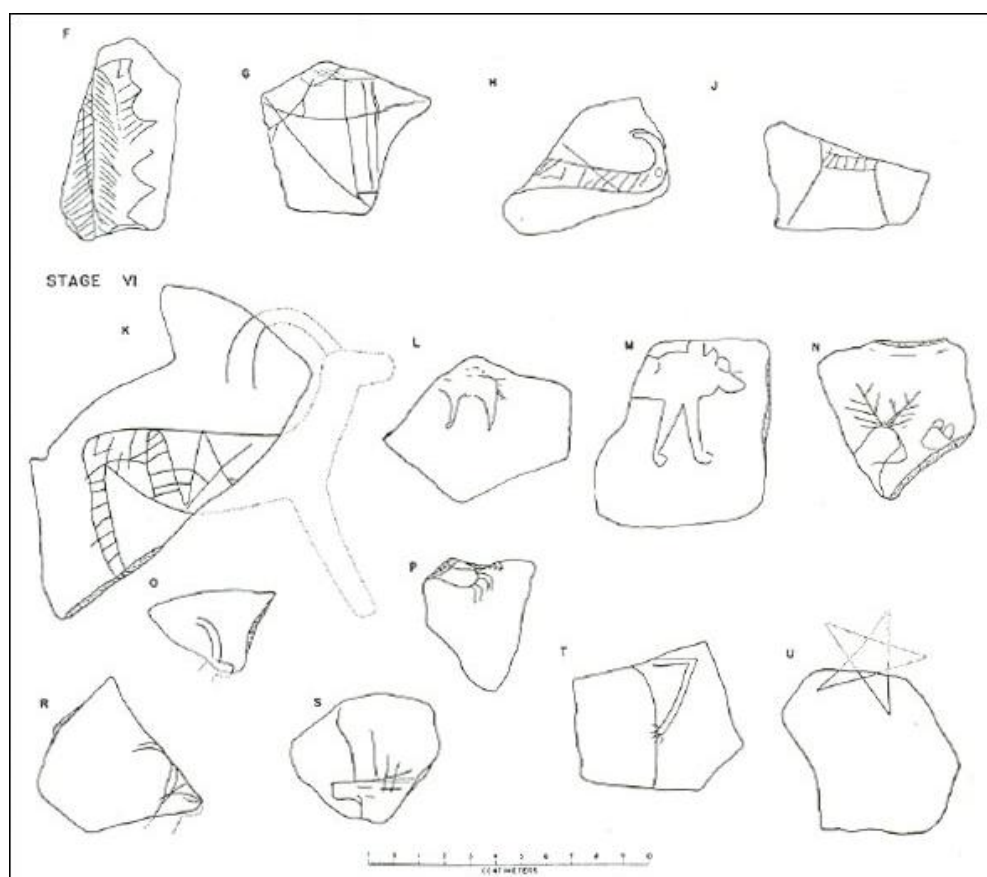
כלי אבן:

שפה של קנקן צילינדר מוצרי עשוי בהט נמצאה בשכבה XVIII במגידו (Loud 1948: pl. 258: 1). לפי העיטור התחום בתוך הרצועה המקיפה את צוואר הכלי, הכלי דומה לכלים מתחילת השושלת הראשונה במצרים; אך קנקנים מעוטרים גסים וצרים אופייניים יותר לשושלת השניה (Hennessy 1967: 60–61, pl. XVII: 14). בשל חוסר הסדר הסטרטיגרפי של שכבה XVIII, שרק בשנים האחרונות חולקה לתת-פאזות בב"ק 1ב' ולב"ק 3, קשה לדעת בוודאות האם הכלי משויך לב"ק 1 או לב"ק 3.

חרסים חרותים:

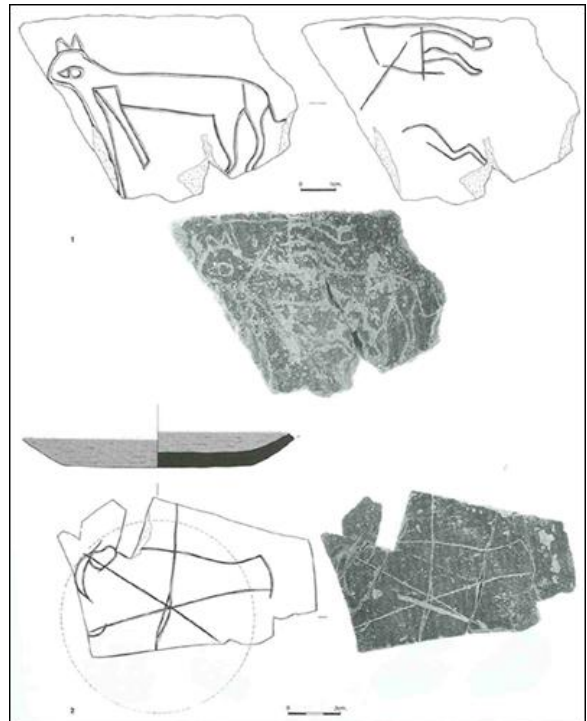
חרסים חרותים בדגמים שונים נמצאו בחפירות של לאוד וכן בחפירות של עונת 1996. בחפירות לאוד נחשפו מספר חרסים חרותים בקרבת אריחי הרצפה החרותים (איור 4.3). שניים מהחרסים כוללים תיאור של מה שנראה כחלקי סירות (Engberg and Shipton 1934a: 30, fig. 10: G, H). מוטיב הסירות הוא מוטיב מצרי מובהק—הסירות מתחילות להופיע במצרים בתחילת האלף הרביעי לפנה"ס, ובמקביל מופיעות בדגמים מצויירים על קרמיקה ממצרים העליונה (Landström 1970: 11–15) ובאומנות סלע במקומות רבים בדרום מצרים. בק הציעה ששני החרסים מתארים סירות של תקופת נקדה II–III (בק 1995: 11–12). מרקוס הסכים עם בק בנוגע לזיהוי הסירות על החרסים, וגם הציע שחזור לשניהם (Marcus 2002: 406, fig. 24.1). עם זאת, הציור על אחד החרסים (Engberg and Shipton 1934a: 30, fig. 10: H) יכול להתפרש גם כזנבו של עקרב

(Artzy 2002: 24). אפשרות זו קרובה גם היא לעולם התיאורים המצרי, ובתקופה זו בייחוד לתיאורי עקרבם הקשורים למלך עקרב. שני חרסים אחרים כוללים חלקים של דמויות אדם, בעלי מאפיינים דומים לאלו המופיעים על גבי אריחי הרצפה, בהשראה מצרית. חרס אחד (Engberg and Shipton 1934a: 30, fig. 10: J) כולל חלק מגוף אדם, הלוכש חגורה, והשני (ibid.: 30, fig. 10: T) מתאר יד עם מרפק מכופף ואצבעות כף היד מודגשות (ואולי יש לראותו במהופך מהאופן בו פורסם). חרס נוסף (ibid.: 30, fig. 10: M) מתאר בעל חיים שזוהה כבבון (בודנהימר 1949: 296), חיה המוכרת באותה תקופה רק ממצרים (שם: 66). עיטור גוף היעל על אחד החרסים (Engberg and Shipton 1934a: 30, fig. 10: K) מזכיר את עיטור הזיגוג המצרי המוכר מאומנות התקופה (ראה למשל: Friedman 2004: 156, fig. 16). חרס אחר (Engberg and Shipton 1934a: 30, fig. 10: U) מתאר ככל הנראה חלק של כוכב מחומש, דגם המופיע גם על אחד מאריחי הרצפה (ראה איור 2.20).

איור 4.3. חרסים חרותים ממגידו, חפירות לאוד (ע"פ: Engberg and Shipton 1934a: 30, fig. 10: F–U).

בחפירות שטח J בעונת 1996 התגלו שני חרסים חרותים נוספים, משכבה J-4 (Sass 2000: 412, fig. 12.48); **איור 4.4**. החרס הראשון (ibid.: fig. 12.48: 1) נחרת פעמיים לאחר הצריפה: החריתות הקדומות יותר מתארות גוף ורגל אנושיים, עם קו אלכסוני המייצג נשק—אולי סצינת ציד, והחריתות המאוחרות יותר מתארות בעל חיים הולך על ארבע, כנראה אריה. החרס השני (ibid.: fig. 12.48: 2) מתאר חריתה המזכירה בצורתה זנב של ציפור. אריה או נמר מתואר גם בטביעת החותם שנחשפה ב-1996 (Sass 2000: 409–410, fig. 12.45; Joffe 2000b: 421–422), כמו גם על עוד חותמות ב"ק 1 (Joffe 2001), וכן על שניים מהחרסים החרותים שנמצאו בחפירות הישנות (Engberg and Shipton 1934a: 28, fig. 10: M, N). לעומת זאת, אם אכן מדובר בסצינת הצייד, או אולי אפילו באריה המתקיף את האדם השוכב, אזי עולה תמונה דומה מאד לתיאורים דומים ממצרים (ראה לעיל), בדומה לסצינה המופיעה על אחת החרותות (ראה **איור 2.23**). גם יופה מצא שיש דמיון וקשר רעיוני בין סצינה זו לבין רעיונות הצייד או הקרב, כמו גם רעיונות הקשורים לשליטה כוחנית של האדם על החיה, המופיעים על כמה מהאריחים החרותים (Joffe 2000b: 422). לדמות הציפור בחרס השני אין מקבילות ממגידו, אך הוא מוצא דמיון מסויים בינה לבין תיאורי בז ההורוס המצרי (ibid.).

איור 4.4. חרסים חרותים ממגידו, עונת החפירות 1996 (ע"פ: Sass 2000: 412, fig. 12.48).

קרמיקה בסגנון מצרי:

קבוצה של 16 כלים בעלי טיפולוגיה מצרית, בייצור מקומי (Goren 2000), התגלתה בעונת החפירות של 1996 באחד המסדרונות של המקדש הגדול של שכבה J-4, המתוארך לפאזה האחרונה של ב"ק 1' באתר. יופה חילק את הכלים לחמישה סוגים: קערות בצורת לוטוס; קערות שקועות עם שפה מופשלת; קערות גבוהות; קנקנים גבוהים; קנקני אחסון עם שפה מעובה (Joffe 2000a: 171). על סמך מאפיינים טיפולוגיים הוא תיארך את מצבור הכלים לב"ק 1' (Joffe 2000a: 170–175), וגופנא הסכים עימו (Gophna 2000: 101). לעומתם, פינקלשטיין ואוסישקין תיארכו את המכלול לב"ק 3, על בסיס שיקולים סטרטיגרפיים (Finkelstein and Ussishkin 2000a: 65–67). לאחר חידוש החפירות בעונות 1998–2000, ועידון הסטרטיגרפיה של מקדש J-4, נראה כי מכלול הכלים שייך לשכבת ביניים בין J-5 ו-J-4—כלומר, לשלב מאוחר של ב"ק 1' (Finkelstein and Ussishkin 2003; Ilan and Goren 2003).

קנקן מצרי (Engberg and Shipton 1934a: 18, 22, fig. 6: 28E; Amiran 1974: 7, fig. 2: 11; 8, no. 1) לא זוהה לראשונה על ידי החופרים כמצרי, ומשתייך ככל הנראה לב"ק 1' (Ilan and Goren 2003: 45). לאחר בדיקות פטרוגרפיות התברר, כי קנקן זה זהה בהרכבו לכלים מהמכלול המצרי הגדול (ibid.: 47–48), כלומר מוצאו מאזור צפון הארץ. במגידו לא התגלתה עד כה קרמיקה מיובאת ממצרים בשכבות ב"ק 1', כפי שקורה באתרי דרום הארץ מאותה תקופה. מכלול כלים זה שונה ממכלולי הכלים המצריים או בסגנון מצרי מדרום כנען, וכנראה הוא בעל תפקיד מיוחד—סמלי או פולחני. זהו מכלול הכלים בסגנון המצרי היחיד שנמצא בקונטקסט מקודש (ibid.: 50). על בסיס מכלול קרמי זה, מסיק גופנא כי היתה במגידו התיישבות מצרית (Gophna 2000: 102).

צור מצרי:

באותה שכבה בה התגלה מצבור כלי החרס בסגנון מצרי, היינו J-4, התגלו גם כלי צור רבים אשר פורשו כתוצרים של תעשיית צור מצרית מקומית (Blockman and Groman-Yeroslavski 2006), שהתקיימה במקביל לתעשיית הצור הכנענית בב"ק 1'. תעשיית הצור המצרית, כפי שהיא באה לידי ביטוי במגידו, מאופיינת על ידי שני אלמנטים עיקריים: להבים ולהבונים קמורים ומפותלים, ולהבי מגל קטנים בעלי גב

וקטימות בשני הקצוות. לכלים מסוג זה נוספים גם מגרדים, המופיעים רק בשכבה זו וקשורים ככל הנראה גם הם לתעשייה המצרית. הבדל נוסף בין התעשייה המצרית לזו המקומית הוא בבחירת הצור הגולמי ליצור הכלים—חומר הגלם לייצור כלי הצור הנ"ל היה שונה ובאיכות גבוהה יותר מחומר הגלם שהיה בשימוש ליצור כלי צור במסורת המקומית (ibid.: 316).

להבים קטומים בשני קצותיהם, להבים קטומים בעלי גב ולהבונים מפותלים מהווים חלק מתעשיית הצור המצרית בב"ק 1. כלים מסוגים אלו נמצאו במיוחד במכלולי ב"ק 1 בדרום השפלה ובמישור החוף (Rosen 1997: 65–67), והם מהווים עדות לנוכחות מצרית באתרים בהם התגלו. המקבילה הקרובה ביותר בארץ למכלול זה נמצאה בתל ערני (Rosen 1988). מכלולים דומים של להבים ולהבונים מפותלים נמצאו במצרים התחתונה באתרים כמו מעאדי (Rizkana and Seeher 1988), בוטו ועוד (Schmidt 1986; 1992a; 1992b). מכלול זה של כלי צור ממגידו, אם אכן הוא תוצר של תעשייה מצרית, הינו ייחודי באתרי התקופה בצפון הארץ. קשה לקבוע האם יוצרי כלי הצור היו מצרים שחיו במגידו או אולי כנענים אשר חיקו את כלי הצור המצריים, אך סביר להניח כי מכלול זה מעיד על נוכחות של קהילה מצרית במקום (Blockman and Groman-Yeroslavski 2006: 341).

לסיכום :

הימצאותו של ממצא מצרי רב ומגוון בכל שכבות הב"ק 1 במגידו מצביע על השפעה מצרית מתמשכת באותה תקופה. רובו המוחלט של הממצא המצרי משכבות אלו מייצג חפצי יוקרה או חפצים בעלי ערך, זאת במקביל להיעדרות ממצא אדמיניסטרטיבי האופייני לאתרי הדרום—כמו חריתות סרח' מלכותיות על כלי חרס או בולות עם טביעות חותם מצריות. אופי זה של הממצא המצרי ממגידו מראה כי לא מדובר ביישוב עם קהילה מצרית גדולה—אלא בנוכחות מצרית קטנה וייצוגית, או בקשר סימבולי בין האליטה המקומית לבין המצרים.

4.2. קשרים בין צפון כנען לבין מצרים

תופעה זו של הימצאות ממצא מצרי ובייחוד חפצי יוקרה מצריים במגידו אינה מנותקת מן התמונה הכללית של אתרי הב"ק ב' בצפון הארץ. בקברי אסוויר, יישוב קרוב מאד למגידו, נמצא ממצא מצרי רב, כגון קרמיקה מצרית וקרמיקה בסגנון מצרי, כלי בהט וקלציט, קמיעות בהט, לוח שחיקה, תליונים ומאות חרוזי קרניאול (Yannai and Grozinger 2000: 160–162; Yannai and Braun 2001: 47; Yannai 2002a: 77; Yannai 2002b); ביוקנעם התגלה כלי אבן מצרי (שאולי מתוארך לב"ק 2) (בן-תור 1970); בתל אבו חרוז שבבקעת הירדן נמצאו חרסים של קרמיקה מצרית מיובאת וקרמיקה מקומית בסגנון מצרי (Fischer 2002) וכן ראשי אלה; ובתל בית ירח נמצא שבר כלי צילינדרי מבהט בשכבה המתוארכת לב"ק ב'. ממצאים מצריים אחרים המתוארכים לב"ק 1 נמצאו בקונטקסטים מאוחרים יותר (רפי גרינברג, מידע בע"פ).

אם נתבונן במצרים של אותה התקופה, נראה כי גם במעאדי קיימות עדויות לקשר בין אוכלוסית צפון כנען לבין האוכלוסיה המצרית, כלומר, ההשפעה לא היתה חד צדדית כי אם הדדית. תופעה יוצאת דופן באתר במעאדי היא שישה מבני אבן, אשר נבנו באופן חלקי או מלא מתחת למפלס האדמה, ובכניסה אליהם היו מדרגות. אחד המבנים שנחשפו היה יוצא דופן בתוכניתו מהמבנים האחרים (Badawi 2003; Hartung *et al.* 2003: 155–157, fig. 3). תוכנית מבנה זה הינה מלבנית עם פינות מעוגלות וגודלו 8.5×4 מ', והוא שקוע כשני מטרים מתחת לפני האדמה. לשטח זה נכנסו דרך מעבר עם מדרגות. שרידים של עמוד עץ נמצאו בתוך אחד משלוש הבורות הגדולים שמוקמו במרכז החדר, דבר המצביע על קיומו של גג. בעונת החפירות האחרונה במעאדי נחשף מבנה תת-קרקעי נוסף. מבנה זה שונה מזה שנחשף על ידי בדאווי, אך הוא כולל מסדרון המקורה בגג שנתמך על ידי ארבעה עמודי עץ, וכן החדר המרכזי בו מעט אליפטי בצורתו (Hartung 2004; 2006). כמו מבנה האבן שנתגלה על ידי בדאווי, גם למבנה תת-קרקעי זה אין מקבילות באתרים אחרים במצרים. הרטונג הבחין, כי המבנים האובאליים ממעאדי דומים מבחינה ארכיטקטונית למבנים הנפוצים במרכז וצפון הלבאנט בתקופת הב"ק 1 (Braun 1989; Watrin and Blin 2000; Hartung *et al.* 2003: 165; Watrin and Blin 2003: 563), כמו מבני האבן ביפתחאל (Braun 1989: 4) של הב"ק 1א' ועין שדוד (Braun 1985: 68–72) של תחילת הב"ק ב'. תוכנית הבניה הכללית של המבנים נראית דומה, כשדלת הכניסה ממוקמת בצד המוארך, ולא במרכז. בעין שדוד, למשל, נמצאו עדויות לשלושה עמודי עץ שתמכו בגגות המבנים

(ibid.), למרות שהעמודים נתמכו על ידי אריחי אבן ולא בורות, כמו במקרה של מעאדי. סגנון בניה זה ממעאדי, אשר לו מקבילות בב"ק בכנען, שייך לשכבת היישוב המאוחרת יותר במעאדי—כלומר לאותה התקופה בה התקיימו קשרי מסחר בין מצרים לבין דרום כנען (Hartung 2006: 42).

הקשר בין מעאדי ובין צפון כנען בא לידי ביטוי גם בממצא החומרי שהתגלה באתר. מעבר לקרמיקה כנענית מיובאת, שמקורה יכול להיות גם מדרום הארץ (קנקנים בעלי ידיעות זיו, למשל), וכן צור בעל טיפולוגיה כנענית (למשל: Rizkana and Seeher 1988: 16, 26–31, וכך גם בבוטו: 23: ibid.), נחשפו גם כמה קערות אשר נחשבו להיות חיקויים מקומיים של כלים ממורקים אפור (Esdraelon-Ware), משפחת כלים אופיינית לאתרי ב"ק 1א' בצפון הארץ (Rizkana and Seeher 1987: 77, pl. 55: 1, 3; Seeher 1990: 139; Braun 2002: 174). ממצאים אלו ומבנה האבן מצביעים על כך שקשרי החוץ של מעאדי הגיעו הרבה יותר רחוק ממה שחשבו עד היום (Hartung 2004: 353).

החלפת רעיונות ארכיטקטוניים בין הלבאנט לבין מצרים התחתונה בתקופה זו היא תופעה המשתלבת היטב עם התמונה הגדולה יותר של תנועה וסחר אינטנסיביים לאורך חוף הים התיכון (Wengrow 2006: 87). כבר בב"ק 1 יש קשרי מסחר בין מצרים לבין גבל, לפי הממצאים המצריים בגבל ולפי ההשפעה המסופוטמית על מצרים (Redford 1992: 38–43; Stager 1985: 173, 179; 1992: 40; Hendrickx and Bavay 2002: 73). אם סחר זה התרחש דרך היבשה, כפי שסטייגר ראה זאת (Stager 1992: 32), הוא עבר דרך צפון כנען, וסביר מאד להניח שהוא התבצע דרך ואדי ערה ועמק יזרעאל. אפשרות אחרת היא, שהסחר התבצע בדרך הים (Gophna and Liphshitz 1996; Gophna 2002). למרות שמגידו מרוחקת כ-25 ק"מ מהחוף, היתה לה שליטה על דרכי מעבר המובילים מחוף הים התיכון אל עמק הירדן ומעבר לו.

האתר במגידו היה בעל חשיבות אסטרטגית ממדרגה ראשונה—בשל מיקומו בכניסה / יציאה לואדי ערה, בקצהו הדרומי של עמק יזרעאל, הוא שומר על אחד המעברים המרכזיים בכיוון צפון-דרום, וחולש על אזור פורה גדול (Halpern 2000: 535), ועל כן היווה מקום אידאלי לתחנת דרכים מרכזית. בהיותה "העיר-מדינה הראשונה בכנען" (ibid.: 537) ו"יישות פוליטית מפותחת לחלוטין" (Finkelstein and Ussishkin 2000b: 584), מגידו לא נעלמה מעיני המצרים שנכחו בארץ, ואולי אף השפיעו על מרכזיותה באותה תקופה (Halpern 2000: 537).

לכן, כפי שהמצרים ביססו את עצמם בדרום כנען, הם הגיעו גם לאזורים אחרים—כמו צפון הארץ. תגלית כמו המטמון מכפר מונש מחזקת תיאוריה זו. זהו מטמון של חפצי נחושת, המתוארך לתקופת הב"ק 1ב'. המטמון הכיל כ-800 פריטים שונים (Hestrin and Tadmor 1963; Yeivin 1968: 40–48; Tadmor 2002; סבן 2003), וכלל כלי מתכת וכלי נשק בסגנון מצרי. הסטרין ותדמור (1963) הציעו לראות במטמון מכלול של כלי עבודה וכלי נשק של חיילים ופועלים מצריים שעסקו בכריתת עצים. לדעתן, זה מלמד על החשיבות שהיתה לכנען כספקית עץ של מצרים בתקופה הקדם-שושלתית. ייבין (1967: 214) קיבל את דעתן, אך הציע שהמטמון משקף את ציודה של יחידה צבאית, שנעה באזור בימי המלך עקרב או נערמר. כך גם יקותיאלי (forthcoming) מאמין, כי מדובר בעדות למשלחת מצרית שכללה חיילים ועובדים מצריים, שנשלחו לחקור את האזור הצפוני של הארץ.

אך האם היתה התיישבות מצרית של ממש בצפון הארץ, או רק קשרי סחר ו/או ביקורי מצרים באזורי הצפון? לפי ינאי, שמתייחס לממצא המצרי מאסוויר, מדובר בקשרי סחר בין המצרים של הקולוניה בדרום, לבין המקומיים שחיו באתרים עיקריים לאורך ה-'Via Maris' (Yannai and Grozinger 2000: 161). כלומר לדעתו לא מדובר בהתיישבות של מצרים באתרי הצפון, אלא רק סחר בקרמיקה ובחפצי יוקרה. כמו כן, לפיו, ההשפעה המצרית על אתרי צפון הארץ מקורה בקשר ישיר עם אתרי הקולוניה המצריים בדרום הארץ ואולי אף בקשר ישיר עם מצרים עצמה (Yannai 2002a: 77). לעומת זאת, לפי גופנא, הקרמיקה המקומית בסגנון מצרי והממצאים המצריים בתל אסוויר ובתל אבו-חרז, שהגיעו לאתרים אלו בדרכי סחר, מקורם באתר צפוני שהיה מיושב על ידי מצרים (Gophna 2000: 101). זאת ועוד, לדעתו של גופנא הנוכחות המצרית התפרשה לפחות עד עמק יזרעאל ובקעת הירדן המרכזית (ibid.: 103), ומכאן שההשפעה המצרית על אתרי הצפון מקורה בנוכחות מצרית של ממש באזור זה. נוכחות מצרית במגידו יכולה גם להסביר מדוע מגידו של הב"ק 1 לא שרדה את המעבר לב"ק 2 ואינה קיימת בתקופה זו: הזדהות עם המצרים ועם הערכים המצריים לא היו רלוונטיים יותר עם נסיגת המצרים מכנען בתחילת הב"ק 2. ירידת קרנה של מגידו כאתר פולחני בחסות המצרים גרמה להפסקת הפעילות באתר עד לב"ק 3, ומכאן שאולי זהותם של ה'סוכנים' הלא-מוגדרים של תהליך זה (Greenberg 2003: 21), בו דן גרינברג בהרחבה—היא מצרית. תיאורית הנוכחות המצרית של גופנא עולה בקנה אחד עם אומנות בסגנון מצרי במגידו—החרותות ממגידו משתלבות עם הרעיון של נוכחות מצרית מצומצמת וייצוגית בצפון הארץ.

4.3. משמעות חרותות מגידו

אם נצא מנקודת ההנחה שאכן היתה נוכחות מצרית בהיקף כזה או אחר בצפון הארץ בכלל ובמגידו בפרט, עדיין נותרה בעינה השאלה: מדוע חרתו המצרים ציורים אלו? או במלים אחרות—מה היתה המשמעות של הציורים? תשובה כללית וברורה עלתה כבר מתוך החלק הקודם של העבודה, שעסק בהשוואות הציורים לאומנות המצרית, ובייחוד החלק בו נידונה האידאולוגיה המצרית של אותה תקופה: למוטיבים החרותים על האריחים ממגידו היתה משמעות עבור המצרים שחרתו אותם, והם ייצגו את תפיסת העולם שלהם ואת האופן בו הם רואים את עצמם כנבדלים מהאוכלוסיה המקומית. אך יש מקום לנסות עוד יותר 'להכנס' לראשו של המצרי החי בכנען של אותה התקופה—מה הוא רצה להביע?

ראשית אתייחס לעניין ההקשר בו נמצאו האריחים המצויירים—הקשר של מקדש ופולחן. במצרים, מקדשים החלו להיות קיימים בנקדה III, אך קיימות עבורם מעט עדויות ארכיאולוגיות (O'Connor 2002: 8–10; Baines 1997: 219–221). חפצים רבים הטומנים בחובם משמעות אידאולוגית נמצאו במקדשים, בהם הוגשו ככל הנראה כמנחות—ביניהם לוחות שחיקה, ראשי אלה, חפצי עצם או שנהב מעוטרים ועוד. מצבור החפצים המפורסם ביותר ממצרים הקדם-שושליתית הוא המצבור המרכזי (Main Deposit) במקדש הורוס שבהירקונפוליס (Quibell and Petrie 1900; Quibell and Green 1902), בו נמצאו חפצים מעוטרים רבים ומגוונים, כולל פלטת נערמר. מצבורים נוספים התגלו גם מתחת למקדש אוזיריס שבאבידוס (Petrie 1903: 2–10, pls. 23–29), מקדש בתל-איברהים עוואד (van Haarlem 2001; 2002) והמקדש באלפנטין (Dreyer 1986). אם כן, המקום הבולט ביותר בו באה לידי ביטוי תפיסת העולם האידאולוגית המצרית של אותה התקופה הוא המקדש.

במקדשים מצריים מתקופות מאוחרות יותר הושם דגש על הצד השלילי של הקשר בין מצרים לבין העמים הזרים—ה'רעים'. המקדשים נועדו לחגוג את הקשר בין האלים לבין המלך, שאחד מתפקידיו היה להפגין עליונות ולהכניע את אויביו הזרים (O'Connor 2003: 171). מכאן, שייצוגי זרים במקדשים מתקשרים לפן האידאולוגי אותו מייצג המקדש המצרי (Baines 1995b; O'Connor 1997, 1998; van Essche-Merchez 1994). המקדש ייצג את היקום, ובעוד התקרות ורוב הקירות ייצגו את התחום השמימי-אלוהי, הרצפה

וחלקים נמוכים של הקירות ייצגו את התחום הארצי-אנושי, ובין השאר גם את מצרים והארצות הזרות (O'Connor 2003: 174). לתפיסה זו של רצפת המקדש מתקשר הרעיון של המלך המצרי, הנמשל ל"סנדל" הרומס את אויבי מצרים הנחותים תחת רגליו (Wilkinson 2002: 518). רעיון זה מופיע כבר בשושלת השנייה, על האסטלה של המלך חסחם (Khasekhem) מהירקונפוליס (Quibell and Green 1902: pl. LVIII), בה המלך מקבל את הכינוי 'הסנדל היעיל כנגד הארץ(ות) הזרה(ות)'. בתקופות מאוחרות יותר, ייצוגים של זרים קשורים חסרי ישע (ויתשע הקשתות) מופיעים על רצפות הארמון בעמרנה—מצויירים על טיח או חרותים באריחי הרצפה (Weatherhead 1992: 189, fig. 4; 191, fig. 5; Kemp 1991: 224, fig. 77), כך שהמלך יכול לרמוס אותם באופן פיזי כשהוא הלך או נישא ברחבי הארמון ועל ידי כך מפגין את עליונותו ועליונותה של מצרים.

אך האם הימצאותם של מוטיבים בעלי גוון אידיאולוגי דומה החקוקים על רצפת חצר המקדש במגידו יכולה להצביע על גישה דומה של המצרים כלפי התושבים המקומיים של מגידו? לפי דעתי התשובה היא לא. הסיבה לכך היא שרוב המוטיבים המופיעים על גבי האחרים מייצגים את המצרים עצמם בכלל, ואת המלך המצרי בפרט. מכאן שלא נראה הגיוני שהמצרים ירצו 'לדרוך' באופן סימבולי על עצמם ועל מה שהם מייצגים. מתוך רעיון הדריכה הסימבולית עולה רעיון אחר: האם היו אלו הכנענים שרצו לרמוס ברגליהם את סמלי המצרים בעודם עולים לכיוון המקדש? לפי יקותיאל (Yekutieli: forthcoming) זה בדיוק היה הרעיון של הכנענים המקומיים, שרצו להפגין את התנגדותם ל'כיבוש' המצרי על ידי דריכה פיזית על הסצינות המצריות. יקותיאל מציע את הנרטיב הבא: בשלב הראשון, האריחים נחרתו על ידי מצרים, ורק לאחר מכן הובאו למקדש במגידו ושובצו בריצוף המתחם המקודש. בשלב זה, אנשי האוכלוסיה המקומית השחיתו או מחקו את הסצינות המקוריות—ובייחוד את אלו המסמלות את עוצמת השלטון המצרי. מטרת ההשחתה ומטרתם שילוב האריחים בריצוף המקדש המקומי היתה ברורה—להראות את ההתנגדות לנוכחותם של המצרים במקום. לדעתי, רצף התרחשויות זה אינו משכנע. ראשית, קשה להאמין כי בעת בניית המתחם המקודש וריצופו, המקומיים לקחו במיוחד את האריחים ה'מצריים' האלו ושיבצו אותם בצורה כה מסודרת, רק על מנת להראות את התנגדותם למצרים. אופן הסידור של האריחים, העקביות במיקום הסצינות (אנשים, חיות וסימנים), האוריינטציה הזוהר של הסצינות—כל אלו מצביעים על מחשבה תחילה ולא על התנגדות. שנית, הימצאותם של ממצאים מצריים בכל שכבות ה"ק 1ב' משקפת סוג של שיתופיות הרבה יותר מאשר מרד מקומי, ברית בין המצריים לבין האליטה במגידו ולא שליטה צבאית מצרית ביד חזקה.

קשה לבסס את תיאוריות הדריכה והרמיסה הסימליים של המוטיבים החרותים על אריחי רצפת המקדש. אז מה בכל זאת היתה מטרת החריתה של הסצינות המצריות? לדעתי, ישנה אפשרות שלחריתת הסצינות במקדש המקומי יש את אותו התפקיד של לוחות השחיקה המצריים, שהוקדשו למלך ולאלים במקדשים במצרים (Baines 2004: 1, 9). לוחות השחיקה הקדם-שושלתיים הוו ביטוי ברור של אידיאולוגיה דתית, חברתית ופוליטית, וייצגו רעיונות של שליטה והגדרה עצמית אתנית בתוך המדינה המצרית ומחוץ לה (Finkenstaedt 1984; O'Connor 2002). לוחות השחיקה, שהחלו להופיע במצרים עם התרבויות הניאוליתיות הראשונות, הפכו בתקופה הפורמטיבית לחפץ איקונוגרפי ששימש את האליטות ואת המלוכה לביטוי תעמולה אידיאולוגית מלכותית (Hoffman 1979: 299).

אך עד כמה היה חשוף הציבור המצרי הרחב ללוחות שחיקה אלו? קשה לדעת אם רק שכבת האליטה של האוכלוסיה המצרית באה במגע עם חפצים אלו, או שגם האוכלוסיה המצרית הכללית ראתה את לוחות השחיקה, שכן אנו לא מוצאים אותם בתפוצה רחבה או בייצור המוני. לצערנו, לא קיים שום מידע ארכיאולוגי חד משמעי בנוגע לפן הטקסי של לוחות השחיקה. אולי הם ניתנו כמתנות על ידי אנשי אליטה אחד לשני, אולי היו מוצגים לתצוגה בבתי המגורים או במקדש, אולי הם אוחסנו לשימוש באירועים טקסיים מיוחדים (Davis 1992: 18). מתוך תיאורי סצינות מאותה תקופה וכן מתקופות מאוחרות יותר, מסיק ונגרו כי היו קיימים טקסים אשר לא הותירו אחריהם שרידים ארכיאולוגיים (Wengrow 2006: 216). כנראה ללוחות השחיקה היה חלק בטקסים אלו, וכך הם נחשפו לקהל שהגיע למקדשים לצפות או לקחת חלק בטקסים.

לפי דעתי, יוצרי רצפת הציורים ממגידו הכירו את לוחות השחיקה המצריים. אולי החרותות במגידו שימשו באותו התפקיד של לוחות השחיקה המצריים בתוך המקדש המצרי, והן נעשו כאלתור על ידי המצרים ששכנו במגידו באותה התקופה או עברו דרכה. נראה שהמצרים חרתו על רצפת המקדש את מה שהיו מצפים למצוא במקדש בארץ האם על לוחות השחיקה—סמלים של עוצמה, עליונות ונצחון. מתוך הנחה זו עולה השאלה: האם מדובר באומנות קנונית, כמו במקרה של לוחות השחיקה, או בגרפיטי, כלומר—אומנות אישית? נושא זה נתון לויכוח: אנו יכולים להניח כי במקרה של מגידו מדובר באומנות לא רשמית. אך מתוך הנחה זו לא עולה תשובה ברורה לשאלה האם הציורים ממגידו שיקפו את עולמם האישי של יוצריהם או את העולם החברתי-פוליטי לו הם שייכים: מצד אחד, היוצר משוחרר ממגבלות חברתיות, אך מצד שני, אפשר לומר שדווקא ציורים אישיים משקפים באופן מדויק יותר את הרקע החברתי של היוצר, יותר מאשר יצירה אומנותית קנונית שנוצרה בעקבות הוראה מלמעלה. כפי שביינס ציין בהתייחסו לשימוש אומנותי במוטיבים

'מלכותיים', האליטה המצרית השתמשה בסימבוליקה של המלך ושל השלטון בשימוש 'לא מלכותי', על מנת ליצור שייכות למלך (Baines 2004: 11)—ואולי הקבוצה המצרית במגידו הרשתה לעצמה להשתמש באומנות 'מלכותית' ולאמץ לעצמה התנהגות אליטיסטית יותר ממה שהיתה מרשה לעצמה במצרים, וזאת על מנת להרוויח כבוד ויוקרה מהמקומיים. מכאן, שגם אומנות לא קנונית ולא רשמית יכולה להוות ביטוי למדיניות המצרית ולהגדרה העצמית המצרית.

כדי לנסות ולהבין טוב יותר את מהות היחסים בין המצרים במגידו לבין התושבים המקומיים ואת עניין הדגש המצרי על סימבוליקה של הגדרה עצמית ושליטה, יש לבדוק את ההקשר הרחב יותר של יחסי מצרים-כנען בתקופת הב"ק 1ב'. כפי שכבר הוזכר בתחילת העבודה, חלקה הדרומי של כנען כלל אזור גדול של קולוניה מצרית בתקופה זו. אולם, נוכחות מצרית מסיבית וקבועה מופיעה באזור זה רק בשלב המאוחר של הב"ק 1ב' (Miroshedji 2002: 41–45). בשלב המוקדם יותר של התקופה ('ערני C'), יש עדויות לקשרי סחר אינטנסיביים עם מצרים ונוכחות מצרית מסוימת בצפון סיני ובדרום-מערב כנען. לפי דסל (Dessel 1991), הכוח המניע של המצרים לא היה רצון לכיבוש צבאי או מסחר, אלא מניע סימבולי, אירגוני ואידיאולוגי. כלומר, האידיאולוגיה המלכותית שנוצרה סביב תהליך איחוד מצרים והסמליות של התרחבות ושליטה הם הרעיונות שעומדים מאחורי ייסוד ההתיישבויות המצריות בדרום. מעבר לצורך החומרי של המצרים בחומרי הגלם והמוצרים שמקורם בכנען, היה להם גם צורך לתרגל שליטה ולהפגין עליונות. וכפי שיקותיאלי ציין: "האליטה השלטת המצרית, והמלך המצרי בראשה, רצו להעביר את הרעיונות [של אלוהות, מלוכה וכוח] בכל דרך שיכלו, כולל באמצעות חפצי יום יום, אשר היו יכולים להגיע לאנשים הפשוטים ביותר, ובייחוד לקהילה המצרית אשר נמצאת מחוץ לארץ האם שלה, והזרים הנשלטים על ידה" (Yekutieli 2002: 250).

המצרים רצו להעביר מסר למקומיים—וגם לעצמם—מסר של הגדרה עצמית. בעוד שדרום כנען היוותה את אזור הגרעין של הנוכחות המצרית בארץ בתקופת הב"ק 1ב', קשר בעל אופי אחר היה קיים בין המצרים לבין אוכלוסית צפון כנען. מגידו לא היתה מוקד לנוכחות מצרית מסיבית כמו אתרים בדרום הארץ, ולא היתה מרכז אדמיניסטרטיבי מצרי. אך ההשפעה והנוכחות המצרית ניכרות ברצפת החרותות ובממצא החומרי שנחשף בשכבות הב"ק 1ב' בעיר. אם כן, מה היה אופי הקשר בין אנשי מגידו והצפון לבין המצרים?

לפי תיאוריה אחת, הקשר היה קשר של כוח, על ידי הפגנת אלימות וכוחניות צבאית מצד המצרים. לפי ינאי, המטמון מכפר מונש מעיד על נוכחות מצרית צבאית צפונית, שהיתה כנראה בדרכה למגידו (אלי ינאי, מידע בע"פ). גם לפי אילן היתה קיימת במגידו נוכחות מצרית צבאית, שהיוותה חלק מהאימפריאליזם המצרי

בכנען (Ilan 2005). כך גם מאמין יקותיאל, שהיו מצרים שהתיישבו במגידו או סמוך לה, וכי היתה התנגדות של המקומיים לנוכחות המצרית (Yekutieli 2002; 2005; forthcoming). חוקרים אחרים נוטים לחשוב על הקשר בין המצרים לבין המקומיים הצפוניים כעל קשר הדדי יותר, בו שני הצדדים יוצאים מרווחים. אפשרות זו נראית הולמת יותר לאור השתלבות המצרים והתרבות החומרית המצרית בדרום הארץ, השתלבות שיצרה 'קואליציה לא רשמית' (Kansa 2001: 111) בין המקומיים למצרים, ובמגידו עצמה לאור הימצאות ממצאים מצריים וקרמיקה בסגנון מצרי, שלפי גורן מעידה על 'סינקרטיזם תרבותי' בין שני הגורמים (Goren 2000: 500). קנזה מסיק כי היטשטשות הגבולות הסגנוניים, כפי שהם באים לידי ביטוי בממצא החומרי באתרים תחת השפעה מצרית, מצביעים על קשרים של יחסי גומלין, הדדיות ושיתוף בין הכנענים למצרים (Kansa 2001: 113, 277). קשרים מסוג זה יכולים לבוא לידי ביטוי בסחר—ייבוא חפצי יוקרה מצריים תוך כריתת ברית עם השכבה השלטת המקומית. לפי אנדלקוביץ', היה קיים קשר מסחרי בין המצרים שחיו באזור הקולוניה בדרום לבין האזורים שהיו מחוץ לגבולות הברורים של הקולוניה המצרית, כמו אזור צפון הארץ (Andelković 1995: 71). רעיון זה תואם את המצב בשטח, שכן במספר אתרים בצפון הארץ, כולל מגידו, נמצאו חפצי יוקרה מצריים בקונטקסטים של ב"ק 1ב'.

אולם, לדעתי לא מדובר בקשרי סחר גרידא, למטרות של ייבוא וייצוא חפצי יוקרה בלבד. ההשפעה המצרית במגידו משקפת מעורבות שלהם בחיי הדת של האוכלוסיה המקומית—מעורבות שהיתה חייבת לכלול קשר טוב של שיתוף פעולה. ניתן להניח כי במתחם המקודש של מגידו הרחשו חיי החברה והדת של מגידו עצמה, וכנראה גם של הציבור הכפרי שהגיע מאזור עמק יזרעאל. עוצמתו של המתחם המקודש מעידה כי היתה קיימת שכבת אליטה שהיתה אחראית לניהולו ותפעולו (Greenberg 2003: 19), והקשר בין המצרים לבין האוכלוסיה המקומית במגידו התבצע דרך שכבת אליטה זו. רצפת החרותות וכל הממצא המצרי משכבות ב"ק 1ב' ממגידו מופיעים בקונטקסט מקודש. תופעה זו של ממצא מצרי יוקרתי בהקשר פולחני אינה יוצאת דופן, ונראית גם באתרים אחרים מתקופות מאוחרות יותר בב"ק. למשל, מקדש האקרופוליס של סוף הב"ק 3 באתר העי הכיל קבוצה של כלים מצריים פולחניים מיובאים, ביניהם קרמיקה, קנקנים וקערות מבהט, כלי זיאומורפי ייחודי מבהט, וחפצי עצם ושנהב (Marquet-Krause 1949: 16–21; Callaway 1972: 299–307). נראה שמתנות מצריות התקבלו בברכה במקדש זה, ולפי קלאוויי, ממצא מצרי פולחני בתוך מקדש מקומי יכול אף להצביע על פולחן שלא בהכרח משקף דת מקומית בעי (Callaway 1972: 293). גם בתל בית ירח נמצאו

חפצים מצריים בתוך קונטקסט מקודש בתקופת הב"ק. קנקן מקומי ועליו חריתה של גרפיטי בהירוגליפים (השם הפרטי חס-ח'סטי—Hem Khasti), התגלה במבנה בעל אופי טקסי או פולחני המתוארך לסוף הב"ק 2. דבר זה מרמז על נוכחות של אדם מצרי, הקשור באופן מסויים לפולחן הכנעני המקומי, לאינטרס הכלכלי ואולי גם לאינטרס המדיני של המצרים בכנען (Greenberg and Eisenberg 2002: 214–219, fig. 13.7: 1).

נראה שאופי הקשר בין המצרים לבין המקומיים במגידו הוא דומה, ומשלב אינטרסים של שני הצדדים. אמנם, הציורים החרותיים טומנים בחובם משמעויות שונות עבור המצרים ועבור המקומיים במגידו—המצרים רואים בהם סמלי עליונות ושייכות לעם, לדת ולמערכת האמונות המצריים—שלעתים באים 'על חשבון' הכנענים הזרים, פחותי הערך; הכנענים רואים בהם סמלים המייצגים את האומה המצרית החזקה והשלטת, אך אינם מזדהים עמם, ואולי גם אינם מודעים לנקודת המבט האתנוצנטרית אותה פיתחו המצרים סביב אותה תקופה. מעניין לציין כי אנו לא מוצאים בחרותות אף תיאור של עימות ישיר בין אנשים—מאפיין נפוץ באומנות המצרית באותה תקופה. דמות המלך או השליט המצרי מכה אויב שפוף, אנשים נלחמים בקרב, שבויים כפופים נדחפים בידי המצרי החזק—כל אלו מוכרים מאד במצרים, אך אינם מופיעים במגידו. ניתן להניח כי המצרים בחרו מוטיבים מעט יותר 'מעודנים' מתוך הרפרטואר האומנותי שלהם, על מנת להימנע מניגוד אינטרסים (יוצא דופן הוא האריח המתאר דמויות כרותות ראש, ראה **איור 2.18**). נראה כי שני הצדדים ראו בחרותות סמלים של עוצמה ועליונות, ומצאו נקודת אחיזה משותפת לטובת כולם. מבחינת האליטה המקומית, קשר עם קבוצה זרה חזקה ורכישת חפצי יוקרה אקזוטיים מחזקים את הלגיטימציה שלה ואת המעמד שלה אל מול האוכלוסיה הכנענית. פן אפשרי נוסף של הקשר מבחינת הכנענים הוא הפן המאגי. אולי האליטה המקומית 'הזמינה' את הציורים המצריים על רצפת המקדש מתוך אמונה כי יש בהם כוח מגן. המצרים יוצאים מורווחים בפן הכלכלי הודות לסחר, ובפן החברתי-פוליטי הודות להכרה של הכנענים בהם כנציגי המעצמה החזקה שבאותה תקופה התגבשה במצרים. מסקנה זו נובעת מהימצאותם של ממצאים מצריים מיוחדים במקדשי הב"ק 1 ובמתחמם, ובייחוד מתוך הציורים המופיעים ברצפת החרותות. הימצאותם של ציורים מצריים אלו במגידו בתקופת היווצרותו והתגבשותו של השלטון במצרים, תקופה בה החברה המצרית ראתה עצמה כמאוחדת מבחינה אתנית וחיפשה את הניגוד בינה לבין העמים סביבה, הינה בעלת משמעות רבה. הרעיון הבסיסי שעומד מאחורי חרותות מגידו הוא, לדעתי, הגדרה עצמית של המצרים שהתיישבו שם, באמצעות ייצוגים מצריים של שליטה וזהות.

אמנם, קיימת אפשרות כי מדובר בקבוצת מצרים עצמאית אשר התיישבה במגידו, ללא קשר רשמי לפעולות האדמינסטראטיביות המצריות בכנען. מצרים אלו יכולים להיות אינדיבידואלים אשר התיישבו במגידו מרצונם—מהגרים או פליטים. אולם, נראה כי אפשרות זו אינה סבירה: המצרים במגידו שיתפו פעולה עם האליטה המקומית והראו מעורבות בחיי הדת של האוכלוסיה המקומית. מכאן, סביר יותר להניח כי מדובר בנציגות מצרית רשמית. נציגות מצרית מתמשכת זו היתה נוכחת במגידו לאורך כל תקופת הב"ק 1ב', כשהיא משתתפת בפולחן המקומי או אולי אף מבצעת את הטקסים הדתיים שלה. חפצי הערך המצריים שנמצאו בהקשר זה יכולים היו להיות מוגשים כמנחות למקדש. נציגות מצרית מצומצמת זו שמרה על קשרים דיפלומטיים אלו דרך השתלבותה בדת ובפולחן המקומיים—השתלבות אשר באה לידי ביטוי בחרותות מגידו.

5. סיכום

בעבודה זו הצגתי את חרותות מגידו באופן המקיף והנרחב ביותר בו הן הוצגו עד כה. המידע החדש על החרותות כולל תמונות עדכניות של האריחים מירושלים ושיקגו, מידע על אופן חשיפת הרצפה ותמונות מקוריות שצולמו בעת חשיפת הרצפה, תיאור מילולי מפורט עבור כל אחד מהאריחים, וכן מידע אודות מיקומם המקורי של האריחים החרותים, אשר הוביל לשחזור אופן שילובם בריצוף המתחם המקודש. שחזור רצפת החרותות הוביל למסקנה כי מדובר באומנות מאורגנת: רובם המוחלט של האריחים החרותים ממוקמים באותו אזור במתחם המקודש, הוא החלק המזרחי שלו, חלקם הגדול מסודר בשורות, רוב הציורים החרותים פונים לאותו כיוון—מזרח, וכן קיימת עקביות מסוימת במיקום הציורים—הפרדה בין תיאורי אנשים, בעלי חיים וסמלים. האחידות במוטיבים החרותים מצביעה על אחידות במסר המועבר על ידם, הסידור הפיזי של האריחים החרותים מעיד על חשיבותם ומשמעותם בתוך מתחם מקודש זה, והעובדה שהאריחים החרותים נמצאו במקום אחד, כקבוצה, מצביעה על כך שהם יצרו מכלול אחד ומכוון.

בהמשך, ניסיתי לבסס את התיאוריה לפיה מכלול ציורים זה נעשה ביד מצרית, על ידי השוואתם לייצוגים אומנותיים מצריים בני התקופה. ניתוח אומנותי השוואתי זה הוביל למסקנה כי מדובר באומנות מצרית, שמאחוריה עומדים רעיונות ומסרים אידיאולוגיים מצריים—רעיונות של שליטה, עוצמה והגדרה עצמית. רעיונות אלו באים לידי ביטוי בפעולות המצרים בתוך מצרים ומחוץ לה בתקופת הברונזה הקדומה ב¹. תקופה זו בארץ היא תקופת שיא של נוכחות מצרית, שבאה לידי ביטוי בעיקר בדרום הארץ, באזורי השפלה ובמישור החוף הדרומי. המצרים ייסדו בארץ קולוניה, שמטרתה היתה ליעל את הניצול הכלכלי של משאבים ומוצרים כנעניים שיעדם היה מצרים. יש לראות נוכחות מצרית זו לאור ההתפתחות החברתית-פוליטית שהתרחשה במצרים של אותה תקופה—התקופה הפורמטיבית של איחוד מצרים העליונה והתחתונה והיווצרות המדינה המצרית. כניסת המצרים לכנען היא מעשית אך גם סימבולית, כפי שהראה דסל. ההגדרה העצמית של המצרים, שראו את עצמם כמובדלים מהכנענים המקומיים, היא הרעיון הבסיסי שעומד מאחורי חרותות מגידו. עצם קיומם של ציורים מצריים בתוך מתחם פולחני כנעני היווה מקור חשוב לגיטימציה של המצרים ולקבלת הכוח והסמכות שלהם מחוץ לארצם.

הבנת הרעיונות האידיאולוגיים שעומדים מאחורי תיאורי האנשים והחיות בחרותות מגידו מובילה להבנה טובה יותר של הנוכחות המצרית במגידו בפרט ובצפון הארץ בכלל. הקשר בין המצרים שישבו בקולוניה בדרום

הארץ ואף בין מצרים עצמה לבין אזור צפון הארץ היה בעיקרו קשר של מסחר, אך הציורים ממגידו מוסיפים רובד נוסף לאופיו של קשר זה. המצרים במגידו השתלבו באופן מסוים בפולחן המקומי תוך שיתוף פעולה עם השכבה השלטת. הבחירה במגידו היא ברורה: מיקומה הוא באזור דומיננטי ביותר—מרכז סחר ומעבר גיאוגרפי, והמקדש ביישוב היה ככל הנראה המרכז הפולחני האזורי. זה היה המקום המושלם עבור המצרים להפגין כוח ושליטה ולהשפיע על האוכלוסיה המקומית, באזור של צפון הארץ, שכנראה לא יושב על ידי מצרים אך היה ממוקם קרוב לקולוניה שלהם. להתרחבות המצרית לתוך כנען במהלך הב"ק 1 היה פן מעשי וכלכלי, אך היתה לה גם מטרה סימלית, במהלך התקופה הפורמטיבית של מצרים כמדינה מוגדרת מבחינה אתנית. החברה המצרית רצתה לתפוס את עצמה בתור תרבות מאוחדת ומובדלת. רעיון זה של הגדרה עצמית משתקף היטב בייצוגים האומנותיים על גבי חפצים מצריים, וזהו גם הרעיון שעומד מאחורי רצפת החרותות ממגידו. עבודה זו מהווה פתח למחקר עתידי נוסף בנוגע לחרותות ולנוכחות המצרית במגידו בב"ק 1ב'. יש מקום לחפירה מחודשת באזור בו התגלו האריחים החרותים—האזור הצפון-מזרחי של המתחם המקודש של שכבות J-2 ו-J-3, במטרה לחשוף את כל הריצוף ולהבין טוב יותר את היחס בין הרצפה העליונה לרצפה התחתונה. בשלב הראשון יש להסיר את המפולת שהצטברה בצמוד לחתך הצפוני ולחשוף שוב את אריחי הרצפה. על מנת לנסות ולאתר אריחים חרותים נוספים שהיוו חלק מהריצוף התחתון, הקדום יותר, יש להסיר את הרצפה העליונה וכן לחשוף את הקצה הצפוני של הרצפה התחתונה על ידי חפירה לכיוון החתך הצפוני. בנוסף, חפירה באזור התל התחתון, בו לפי הסקרים קיים היישוב של תקופת הב"ק 1ב' תוביל להבנה טובה יותר של האתר במגידו בתקופה זו—ואולי גם להבנה טובה יותר של הנוכחות המצרית במגידו.

6. ביבליוגרפיה

- אפשטיין, ק' 1973. המיתחם הפולחני בשכבה XIX במגידו. **ארץ ישראל** 11 : 54–57.
- בודנהימר, פ' ש' 1949. **החי בארצות המקרא**, ירושלים.
- בן-תור, א' 1970. כלי אבן מצרי מתל יוקנעם. **עתיקות** 6 : 78.
- בק, פ' 1995. סוגיות באומנות של ארץ ישראל בתקופת הברונזה הקדומה. **קתדרה** 76 : 3–33.
- דותן, מ' 1992. תל אסור. מתוך: א' שטרן וא' לוינזון-גלבוע (עורכים), **האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל**, כרך 1, ירושלים : 47–49.
- זרטל, א' 2003. בתי הקברות והקברים באזור אסויר. מתוך: א' זרטל (עורך), **החפירות בתל אסויר: דו"ח מוקדם של שתי עונות החפירה הראשונות 2001–2002**, חיפה : 17–18.
- ייבין, ש' 1967. ליחסי כנען-מצרים בסוף התקופה הקדם-שושלתית ובתחילת התקופה הראשית-שושלתית. **ארץ ישראל** 8 : 211–215.
- כוכבי, מ' 1969. חפירות תל אסדר. **עתיקות** 5 : 14–48.
- מאירהוף, ע' 1986. **הנקרופוליס מתקופת הברונזה בקיבוץ הזורע**, קיבוץ הזורע.
- סבן, מ' 2003. המטמון מכפר מונש—בחינה מחודשת. **ארץ ישראל** 27 : 169–184.
- עובדיה, א' 1968. קברים קדומים באזור. **חדשות ארכיאולוגיות** 27 : 8–9.
- עמירן, ר' 1992. אמן מצרי ממגידו, ואמן מקומי-כנעני בתל פרעה (צ) —שניהם בתקופת הברונזה הקדומה א'. **תקצירי הרצאות של הקונגרס הארכיאולוגי השמונה-עשר בישראל**, תל אביב : 31.
- קמפינסקי, א' 1993. **מגידו: עיר מדינה כנענית ומרכז ממלכתי ישראלי**, תרגמה: דבי הרשמן, תל אביב.
- רבן, א' 1999. **מפת משמר העמק (32)**, ירושלים.
- Adams, B. 1974. *Ancient Hierakonpolis*, Warminster.
- Adams, B. 2000. *Excavations in the Locality 6 Cemetery at Hierakonpolis 1979–1985*, Oxford.
- Alfano, C. 1992. Rock Pictures of the Eastern Desert of Egypt (1989 Campaign). In: C. Bonnet (ed.), *Études Nubiennes II: Conférence de Genève: Actes du VIIe Congrès International d'Études Nubiennes, 3–8 Septembre 1990*, Geneva: 117–124.
- Allen, J.P. 1988. *Genesis in Egypt: The Philosophy of Ancient Egyptian Creation Accounts*, New Haven.
- Altenmüller, H. 2001. Hunting. In: D.B. Redford (ed.), *Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt*, Vol. 2, New York: 130–133.
- Amiran, R. 1972. A Cult Stele from Arad. *Israel Exploration Journal* 22: 86–88, pl. 16.

- Amiran, R. 1974. An Egyptian Jar Fragment with the Name of Narmer from Arad. *Israel Exploration Journal* 24: 4–12.
- Anati, E. 1963. *Palestine Before the Hebrews*, New York.
- Anđelković, B. 1995. *The Relations between Early Bronze Age I Canaanites and Upper Egyptians*, Belgrade.
- Arkell, A.J. 1950. Varia Sudanica. *Journal of Egyptian Archaeology* 36: 28–30.
- Arnold, D. 2004. A New Gateway to Ancient Egypt: Major New Installations at the Metropolitan Museum of Art. *KMT* 15/2: 22–35.
- Artzy, M. 2002. Third Millennium Boat from Megiddo?. In: H. Tzalas (ed.), *7th International Symposium on Ship Construction in Antiquity, Pylos 1999: proceedings*, Tropis VII, Athens: 21–27.
- Asselberghs, H. 1961. *Chaos en beheersing: documenten uit Aeneolithisch Egypte*, Documenta et monumenta Orientis antiqui v.008, Leiden.
- Badawi, F.A. 2003. Preliminary Report on the 1984–1986 Excavations at Maadi-West. *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Abteilung Kairo* 59: 1–10.
- Baines, J. 1995a. Origins of Egyptian Kingship. In: D. O'Connor and D.P. Silverman (eds.), *Ancient Egyptian Kingship*, Leiden/ New York/Köln: 95–156.
- Baines, J. 1995b. Palaces and Temples of Ancient Egypt. In: J. Sasson (ed.), *Civilizations of the Ancient Near East I*, New York: 303–317.
- Baines, J. 1997. Temples as Symbols, Guarantors, and Participants in Egyptian Civilization. In: S. Quirke (ed.), *The Temple in Ancient Egypt: New Discoveries and Recent Research*, London: 216–241.
- Baines, J. 2004. Defining Social Complexity in Early Egypt: Levels of Patterning in the Evidence. In: N. Merriman (ed.), *World Archaeological Congress (1999 Cape Town, South Africa)*, London: 1–15.
- Beck, P. 1975. The Cylinder Seal Impressions from Megiddo, Stage V, and Related Problems. *Opuscula Atheniensia* XI: 1–16.
- Ben-Tor, A. 1978. *Cylinder Seals of Third-Millennium Palestine*, Bulletin of the American Schools of Oriental Research, Supplement Series no. 22, Cambridge, MA.
- Berger, M.A. 1982. The Petroglyphs at Locality 61. In: M.A. Hoffman, B. Adams, M. Berger, M.N. el-Hadidi, J.F. Harlan, H.A. Hamroush, C. Lupton, J. McArdle, W. McHugh, R.O. Allen

and M. Rogers (eds.), *The Predynastic of Hierakonpolis—An Interim Report*, ESA 1, Cairo: 61–65.

Berger, M.A. 1992. Predynastic Animal-headed Boats from Hierakonpolis. In: R. Friedman and B. Adams (eds.), *The Followers of Horus. Studies Dedicated to Michael Allen Hoffman*, Oxford: 107–120.

Bissing, F.W., F. von 1935. *Ägyptische Kunstgeschichte*, Berlin.

Blockman, N. and Groman-Yeroslavski, I. 2006. The Early Bronze Age Flint Assemblage. In: I. Finkelstein, D. Ussishkin and B. Halpern (eds.), *Megiddo IV: The 1998–2002 Seasons*, Tel Aviv: 315–342.

Boehmer, R.M. 1974. Das Rollsiegel im prädynastischen Ägypten. *Archäologischer Anzeiger*: 495–514.

Borowski, O. 1998. *Every Living Thing: Daily Use of Animals in Ancient Israel*, Walnut Creek/London/New Delhi.

Brandes, M.A. 1979. *Siegelabrollungen aus den archaischen Bauschichten in Uruk-Warka*, Freiburger altorientalische Studien 3, Wiesbaden.

Brandl, B. 1989. Observations on the Early Bronze Age Strata of Tel Erani. In: P. de Miroschedji (ed.), *L'urbanisation de la Palestine à l'âge du Bronze ancien*, BAR International Series 527 (ii), Oxford: 357–388.

Braun, E.L. 1985. *En Shadud: Salvage Excavations at a Farming Community in the Jezreel Valley, Israel*, Oxford.

Braun, E.L. 1989. The Problem of the Apsidal House: New Aspects of Early Bronze I Domestic Architecture in Israel, Jordan and Lebanon. *Palestine Exploration Quarterly* 121: 1–43.

Braun, E. 1993. Some Observations on the Origins and Iconography of a Cylinder Seal from Bab-edh-Dra. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 290–291: 121–125.

Braun, E. 2002. Egypt's First Sojourn in Canaan. In: E.C.M. van den Brink and T.E. Levy (eds.), *Egypt and the Levant, Interrelations from the 4th through the Early 3rd Millennium B.C.E.*, London: 173–189.

Braun, J. 2002. *Music in Ancient Israel/Palestine: Archaeological, Written and Comparative Sources*, Grand Rapids, Michigan/Cambridge, U.K.

Braun, E. 2003. South Levantine Encounters with Ancient Egypt at the Beginning of the Third Millennium. In: R. Matthews and C. Roemer (eds.), *Ancient Perspectives on Egypt*, London: 21–37.

Burgh, T.W. 2004. "Who's the Man?": Sex and Gender in Iron Age Musical Performance. *Near Eastern Archaeology* 67: 128–136.

Callaway, J.A. 1972. *The Early Bronze Age Sanctuary at Ai (et-Tell)*, London.

Carrington, R. 1972. Animals in Egypt. In: A.H. Brodrick (ed.), *Animals in Archaeology*, London: 69–89.

Case, H. and Payne, J.C. 1962. Tomb 100: The Decorated Tomb at Hierakonpolis. *Journal of Egyptian Archaeology* 48: 5–18.

Červíček, P. 1974. *Felsbilder des Nord-Etbai, Oberägyptens und Unternubiens*, Wiesbaden.

Červíček, P. 1986. *Rock Pictures of Upper Egypt and Nubia*, Napoli.

Ciałowicz, K.M. 1991. *Les palettes égyptiennes aux motifs zoomorphes et sans decoration*, Kraków.

Ciałowicz, K.M. 1998. Once More the Hierakonpolis Wall Painting. In: C.J. Eyre (ed.), *Proceedings of the Seventh International Congress of Egyptologists*, Leuven: 273–279.

Collon, D. 1987. *First Impressions: Cylinder Seals in the Ancient Near East*, Bath.

Darnell, J.C. and Darnell D. 1996. *Theban Desert Road Survey in the Egyptian Western Desert*, Chicago.

Davis, W.M. 1990. *The Canonical Tradition in Ancient Egyptian Art*, Cambridge.

Davis, W.M. 1992. *Masking the Blow. The Scene of Representation in Late Prehistoric Egyptian Art*, Berkeley.

Decker, W. 1992. *Sports and Games of Ancient Egypt*, New Haven.

Dessel, J.P. 1991. Egypto-Canaanite Relations in the Fourth Millennium: A View from the Halif Terrace (Unpublished paper delivered at American Research Center in Egypt Annual Meeting, April 29, 1991, Boston).

Dreyer, G. 1986. *Elephantine VIII: der Tempel der Satet: die Funde der Frühzeit und des Alten Reiches*, Mainz am Rhein.

Dreyer, G. 1998. *Umm el-Qaab I: Das prädynastische Königsgrab U-j und seine frühen Schriftzeugnisse*, Mainz am Rhein.

Dreyer, G., Hartung, U., Hikade, T., Köhler, E.C., Müller, V. and Pumpermeier, F. 1998. Umm el-Qaab. Nachuntersuchungen im frühzeitlichen Königsfriedhof. 9/10. Vorbericht. *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Abteilung Kairo* 54: 77–167.

- Dunayevsky, I. and Kempinski, A. 1973. The Megiddo Temples. *Zeitschrift des deutschen Palästina-Vereins* 89: 161–187.
- Eaton, K. 2005. *itn.w n h. Göttinger Miszellen* 206: 29–32.
- Emery, W.B. 1954. *Great Tombs of the First Dynasty II. Excavations at Saqqara*, London.
- Emery, W. B. 1961. *Archaic Egypt*, London.
- Engberg, R.M. and Shipton G.M. 1934a. *Notes on the Chalcolithic and Early Bronze Pottery of Megiddo*, SAOC 10, Chicago.
- Engberg, R.M. and Shipton, G.M. 1934b. Another Sumerian Seal Impression from Megiddo. *Palestine Exploration Fund, Quarterly Statement* 1934: 90–93.
- Eppelbaum, L. and Itkis, S. 2000. Magnetic Investigations in the Proto-Historic Site to the East of Tel Megiddo. In: I. Finkelstein, D. Ussishkin and B. Halpern (eds.), *Megiddo III: The 1992–1996 Seasons*, Tel Aviv: 504–513.
- Fairservis, W.A. 1991. A Revised View of the Na'rmer Palette. *Journal of the American Research Center in Egypt* 28: 1–20.
- Faltings, D. 1998. Recent Excavations in Tell el-Fara'in/Buto: New Finds and their Chronological Implications. In: C.J. Eyre (ed.), *Proceedings of the Seventh International Congress of Egyptologists*, Leuven: 365–375.
- Fantalkin, A. 2000. A Salvage Excavation at an Early Bronze Age Settlement on Ha-Shophitim Street, Qiryat 'Ata. *Tel Aviv* 27 (2): 28–56.
- Finkelstein, I. and Ussishkin, D. 2000a. Area J. In: I. Finkelstein, D. Ussishkin and B. Halpern (eds.), *Megiddo III: The 1992–1996 Seasons*, Tel Aviv: 25–74.
- Finkelstein, I. and Ussishkin, D. 2000b. Archaeological and Historical Conclusions. In: I. Finkelstein, D. Ussishkin and B. Halpern (eds.), *Megiddo III: The 1992–1996 Seasons*, Tel Aviv: 576–605.
- Finkelstein, I. and Ussishkin, D. 2003. A Cache of Egyptianized Vessels from Megiddo: A Stratigraphical Update. *Tel Aviv* 30: 27–41.
- Finkelstein, I., Ussishkin, D. and Peersmann, J. 2006. Area J (The 1998–2000 Seasons). In: I. Finkelstein, D. Ussishkin and B. Halpern (eds.), *Megiddo IV: The 1998–2002 Seasons*, Tel Aviv: 29–53.
- Finkenstaedt, E. 1984. Violence and Kingship: The Evidence of the Palettes. *Zeitschrift für Ägyptische Sprache und Altertumskunde* 111: 107–110.

- Firth, C.M. 1927. *The Archaeological Survey of Nubia: Report for 1910–1911*, Cairo.
- Fischer, P.M. 2002. Egyptian-Transjordanian Interaction during Predynastic and Protodynastic Times: The Evidence from Tell Abu al-Kharaz, Jordan Valley. In: E.C.M. van den Brink and T.E. Levy (eds.), *Egypt and the Levant, Interrelations from the 4th through the Early 3rd Millennium B.C.E.*, London: 323–333.
- Flores, D.V. 2003. *Funerary Sacrifice of Animals in the Egyptian Predynastic Period*, BAR International Series 1153, Oxford.
- Frankfort, H. 1939. *Cylinder Seals: A Documentary Essay on the Art and Religion of the Ancient Near East*, London.
- Friedman, R.F. 2004. Elephants at Hierakonpolis. In: S. Hendrickx, R.F. Friedman, K.M. Ciałowicz and M. Chłodnicki (eds.), *Egypt at its Origins: Studies in Memory of Barbara Adams. Proceedings of the International Conference "Origin of the State. Predynastic and Early Dynastic Egypt", Kraków, 28th August – 1st September 2002*, Leuven: 131–168.
- Fuller, D.Q. 2004/2005. Islands in the Nile: Investigations at the Fourth Cataract in Sudanese Nubia. *Archaeology International, Institute of Archaeology, University College London* 2004/2005: 43–47.
- Gilbert, G.P. 2004. *Weapons, Warriors and Warfare in Early Egypt*, BAR International Series 1208, Oxford.
- Golani, A. and Braun, E. 1991. Qiryat Ata. *Excavations and Surveys in Israel* 10: 99–100.
- Gophna, R. 2000. Egyptian Settlement and Trade in Canaan at the Waning of the Early Bronze Age I: New Discoveries and Old Questions. In: J.A. Ostrowski and K.M. Ciałowicz (eds.), *Les Civilisations du Bassin Méditerranéen*, Kraków: 99–104.
- Gophna, R. 2002. Elusive Anchorage Points along the Israel Littoral and the Egyptian-Canaanite Maritime Route during the Early Bronze Age 1. In: E.C.M. van den Brink and T.E. Levy (eds.), *Egypt and the Levant, Interrelations from the 4th through the Early 3rd Millennium B.C.E.*, London: 418–421.
- Gophna, R. and Gazit, D. 1985. The First Dynasty Egyptian Residency at 'En Besor. *Tel Aviv* 12: 9–16.
- Gophna, R. and Liphschitz, N. 1996. The Ashkelon Trough Settlements in the Early Bronze Age 1: New Evidence of Maritime Trade. *Tel Aviv* 23: 143–153.
- Goren, Y. 2000. Technology, Provenience and Interpretation of the Early Bronze Age Egyptian Ceramics. In: I. Finkelstein, D. Ussishkin and B. Halpern (eds.), *Megiddo III: The 1992–1996 Seasons*, Tel Aviv: 496–501.

Graff, G. 2004. Les peintures sur vases Nagada I–Nagada II. Nouvelle approche sémiologique. In: S. Hendrickx, R.F. Friedman, K.M. Ciałowicz and M. Chłodnicki (eds.), *Egypt at its Origins: Studies in Memory of Barbara Adams. Proceedings of the International Conference "Origin of the State. Predynastic and Early Dynastic Egypt"*, Kraków, 28th August–1st September 2002, Orientalia Lovaniensia analecta 138, Leuven: 765–777.

Greenberg, R. 2002. *Early Urbanisations in the Levant: A Regional Narrative*, New Approaches to Anthropological Archaeology, London.

Greenberg, R. 2003. Early Bronze Age Megiddo and Bet Shean: Discontinuous Settlement in Sociopolitical Context. *Journal of Mediterranean Archaeology* 16: 17–32.

Greenberg, R. 2006. Notes on the Early Bronze Age Pottery (The 1998–2000 Seasons). In: I. Finkelstein, D. Ussishkin and B. Halpern (eds.), *Megiddo IV: The 1998–2002 Seasons*, Tel Aviv: 149–165.

Greenberg, R. and Eisenberg, E. 2002. Egypt, Bet Yerah and Early Canaanite Urbanization. In: E.C.M. van den Brink and T.E. Levy (eds.), *Egypt and the Levant, Interrelations from the 4th through the Early 3rd Millennium B.C.E.*, London: 213–222.

Guyot, F. 2004. Structuration sociale et dynamisme des émulations interculturelles: Quelques considérations sur les contacts entre l’Égypte et la Mésopotamie au 4e millénaire. *Archéo-Nil* 14: 81–100.

Hall, E.S. 1986. *The Pharaoh Smites his Enemies: A Comparative Study*, Munchen.

Halpern, B. 2000. Centre and Sentry: Megiddo’s Role in Transit, Administration and Trade. In: I. Finkelstein, D. Ussishkin and B. Halpern (eds.), *Megiddo III: The 1992–1996 Seasons*, Tel Aviv: 535–575.

Hartung, U. 1998. Prädynastische Siegelabrollungen aus dem Friedhof U in Abydos (Umm el-Qaab). *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Abteilung Kairo* 54: 187–217.

Hartung, U. 2004. Rescue Excavations in the Predynastic Settlement of Maadi. In: S. Hendrickx, R.F. Friedman, K.M. Ciałowicz and M. Chłodnicki (eds.), *Egypt at its Origins: Studies in Memory of Barbara Adams. Proceedings of the International Conference "Origin of the State. Predynastic and Early Dynastic Egypt"*, Kraków, 28th August–1st September 2002, Orientalia Lovaniensia analecta 138, Leuven: 337–356.

Hartung, U. 2006. Bemerkungen zur Architektur und Chronologie der unterirdischen und halbunterirdischen Bauten in der prädynastischen Siedlung von Maadi. In: E. Czerny, I. Hein, H. Hunger, D. Melman and A. Schwab (eds.), *Timelines: Studies in Honour of Manfred Bietak*, Vol. II, Leuven/Paris/Dudley, MA: 35–44.

Hartung, U., Abd el-Gelil, M., von den Driesch, A., Fares, G., Hartmann, R., Hikade, T. and Ihde, C. 2003. Vorbericht über neue Untersuchungen in der prädynastischen Siedlung von Maadi. *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Abteilung Kairo* 59: 149–198.

Hellström, P. 1970. *The Rock Drawings: Scandinavian Joint Expedition to Sudanese Nubia*, Vols. 1–2, Stockholm.

Hendrickx, S. 1998. Peaux d'animaux comme symboles prédynastiques: À propos de quelques représentations sur les vases *White Cross-Lined*. *Chronique d'Égypte* 73: 203–230.

Hendrickx, S. 2006. Predynastic–Early Dynastic Chronology. In: E. Hornung, R. Krauss and D.A. Warburton (eds.), *Ancient Egyptian Chronology*, Leiden/Boston: 55–93.

Hendrickx, S. and Bavay, L. 2002. The Relative Chronological Position of Egyptian Predynastic and Early Dynastic Tombs with Objects Imported from the Near East and the Nature of Interregional Contacts. In: E.C.M. van den Brink and T.E. Levy (eds.), *Egypt and the Levant, Interrelations from the 4th through the Early 3rd Millennium B.C.E.*, London: 58–80.

Hendrickx, S. and Depraetere, D. 2004. A Theriomorphic Predynastic Stone Jar and Hippopotamus Symbolism. In: S. Hendrickx, R.F. Friedman, K.M. Ciałowicz and M. Chłodnicki (eds.), *Egypt at its Origins: Studies in Memory of Barbara Adams. Proceedings of the International Conference "Origin of the State. Predynastic and Early Dynastic Egypt"*, Kraków, 28th August–1st September 2002, *Orientalia Lovaniensia analecta* 138, Leuven: 801–822.

Hennessy, J.B. 1967. *The Foreign Relations of Palestine during the Early Bronze Age*, London.

Hestrin, R. and Tadmor, M. 1963. A Hoard of Tools and Weapons from Kfar Monash. *Israel Exploration Journal* 13: 265–288.

Hoffman, M.A. 1979. *Egypt before the Pharaohs. The Prehistoric Foundations of Egyptian Civilization*, New York.

Hornung, E. 1996. *Conceptions of God in Ancient Egypt*, (trans. J. Baines), Ithaca, NY.

Houlihan, P.F. 1996. *The Animal World of the Pharaohs*, London.

Huyge, D. 1998. Hilltops, Silts, and Petroglyphs: The Fish Hunters of El-Hosh (Upper Egypt). *Bulletin des Musées royaux d'Art et d'Histoire* 69: 97–113.

Huyge, D. 2002. Cosmology, Ideology, and Personal Religious Practice in Ancient Egyptian Rock Art. In: R.F. Friedman (ed.), *Egypt and Nubia: Gifts of the Desert*, London: 192–206.

Ilan, D. 2005. The Dawn of Imperialism: Egyptians at Megiddo in the 4th Millennium BCE (Abstract, American Schools of Oriental Research Annual Meeting, November 19, 1995, Philadelphia).

- Ilan, O. and Goren, Y. 2003. The Egyptianized Pottery Vessels of Early Bronze Age Megiddo. *Tel Aviv* 30: 42–53.
- Iversen, E. 1975. *Canon and Proportions in Egyptian Art*, 2d ed. with Y. Shibata, Warminster.
- Joffe, A.H. 1993. *Settlement and Society in the Early Bronze Age I and II, Southern Levant*, Monographs in Mediterranean Archaeology 4, Sheffield.
- Joffe, A.H. 2000a. The Early Bronze Age Pottery from Area J. In: I. Finkelstein, D. Ussishkin and B. Halpern (eds.), *Megiddo III: The 1992–1996 Seasons*, Tel Aviv: 161–185.
- Joffe, A.H. 2000b. Appendix 12.1. Decorated Early Bronze Age Sherds. In: B. Sass, The Small Finds. In: I. Finkelstein, D. Ussishkin and B. Halpern (eds.), *Megiddo III: The 1992–1996 Seasons*, Tel Aviv: 421–422.
- Joffe, A.H. 2001. Early Bronze Age Seal Impressions from the Jezreel Valley and the Problem of Sealing in the Southern Levant. In: S.R. Wolff (ed.), *Studies in the Archaeology of Israel and Neighboring Lands: in Memory of Douglas L. Esse*, Studies in Ancient Oriental Civilizations no. 059, Chicago: 355–375.
- Kaiser, W. 1967. *Ägyptisches Museum Berlin*, Berlin.
- Kaiser, W. and Dreyer, G. 1982. Umm el-Qaab: Nachuntersuchungen im frühzeitlichen Königsfriedhof. 2. Vorbericht. *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Abteilung Kairo* 38: 211–269.
- Kansa, E.C. 2001. *Smitten by Narmer: Ethnicity, Economy and Trade in the 4th Millennium BCE Egyptian Presence in the Southern Levant*, Cambridge, MA.
- Kansa, E. and Levy, T.E. 2002. Ceramics, Identity and the Role of the State: The View from Nahal Tillah. In: E.C.M. van den Brink and T.E. Levy (eds.), *Egypt and the Levant, Interrelations from the 4th through the Early 3rd Millennium B.C.E.*, London: 190–212.
- Kantor, H.J. 1944. The Final Phase of Predynastic Culture: Gerzean or Semainean. *Journal of Near Eastern Studies* 1: 110–136.
- Kaplan, J. 1959. The Connections of the Palestinian Chalcolithic Culture with Prehistoric Egypt. *Israel Exploration Journal* 9: 134–136.
- Kaplony, P. 1963. *Die Inschriften der ägyptischen Frühzeit*, Band III, Wiesbaden.
- Keel, O. 2004. Eine chalkolithische Harfenspieler-Figur. In: F. Hartenstein, J. Krispenz and A. Schart (eds.), *Schriftprophetie, Festschrift für Jörg Jeremias zum 65. Geburtstag*, Neukirchener: 481–492.

Kemp, B.J. 1973. Photographs of the Decorated Tomb at Hierakonpolis. *Journal of Egyptian Archaeology* 59: 36–43.

Kemp, B.J. 1991. *Ancient Egypt: Anatomy of a Civilization*, Cambridge.

Kemp, B. 2000. The Colossi from the Early Shrine at Coptos in Egypt. *Cambridge Archaeological Journal* 10/2: 211–242.

Kempinski, A. 1992. Reflections on the Role of the Egyptians in the Shefelah of Palestine in the Light of Recent Soundings at Tel Erani. In: E.C.M. van den Brink (ed.), *The Nile Delta in Transition: 4th–3rd Millennium B.C.*, Tel Aviv: 419–425.

Köhler, E.C. 1999. Re-assessment of a Cylinder Seal from Helwan. *Göttinger Miszellen* 168: 49–56.

Köhler, C.E. 2002. History or Ideology? New Reflections on the Narmer Palette and the Nature of Foreign Relations in Pre- and Early Dynastic Egypt. In: E.C.M. van den Brink and T.E. Levy (eds.), *Egypt and the Levant, Interrelations from the 4th through the Early 3rd Millennium B.C.E.*, London: 499–513.

Köhler, C.E. 2004. On the Origins of Memphis—The New Excavations in the Early Dynastic Necropolis at Helwan. In: S. Hendricks, R.F. Friedman, K.M. Ciałowicz and M. Chłodnicki (eds.), *Egypt at its Origins: Studies in Memory of Brabara Adams. Proceedings of the International Conference "Origin of the State. Predynastic and Early Dynastic Egypt"*, Kraków, 28th August–1st September 2002, *Orientalia Lovaniensia analecta* 138, Leuven: 295–315.

Landström, B. 1970. *Ships of the Pharaohs: 4000 Years of Egyptian Shipbuilding*, London.

Lapp, N.L. 1989. Cylinder Seal Impressions of the Third Millennium B.C. from the Dead Sea Plain. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 273: 1–15.

Lawergren, B. 1998. Distinctions among Canaanite, Philiste and Israelite Lyres, and their Global Lyrical Contexts. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 309: 41–68.

Levy, T.E., van den Brink, E.C.M., Goren, Y. and Alon, D. 1995. New Light on King Narmer and the Protodynastic Egyptian Presence in Canaan. *Biblical Archaeologist* 58(1): 26–35.

Loud, G. 1948. *Megiddo II, Seasons of 1935–39*, Oriental Institute Publications 42, Chicago.

Macalister, R.A.S. 1911. *The Excavation of Gezer, 1902–1905 and 1907–1909*, Vols. I–III, London.

Marco, S., Agnon, A., Finkelstein, I. and Ussishkin, D. 2006. Megiddo Earthquakes. In: I. Finkelstein, D. Ussishkin and B. Halpern (eds.), *Megiddo IV: The 1998–2002 Seasons*, Tel Aviv: 568–575.

- Marcus, E. 2002. Early Seafaring and Maritime Activity in the Southern Levant from Prehistory through the Third Millennium BCE. In: E.C.M. van den Brink and T.E. Levy (eds.), *Egypt and the Levant. Interrelations from the 4th through the Early 3rd Millennium BCE*, London: 403–417.
- Marquet-Krause, J. 1949. *Les fouilles de 'Ai (et-Tell) 1933–1935*, Paris.
- Millet, N.B. 1990. The Narmer Macehead and Related Objects. *Journal of the American Research Center in Egypt* 27: 53–59.
- Miroschedji, P. de 2002. The Socio-political Dynamics of Egyptian-Canaanite Interaction in the Early Bronze Age. In: E.C.M. van den Brink and T.E. Levy (eds.), *Egypt and the Levant, Interrelations from the 4th through the Early 3rd Millennium B.C.E.*, London: 39–57.
- Miroschedji, P. de and Sadek, M. 2000a. Travaux archéologiques à Tell Sakan (Bande de Gaza) en 1999. *Orient Express* 2000/2: 30–32.
- Miroschedji, P. de and Sadek, M. 2000b. Tell es-Sakan 2000. *Orient Express* 2000/2: 30–32.
- Miroschedji, P. de, Sadeq, M., Faltings, D., Boulez, V., Naggjar-Moliner, L., Sykes, N. and Tengberg, M. 2001. Les fouilles de Tell es-Sakan (Gaza): nouvelles données sur les contacts Égypto-Cananéens aux IV-III millénaires. *Paléorient* 27/2: 75–104.
- Moorey, P.R.S. 1987. On Tracking Cultural Transfers in Prehistory: The Case of Egypt and Lower Mesopotamia in the Fourth Millennium BC. In: M.J. Rowlands, K. Kristiansen and M.T. Larsen (eds.), *Centre and Periphery in the Ancient World*, Cambridge.
- Morenz, L.D. 2004. *Bild-Buchstaben und symbolische Zeichen. Die Herausbildung der Schrift in der hohen Kultur Altägyptens*, Fribourg, Göttingen.
- Morgan, H. de 1909. L'Égypte primitive (suite). *Revue de l'École d'Anthropologie de Paris* 19: 263–281.
- Murnane, W.J. 1987. The Gebel Sheikh Suleiman Monument: Epigraphic Remarks. In: B. Williams and T.J. Logan, *The Metropolitan Museum Knife Handle and Aspects of Pharaonic Imagery before Narmer*. *Journal of Near Eastern Studies* 46: 245–285.
- Needler, W. 1984. *Predynastic and Archaic Egypt in the Brooklyn Museum*, Brooklyn, NY.
- Nibbi, A. 2003. Some Remarks on the Ancient Egyptian Shield. *Zeitschrift für Ägyptische Sprache und Altertumskunde* 130: 170–181.
- O'Connor, D. 1997. Egyptian Architecture. In: D. Silverman (ed.), *Searching for Ancient Egypt: Art, Architecture, and Artifacts from the University of Pennsylvania*, Pennsylvania: 155–161.

- O'Connor, D. 1998. The Interpretation of the Old Kingdom Pyramid Complex. In: H. Guksch and D. Polz (eds.), *Stationen. Beiträge zur Kulturgeschichte Ägyptens: Rainer Stadelmann gewidmet*, Mainz: 135–144.
- O'Connor, D. 2002. Context, Function and Program: Understanding Ceremonial Slate Palettes. *Journal of the American Research Center in Egypt* 39: 5–25.
- O'Connor, D.B. 2003. Egypt's View of 'Others'. In: J. Tait (ed.), *Never Had the Like Occurred: Egypt's View of its Past*, London: 155–185.
- O'Connor, D.B. and Quirke, S. 2003. Introduction: Mapping the Unknown in Ancient Egypt. In: D.B. O'Connor and S. Quirke (eds.), *Mysterious Lands*, London: 1–21.
- Oren, E.D. 1989. Early Bronze Age Settlement in North Sinai: A Model for Egypto-Canaanite Interconnections. In: P. de Miroschedji (ed.), *L'urbanisation de la Palestine à l'âge du Bronze ancien*, BAR International Series 527 (ii), Oxford: 389–405.
- Otto, K.-H. and Buschendorf-Otto, G. 1993. *Felsbilder aus dem sudanesischen Nubien*, Berlin.
- Perrot, J. 1959. Statuettes en ivoire et autres objets en ivoire et en os provenant des gisements préhistoriques de la région de Beersheba. *Syria* 36: 6–19.
- Petrie, W.M.F. 1896. *Naqada and Ballas*, London.
- Petrie, W.M.F. 1900. *The Royal Tombs of the First Dynasty*, I, London.
- Petrie, W.M.F. 1901. *The Royal Tombs of the Earliest Dynasties*, II, London.
- Petrie, W.M.F. 1903. *Abydos, Part II*, London.
- Petrie, W.M.F. 1914. *Tarkhan II*, London.
- Petrie, W.M.F. 1953. *Ceremonial Slate Palettes*, London.
- Petrie, W.M.F., Wainwright, G.A. and Gardiner, A.H. 1913. *Tarkhan I and Memphis V*, London.
- Philip, G. 1989. *Metal Weapons of the Early and Middle Bronze Ages in Syria-Palestine*, BAR International Series 526 (i, ii), Oxford.
- Porat, N. 1992. An Egyptian Colony in Southern Palestine During the Late Predynastic–Early Dynastic Period. In: E.C.M. van den Brink (ed.), *The Nile Delta in Transition: 4th–3rd Millennium B.C.*, Tel Aviv: 433–440.
- Quibell, J.E. 1898. Slate Palette from Hierakonpolis. *Zeitschrift für Ägyptische Sprache und Altertumskunde* 36: 81–84.

- Quibell, J.E. 1905. *Archaic Objects: Catalogue Générale des Antiquités Égyptiennes du Musée du Caire*, Cairo.
- Quibell, J.E. and Petrie, W.M.F. 1900. *Hierakonpolis I*, London.
- Quibell, J.E. and Green, F.W. 1902. *Hierakonpolis II*, London.
- Redford, D.B. 1992. *Egypt, Canaan and Israel in Ancient Times*, Princeton.
- Rizkana, I. and Seeher, J. 1987. *Maadi I. The Pottery of the Predynastic Settlement*, Mainz.
- Rizkana, I. and Seeher, J. 1988. *Maadi II, The Lithic Industries of the Predynastic Settlement*, Mainz.
- Rosen, S. 1988. A Preliminary Note on the Egyptian Component of the Chipped Stone Assemblage from Tel 'Erani. *Israel Exploration Journal* 38: 105–116.
- Rosen, S. 1997. *Lithics after the Stone Age: A Handbook of Stone Tools from the Levant*, Walnut Creek, California.
- Saad, Z.Y. 1969. *The Excavations at Helwan: Art and Civilization in the First and Second Egyptian Dynasties*, Oklahoma, U.S.A.
- Sanderson, I.T. 1955. *Living Mammals of the World*, New Jersey.
- Sass, B. 2000. The Small Finds. In: I. Finkelstein, D. Ussishkin and B. Halpern (eds.), *Megiddo III: The 1992–1996 Seasons*, Tel Aviv: 349–423.
- Sass, B. and Cinamon, G. 2006. The Small Finds. In: I. Finkelstein, D. Ussishkin and B. Halpern (eds.), *Megiddo IV: The 1998–2002 Seasons*, Tel Aviv: 353–425.
- Savage, S.H. 2001. Some Recent Trends in the Archaeology of Predynastic Egypt. *Journal of Archaeological Research* 9/2: 101–155.
- Schmidt, K. 1986. Die lithischen Kleinfunde. In: T. von der Way, Tell el-Fara'in–Buto. 1. Bericht. *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Abteilung Kairo* 42: 201–208.
- Schmidt, K. 1992a. Tell Ibrahim Awad: Preliminary Report on the Lithic Industries. In: E.C.M. van den Brink (ed.), *The Nile Delta in Transition: 4th–3rd Millennium B.C.*, Tel Aviv: 79–96.
- Schmidt, K. 1992b. Tell el-Fara'in/Buto and el-Tell el-Isaid (South): The Lithic Industries from the Chalcolithic to the Early Old Kingdom. In: E.C.M. van den Brink (ed.), *The Nile Delta in Transition: 4th–3rd Millennium B.C.*, Tel Aviv: 31–41.

- Schroer, S. and Keel, O. 2005. *Die Ikonographie Palästinas/Israels und der Alte Orient: Eine Religionsgeschichte in Bildern, Band 1: Vom ausgehenden Mesolithikum bis zur Frühbronzezeit*, Freiburg.
- Schulman, A.R. 1976. The Egyptian Seal Impressions from 'En Besor. 'Atiqot 11: 16–26, pls. I: 7 and III.
- Schulman, A.R. 1980. More Egyptian Seal Impressions from 'En Besor. 'Atiqot 14: 17–33, pls. IV–V.
- Seeher, J. 1990. Maadi—eine prähistorische Kulturgruppe zwischen Oberägypten und Palästina. *Prähistorische Zeitschrift* 65: 123–156.
- Sievertsen, U. 1992. Das Messer vom Gebel el-Arak. *Baghdader Mitteilungen* 23: 1–75.
- Smith, W.S. 1949. *A History of Egyptian Sculpture and Painting in the Old Kingdom*, 2nd ed., Cambridge.
- Stager, L.E. 1985. The First Fruits of Civilization. In: J.N. Tubb (ed.), *Palestine in the Bronze and Iron Ages. Papers in Honour of Olga Tufnell*, London: 172–187.
- Stager, L.E. 1992. The Periodization of Palestine from Neolithic through Early Bronze Times. In: R.W. Ehrich (ed.), *Chronologies in Old World Archaeology*, Chicago: 22–41.
- Tadmor, M. 2002. The Kfar Monash Horad again: A View from Egypt and Nubia. In: E.C.M. van den Brink and T.E. Levy (eds.), *Egypt and the Levant, Interrelations from the 4th through the Early 3rd Millennium B.C.E.*, London: 239–251.
- Trad, M. 1992. The Sequence of the Artist's Strokes on a Sherd from Hierakonpolis. In: R. Friedman and B. Adams (eds.), *The Followers of Horus. Studies Dedicated to Michael Allen Hoffman*, Oxford: 65–68.
- Uerpmann, H.-P. 1987. *The Ancient Distribution of Ungulate Mammals in the Middle East*, Wiesbaden.
- Ussishkin, D. 1971. The 'Ghassulian' Temple in Ein Gedi and the Origin of the Hoard from Nahal Mishmar. *BiblArch* 34: 23–39.
- van den Brink, E.C.M. 1992. Corpus and Numerical Evaluation of the "Thinite" Potmarks. In: R. Friedman and B. Adams (eds.), *The Followers of Horus. Studies Dedicated to Michael Allen Hoffman*, Oxford: 265–296.
- van den Brink, E.C.M. 1998. Late Protodynastic–Early First Dynasty Egyptian finds in Late Early Bronze Age I Canaan: An Update. In: C.J. Eyre (ed.), *Proceedings of the Seventh International Congress of Egyptologists*, Leuven: 215–225.

- van den Brink, E.C.M. and Braun, E. 2002. Wine Jars with *serekhs* from Early Bronze Lod: appellation vallée du Nil contrôlée, but for whom?. In: E.C.M. van den Brink and E. Yannai (eds.), *In Quest of Ancient Settlements and Landscapes: Archaeological Studies in Honour of Ram Gophna*, Tel Aviv: 167–187.
- van der Steen, E.J. 2005. The Sanctuaries of Early Bronze IB Megiddo: Evidence of a Tribal Polity?. *American Journal of Archaeology* 109 (1): 1–20.
- van Essche-Merchez, E. 1994. Pour une lecture "stratigraphique" des parois du temple de Ramsès III à Médinet Habou'. *Revue d'Égyptologie* 45: 87–116.
- van Haarlem, W.M. 1995. Temple Deposit at Tell Ibrahim Awad: A Preliminary Report. *Göttinger Miszellen* 148: 45–52.
- van Haarlem, W.M. 1998. Les fouilles à Tell Ibrahim Awad (delta oriental du Nil): résultats récents. *Bulletin de la Société Française d'Égyptologie* 141: 8–19.
- van Haarlem, W.M. 2001. Tell Ibrahim Awad. *Egyptian Archaeology* 18: 33–35.
- van Haarlem, W.M. 2002. The Ivory Objects from Tell Ibrahim Awad. *Egyptian Archaeology* 20: 16–17.
- van Neer, W., Linseele, V. and Friedman, R.F. 2004. Animal Burials and Food Offerings at the Elite Cemetery HK6 of Hierakonpolis. In: S. Hendricks, R.F. Friedman, K.M. Ciałowicz and M. Chłodnicki (eds.), *Egypt at its Origins: Studies in Memory of Brabara Adams. Proceedings of the International Conference "Origin of the State. Predynastic and Early Dynastic Egypt", Kraków, 28th August–1st September 2002*, Orientalia Lovaniensia analecta 138, Leuven: 67–130.
- Vandier, J. 1952. *Manuel d'archéologie égyptienne, I: les époques de formation: la préhistoire*, Paris.
- von der Way, T. 1987. Tell el-Fara'in–Buto: 2. Bericht. *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Abteilung Kairo* 43: 241–257.
- von der Way, T. 1992. Excavations at Tell el-Fara'in/Buto in 1987–1989. In: E.C.M. van den Brink (ed.), *The Nile Delta in Transition: 4th–3rd Millennium B.C.*, Tel Aviv: 1–10.
- Watrin, L. and Blin, O. 2000. The Nile's Early Stone Architecture: New Data from Ma'adi West. In: Z. Hawass and A.M. Jones (eds.), *Eighth International Congress of Egyptologists. Cairo, 28 March–3 April 2000. Abstracts of Papers*, Cairo: 194.
- Watrin, L. and Blin, O. 2003. The Nile's Early Stone Architecture: New Data from Ma'adi West. In: Z. Hawass and L.P. Brock (eds.), *Egyptology at the Dawn of the Twenty-first Century. Proceedings of the Eighth International Congress of Egyptologists. Cairo, 2000, Vol. 1: Archaeology*, Cairo/New York: 557–567.

Weatherhead, F. 1992. Painted Pavements in the Great Palace at Amarna. *Journal of Egyptian Archaeology* 78: 179–194.

Weinstein, J.M. 1984. The Significance of Tell Areini for Egyptian-Palestinian Relations at the Beginning of the Bronze Age. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 256: 61–69.

Wengrow, D. 2006. *The Archaeology of Early Egypt. Social Transformations in North-East Africa, c. 10,000 to 2,650 BC*, Cambridge.

Whitehouse, H. 2002. A Decorated Knife Handle from the 'Main Deposit' at Hierakonpolis. *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Abteilung Kairo* 58: 425–446.

Whitehouse, H. 2004. Further Excavation amongst the Hierakonpolis Ivories. In: S. Hendricks, R.F. Friedman, K.M. Ciałowicz and M. Chłodnicki (eds.), *Egypt at its Origins: Studies in Memory of Brabara Adams. Proceedings of the International Conference "Origin of the State. Predynastic and Early Dynastic Egypt"*, Kraków, 28th August–1st September 2002, *Orientalia Lovaniensia analecta* 138, Leuven: 1115–1128.

Wilkinson, T.A.H. 1999. *Early Dynastic Egypt*, London.

Wilkinson, T. 2002. Reality versus Ideology: The Evidence for 'Asiatics' in Predynastic and Early Dynastic Egypt. In: E.C.M. van den Brink and T.E. Levy (eds.), *Egypt and the Levant, Interrelations from the 4th through the Early 3rd Millennium B.C.E.*, London: 514–520.

Williams, B. 1988. *Decorated Pottery and the Art of Naqada III*, Münchner Ägyptologische Studien 45, Munich.

Williams, B. and Logan, T.J. 1987. The Metropolitan Museum Knife Handle and Aspects of Pharaonic Imagery before Narmer. *Journal of Near Eastern Studies* 46: 245–285.

Winkler, H.A. 1938. *Rock-Drawings of Southern Upper Egypt, Vol. I. Sir Robert Mond Desert Expedition*, London.

Winkler, H.A. 1939. *Rock-Drawings of Southern Upper Egypt, Vol II. Sir Robert Mond Desert Expedition*, London.

Yannai, E. 2002a. The Northern Sharon in the Chalcolithic Period and the Beginning of the Early Bronze Age in Light of the Excavations at 'Ein Assawir. In: E.C.M. van den Brink and E. Yannai (eds.), *In Quest of Ancient Settlements and Landscapes. Archaeological Studies in Honour of Ram Gophna*, Tel Aviv: 65–85.

Yannai, E. 2002b. Imported Finds from the 'Ein Assawir Tombs (Israel) and Their Significance in Understanding the Chronological Synchronization between Israel, Egypt and Eastern Anatolia. In: E.C.M. van den Brink and T.E. Levy (eds.), *Egypt and the Levant, Interrelations from the 4th through the Early 3rd Millennium B.C.E.*, London: 334–345.

Yannai, E. and Braun, E. 2001. Anatolian and Egyptian Imports from Late EBI at Ain Assawir, Israel. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 321: 41–56.

Yannai, E. and Grozinger, Z. 2000. Preliminary Summary of Early Bronze Age Strata and Burial at 'Ein Assawir, Israel. In: G. Philip and D. Baird (eds.), *Ceramics and Change in the Early Bronze Age of the Southern Levant*, Sheffield: 153–164.

Yeivin, S. 1967. A New Chalcolithic Culture at Tel 'Erany and its Implication for Early Egypto-Canaanite Relations. *Fourth World Congress of Jewish Studies: Papers*, Vol. I, Jerusalem: 45–48.

Yeivin, S. 1968. Additional Notes on the Early Relations between Canaan and Egypt. *Journal of Near Eastern Studies* 27: 37–50.

Yekutieli, Y. 2002. Divine Royal Power. In: E.C.M van den Brink and E. Yannai (eds.), *In Quest of Ancient Settlements and Landscapes. Archaeological Studies in Honour of Ram Gophna*, Tel Aviv: 243–253.

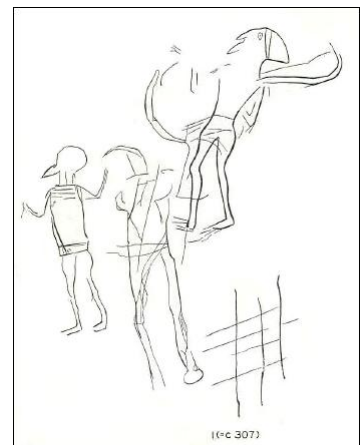
Yekutieli, Y. 2005. Deconstruction and Reconstruction of Fourth Millennium BC Iconoclastic Graffiti. *Antiquity* 79 (305): <http://www.antiquity.ac.uk/projgall/yekutieli>.

Yekutieli, Y. forthcoming. Symbols in Action—The Megiddo Graffiti Reassessed.

נספח מס' 1: צילומי האריחים

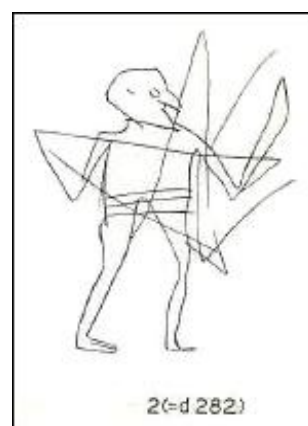
אריח מס' 1 (צילום: ג. נובצ'ק, המכון המזרחני, שיקגו).

אריח מס' 1 : ע"פ 1: pl. 271: Loud 1948.

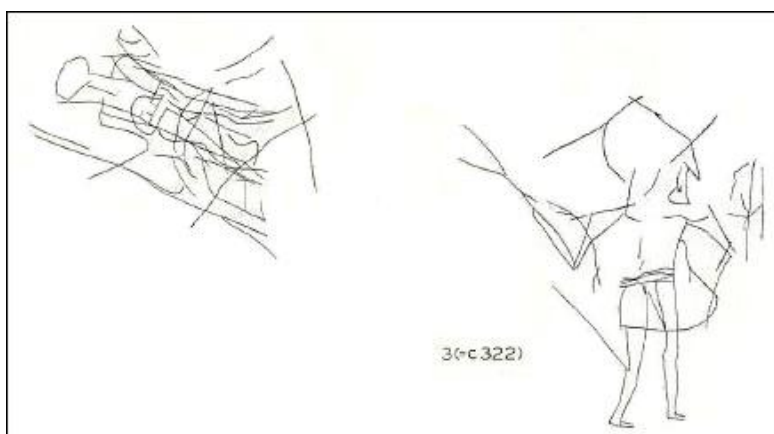
אריח מס' 2 (צילום: ג. נובצ'ק, המכון המזרחני, שיקגו).

אריח מס' 2: ע"פ 2: pl. 271: Loud 1948.

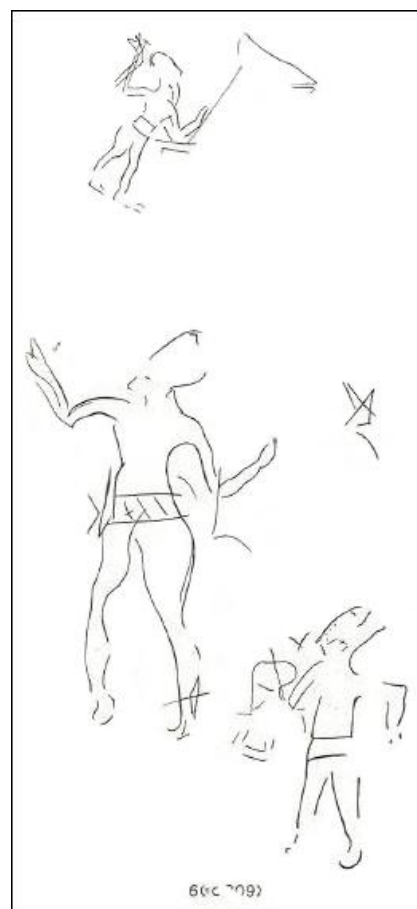
אריח מס' 3 (צילום : ג. נובצ'ק, המכון המזרחני, שיקגו).

אריח מס' 3 : ע"פ 3: Loud 1948: pl. 271.

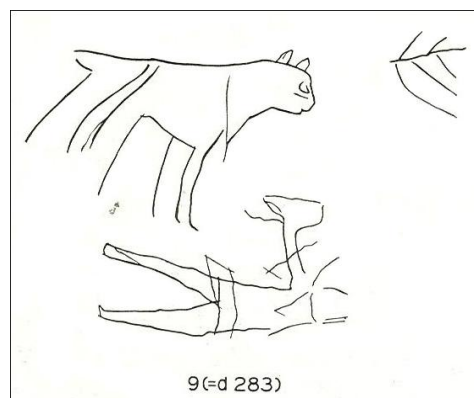
אריח מס' 6 (צילום: ג. נובצ'ק, המכון המזרחני, שיקגו).

אריח מס' 6: ע"פ 6: Loud 1948: pl. 273.

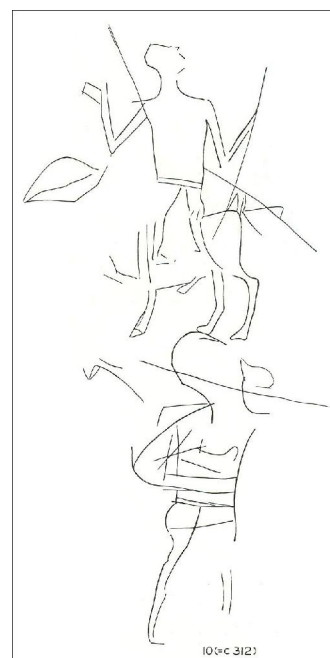
אריח מס' 9 (צילום: ג. נובצ'ק, המכון המזרחני, שיקגו).

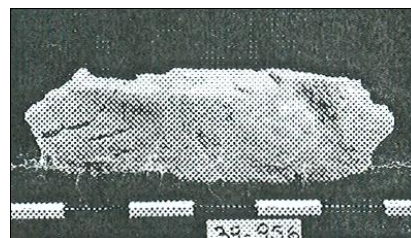
אריח מס' 9 : ע"פ 9 : pl. 275: 9. Loud 1948:

אריח מסי' 10 (צילום: ג. נובצ'ק, המכון המזרחני, שיקגו).

אריח מסי' 10 : עי'פ 10 : Loud 1948: pl. 275.

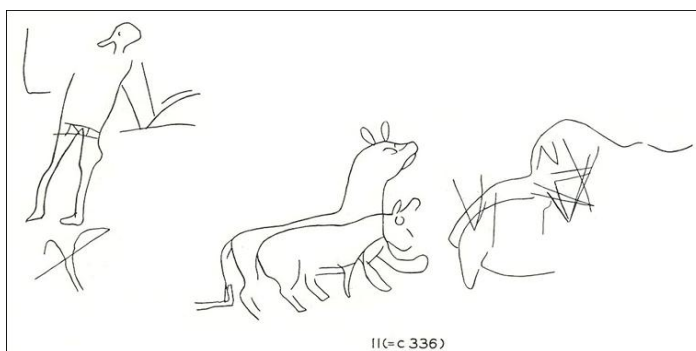
אריח מס' 11 (באדיבות רשות העתיקות).

אריח מס' 11.

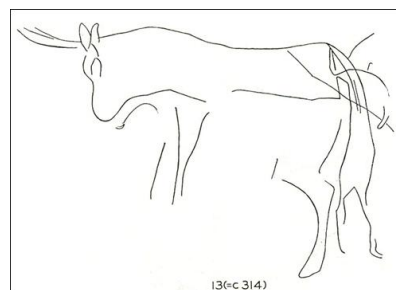
אריח מס' 11, תקריב לחריתה.

אריח מס' 11 : עי"פ 11 : Loud 1948: pl. 275.

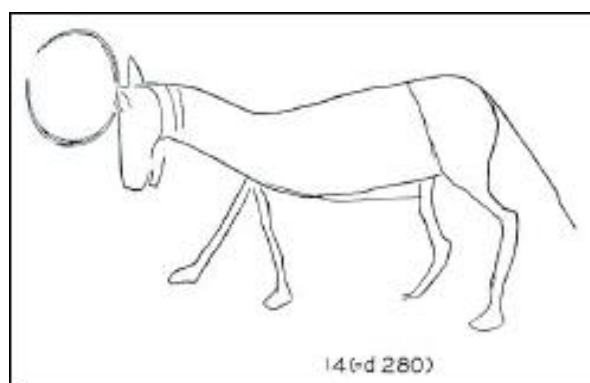
אריח מס' 13 (צילום : ג. נובצ'ק, המכון המזרחני, שיקגו).

אריח מס' 13 : עי"פ 13 : Loud 1948: pl. 276.

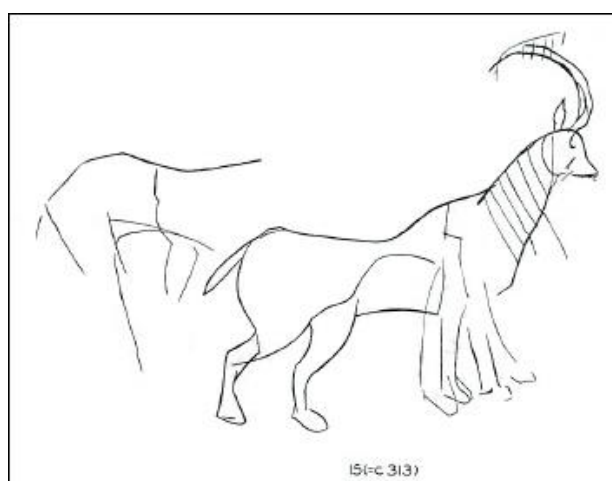
אריח מס' 14 (צילום: ג. נובצ'ק, המכון המזרחני, שיקגו).

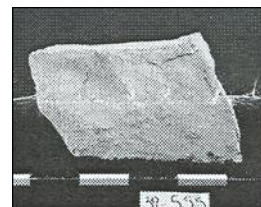
אריח מס' 14 : ע"פ 14 : Loud 1948: pl. 277.

אריח מס' 15 (צילום: ג. נובצ'ק, המכון המזרחני, שיקגו).

אריח מס' 15 : ע"פ 15: Loud 1948: pl. 277.

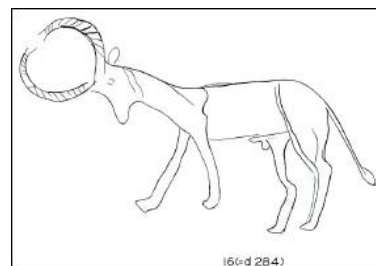
אריח מס' 16 (באדיבות רשות העתיקות).

אריח מס' 16.

אריח מס' 16, תקריב לחריתה.

אריח מס' 16 : ע"פ 16: pl. 277: Loud 1948.

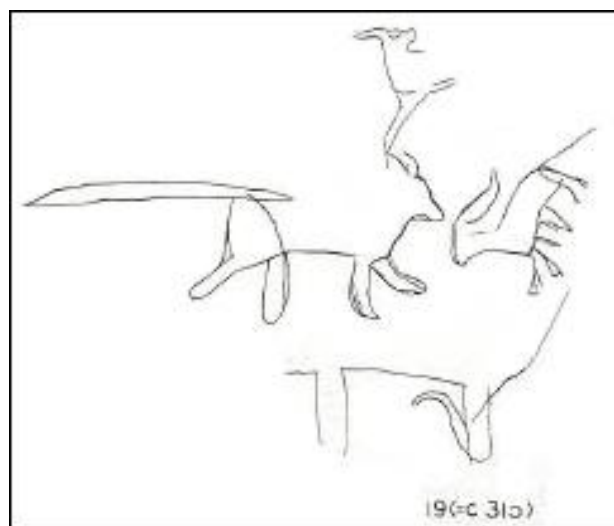
אריח מס' 18 (צילום: ג. נובצ'ק, המכון המזרחני, שיקגו).

אריח מס' 18 : ע"פ 18: pl. 278: Loud 1948.

אריח מס' 19 (צילום: ג. נובצ'ק, המכון המזרחני, שיקגו).

אריח מס' 19 : ע"פ 19: Loud 1948: pl. 278.

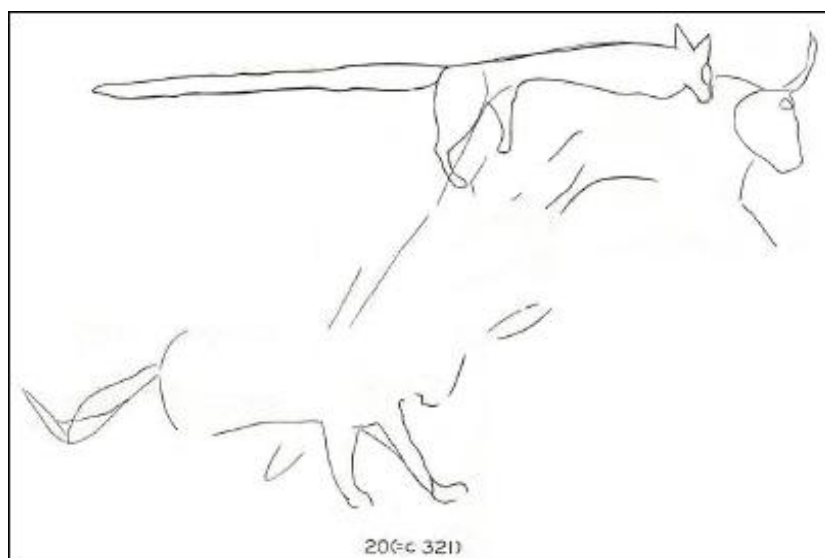
אריח מס' 20 (באדיבות רשות העתיקות).

אריח מס' 20.

אריח מס' 20, תקריב לחריתה.

אריח מס' 20 : ע"פ 20. Loud 1948: pl. 278.

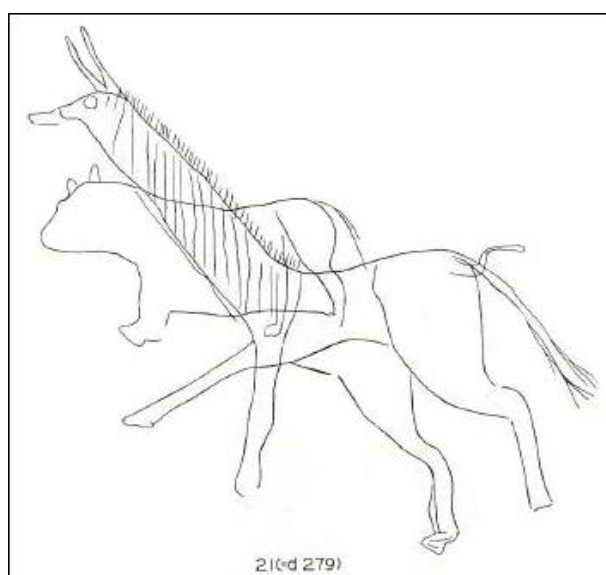
אריח מס' 21 (באדיבות רשות העתיקות).

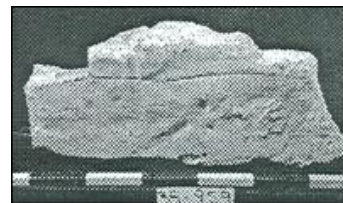
אריח מס' 21.

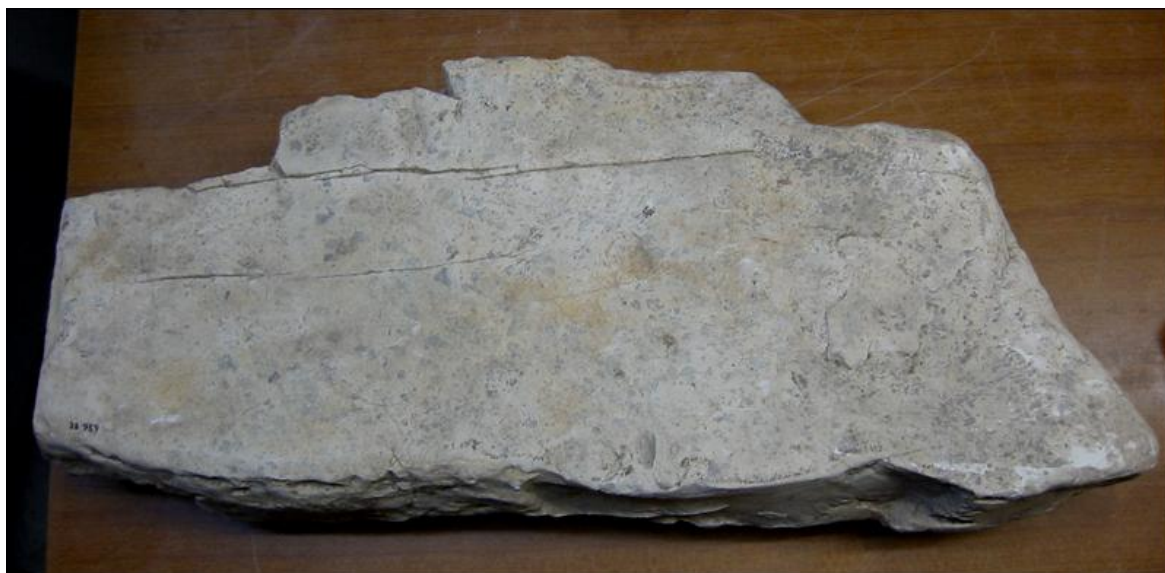
אריח מס' 21, תקריב לחריתה.

אריח מס' 21 : ע"פ 21: pl. 279: Loud 1948.

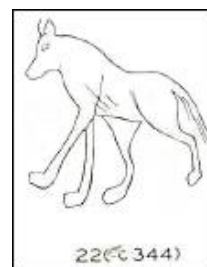
אריח מס' 22 (באדיבות רשות העתיקות).

אריח מס' 22.

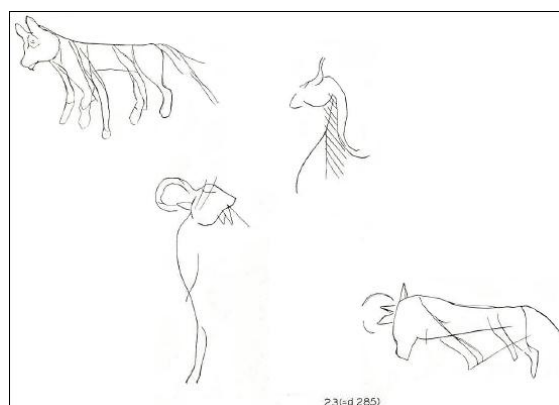
אריח מס' 22, תקריב לחריתה.

אריח מס' 22 : ע"פ 22: pl. 279: Loud 1948:

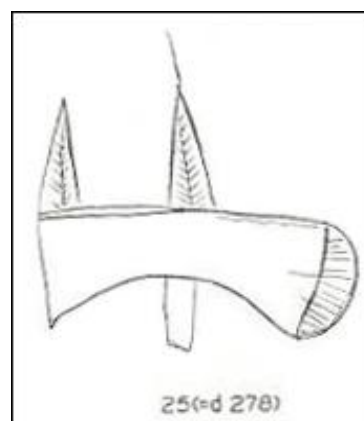
אריח מס' 23 (צילום : ג. נובצ'ק, המכון המזרחני, שיקגו).

אריח מס' 23 : ע"פ 23: pl. 279: Loud 1948:

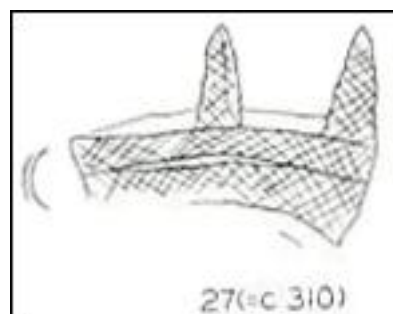
אריח מס' 25 (צילום: ג. נובצ'ק, המכון המזרחני, שיקגו).

אריח מס' 25 : ע"פ 25: pl. 280: Loud 1948.

אריח מס' 27 (צילום: ג. נובצ'ק, המכון המזרחני, שיקגו).

אריח מס' 27: ע"פ 27: pl. 280: Loud 1948.

נספח מס' 2: צילומי שטח J במגידו, אוקטובר 2006

צילום לכיוון צפון: שני אזורים גדולים של הריצוף וכן האזור בו נחשפו האריחים החרותים, הקבור תחת מפולת בצמוד לחתך הצפוני.

צילום לכיוון צפון: האזור המרוצף הקרוב לאזור רצפת החרותות והמפולת.

צילום לכיוון צפון : צילום תקריב של השטח המרוצף החשוף.

צילום לכיוון צפון-מערב : אזור הרצפה והמפולת.

צילום לכיוון צפון-מערב: צילום תקריב של קצה הרצפה.

צילום לכיוון מערב: מבט מאזור הרצפה לכיוון המקדשים.

צילום לכיוון מערב: מבט נוסף מאזור הרצפה לכיוון המקדשים.

**Tel Aviv University
Faculty of Humanities
Department of Archaeology and Ancient Near Eastern Cultures**

The Megiddo Picture Pavement

Evidence for Egyptian Presence in Northern Israel during Early Bronze Age I

M.A. Thesis

by

Adi Keinan

Under the supervision of

Dr. Raphael Greenberg and Dr. Deborah Sweeney

September 2007

Abstract

The Megiddo Picture Pavement was discovered by the Chicago Oriental Institute expedition in the late 1930's. This pavement is part of a sacred enclosure that belongs to stratum XIX (= Stratum J-2) and dates to the Early Bronze Age IB. The partially preserved pavement of this cultic enclosure consisted of scores of flat stone slabs, of which 44 were incised with engravings; these include depictions of human figures, animals, objects and other signs. Since its first publication by Loud in 1948, surprisingly few detailed treatments of the pavement have been attempted. Kempinski and Beck considered the scenes to reflect local magical rituals, with the human figures possibly representing local priests or rulers. Recently, van der Steen suggested that the incised designs were insignia of local tribes served by the cultic center at Megiddo. Amiran and Braun viewed the scenes as Egyptian, a suggestion later elaborated upon by Ilan. In a recent paper, Yekutieli has interpreted the pavement as evidence for Egyptian colonial presence and local resistance. In most cases, the incisions were not referenced as a corpus, and no attempts were made to understand the relations between the various incisions, the temple complex with its finds and the scenes' audience.

In order to establish the incised slabs' exact location within the temple complex, their position in relation to one another and their orientation, a reconstruction of the original layout of the slabs is presented (Chapter 2). The incised part of the pavement is located generally in the north-eastern corner of the paved enclosure. Most of the incised slabs are concentrated near the eastern edge of the pavement, carefully placed in rows. The incised paved area is adjacent to the lowest part of the entire complex, close to the eastern edge of the tell, where the ascent towards the temple begins. During the excavation, the incised slabs were removed, but no drawing was made of each slab's exact location. After removal, they were divided between the local

Department of Antiquities and the Oriental Institute. Seventeen slabs ended up in Chicago and six in Jerusalem—in the Rockefeller and the Israel museums. The location of the rest of the slabs is unknown.

The partial reconstruction of the Picture Pavement is based on original field records, and in particular on a rough sketch of the positioning of the incised slabs, photographs of the pavement taken from different directions during the exposure of the pavement and afterwards, and photographs of each slab by itself. The first part of the reconstruction shows that in general terms, the easternmost and lowest part of the pavement includes the human scenes, with the animal scenes above and to the west. Further on to the west were the unidentified signs or symbols, most of them incorporated in a later, higher phase of the pavement, termed the Upper Pavement. A more specific picture emerges from the Lower Pavement, where most of the located slabs are oriented in the same direction. The incised scenes were certainly meant to be viewed from the east. The entrance to the sacred enclosure was on its eastern side, and the floor slopes steeply upwards towards the temple. People ascending this paved ramp could observe the human and animal scenes on their way to the temple. This prominent location helps understand how the scenes were observed within the context of the whole enclosure, and reinforces the symbolic significance of the incised scenes.

The reconstruction of the Picture Pavement, in addition to a detailed description of each of the scenes incised on the slabs, provides a broader picture of how the pavement looked at the time of its use—a sufficient basis for attempting to interpret the pavement's scenes and to understand how they relate to the status of Megiddo within northern Canaan of the EB IB. It is evident that there is a uniformity in the scenes' different motifs, elements and technique—this leads to the conclusion that they comprise an artistic unity, and should be interpreted as such.

Having established this, the cultural tradition that provided the stylistic and conceptual inspiration for the pavement is examined. This is done in Chapter 3 through a comprehensive comparison of the scenes to contemporary Egyptian art, in which many parallels to most of the motifs in Megiddo can be found. The similar choice of topics and the visual and stylistic affinities between the Megiddo engravings and depictions in different media in predynastic Egyptian art are evident. The way of portraying human figures in the pavement is especially similar to the way in which they are depicted by the Egyptian convention; the animals depicted in the pavement are all known from Egypt and Egyptian art; and also many of the signs and symbols are known from Egypt, especially as potters' marks.

Moreover, it seems that there's a strong conceptual connection between the Megiddo engravings and the Egyptian motifs reflected in a variety of predynastic objects and in rock-art. In order to understand the meaning of these scenes, one should look at the broader context from the Egyptian point of view. This is the period of Egyptian state formation and expansion to the east, formalizing its relations with Canaan. These relations were characterized first by commerce, then by settlement of Egyptians in northern Sinai and southern Canaan, and eventually by the establishment of Egyptian administrative centers in south-west Canaan. Being a formative period, the late predynastic is also characterized by the canonization of Egypt's cosmology and religion. The Egyptians perceived themselves as representatives of the positive forces of Order in the universe, as opposed to non-Egyptians, who represent Chaos and its demonic monsters, the destructive power in the universe. The conflict between Chaos and Order, the inferiority of foreign people and the power of the Egyptian king are ideas well reflected in Egyptian art, and this seems to be the case in the Picture Pavement as well.

In conclusion, Chapter 4 discusses the possible interpretations of the pavement. In this chapter I show that the Egyptian connection to Megiddo is attested not only by the Picture Pavement, but also by the Egyptian objects/artifacts discovered in all EB IB strata in the tell. These finds indicate a continuous Egyptian influence in Megiddo. Most of the Egyptian or Egyptianized objects found in Megiddo are clearly valuable or prestige objects, and there are no administrative finds typical to the sites in the south—such as incised Serekh or bullae stamped with Egyptian seals. Thus, we are not dealing with a large Egyptian community—but with a small, representative presence. This small Egyptian presence is discussed in the context of other evidence for Egyptian presence or influence in northern Canaan during the EB IB, and the similar phenomena of Egyptian finds discovered in sacred EBA contexts.

Considering the new information regarding the exact location of the Picture Pavement, the attribution of the pavement scenes to the domain of Egyptian art, the other Egyptian objects found in EB IB strata in Megiddo and the Egyptian influence in northern Canaan, a possible broader picture emerges. A continuous limited Egyptian presence was maintained in Megiddo during the entire EB IB, performing its own religious ceremonies in the temple or participating in the local Canaanite cult. Megiddo was a very dominant spot: a trade center, a geographic gateway and probably a regional cultic center. It was the perfect place for the Egyptians to manifest power, maintain diplomatic relations with the local elite and influence the local inhabitants by means of integrating with the local religion and cult.

The Egyptian expansion into Canaan during EB I had a practical economic aspect, but it also served a symbolic purpose during the formative period of Egypt as an ethnically defined state. Egyptian society was willing to perceive itself as united and differentiated civilization. This

idea of self-definition is reflected in artistic representations on Egyptian objects, and it is also the idea that stands behind the Megiddo Picture Pavement.